

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

8 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 8, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 8, ISSUE 1

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№1 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2025-1>

Бош муҳаррир:

Тўхтасинов Илҳом

п.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Главный редактор:

Тўхтасинов Илҳом

д.п.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Editor in Chief:

Tuhtasinov Ilhom

DSc. Professor (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамад

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Туробов Бекпулат

масъул котиб, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамад

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Туробов Бекпулат

отв. секретарь, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Turobov Bekpulat

PhD Ass. prof. Senior Secretary
(Uzbekistan)

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

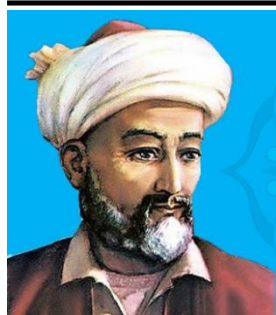
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Raxmatullaeva Guljaxon Normo‘min qizi INSON ICHKI OLAMI NEGATIV KONSEPTLARINING LINGVO-KOGNITIV TAHLILI (g‘am-anduh (qayg‘u), mahzunlik, iztirob konseptlari misolida).....	5
2. Xamrayeva Zebiniso Xaydarovna A COMPARATIVE STUDY OF THE COMPLEX SYNTACTIC CONSTRUCTIONS BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIALS.....	11
3. Esanova Zebo Ikrom qizi ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING O‘RGANILISHI.....	17
4. Abdullaeva Sanobar Bakhrillaevna BIBLICAL PHRASEOLOGY DESCRIBING THE SOCIAL POSITION OF A PERSON.....	23
5. Kozieva Iqbol Kamiljonovna METHODS OF ANTHROPOLOGICAL RESEARCH.....	27
6. Эпрашева Т.А. ХАЛҚАРО СОЛИҚ ХУЖЖАТЛАРИДА СОЛИҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСИНИНГ ҚИЁСИЙ ВА ТИПОЛОГИК ТАҲЛИЛИНИ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	35
7. Kushatova Nargiza Rustamovna TEODOR DRAYZERNING BAXTIQARO KERRI ROMANIDA XRONOTOP: ZAMON VA MAKONNING POETIK TASVIRI”.....	40
8. Ergashova Baxora Sayfillo qizi, Janna Tsulimova ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАСТОЛЬНЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ ИТАЛЬЯНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	47
9. Obloqulova O‘g‘iloy Abdurayim qizi MILLIY VA MADANIY QADRIYATLARNING REKLAMA MATNLARDA IFODALANISHI.....	51
10. Rakhimova Nodira Kamolovna INTERTEXTUALITY IN TRANSLATION: THEORETICAL INSIGHTS AND PRACTICAL APPROACHES.....	55
11. Xaydarova Nigora Tuxtasinovna GENDER MULOQOTINING PSIXOLOGIK ASOSLARI.....	66
12. Bekturodova Feruza Dilmurat qizi XITOIY TILIDAGI FIZIK ATAMALAR SHAKLLANISHINING LINGVISTIK TAMOIYILLARI.....	71
13. Boymurodova Dilafruz Dilshod qizi YAPON TILIDA YOZUV TIZIMI RIVOJLANISHI VA HIRAGANA, KATAKANA, KANJILARNING FONETIK KATEGORIYALARI.....	75
14. Gulzor Baxriddin qizi Temirova THE NATURE OF A JOURNALIST'S POSITION IN POLITICAL COMMENTARY AND ITS CONCEPTUAL ASPECTS.....	80
15. Aminova Lola Alimovna TURK TILIDA YAXSHI TILAK BILDIRISH VA ILTIFOT SO‘ZLARI.....	86
16. Najmiyeva Po‘lotoy Tilavmurodovna KELISHIK QO‘SHIMCHALARINING TARIXIY TADQIQI.....	94
17. Tilovova Go‘zal Rustamovna TERMINOLOGIYA VA LUG‘ATSHUNOSLIKNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI.....	99
18. Nilufar Abduraxmonova, Tirkashev Jasurjon Uktam o‘g‘li OTLARNING SEMANTIK TASNIFIDA XALQARO STANDART TEGLAH TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	103
19. Shoxida Ulugova Shoxruxovna POETIK NUTQDA INDIVIDUAL METAFORIK KONSEPTLARNING FAOLASHUVI.....	115
20. Lutfillovna Faxriniso Maxmudovna YAPON TILI IYEROGILFLARINING PAYDO BO‘LISH TARIXI.....	120

21. Eshanova Zilolaxon Qo‘chqarovna ISTIQLOL DAVRI O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA XALQ ERTAKLARI BADIY SINTEZI.....	125
22. Халмурадова Зебинисо Шавкатовна ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНТРОПОНИМОВ В ТЕКСТАХ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	132

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Raxmatullaeva Guljaxon Normo'min qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

INSON ICHKI OLAMI NEGATIV KONSEPTLARINING LINGVO-KOGNITIV TAHLILI (g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob konseptlari misolida)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada inson ichki olami negativ konseptlarining (g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob konseptlari misolida) o'zbek tilidagi salbiy emosional konseptlar lug'at talqinlari va til egalarining onglaridagi tasavvurlari asosida tahlil qilingan. Lug'atlardagi ta'riflar asosan mantiqiy va umumiy mazmunni aks ettirsa, til egalarining ongida bu konseptlar assosiasiyaviy va emosional xarakteri bilan farqlanadi. So'rov natijalariga ko'ra, ko'pchilik bu emosiylarni salbiy deb baholagan, ammo ularning ijobiy elementlari va hayot uchun zarurligini tan olgan. Tadqiqot konseptlarning tarixiy va rivojlanuvchi xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: negativ konseptlar, emosiylar, g'am, g'ussa, afsus, o'zbek tili, leksika, lug'at, ta'riflar, assosiasiyalar, qabul qilish, ong, til egalari, so'rov, baholash, ijobiy elementlar, salbiy baholash, tarixiy xususiyat, konseptlarning rivojlanishi.

Рахматуллаева Гулжахон Нормумин кизи

докторант Самаркандского государственного
института иностранных языков

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются негативные концепты внутреннего мира человека (например, концепты "печаль", "горе", "тоска", "сожаление") в узбекском языке, основываясь на лексических толкованиях и представлениях носителей языка. Толкования в словарях отражают в основном логическое и общее содержание, в то время как в сознании носителей языка эти концепты имеют ассоциативный и эмоциональный характер. Согласно результатам опроса, большинство респондентов оценивают эти эмоции как отрицательные, однако признают их положительные элементы и необходимость в жизни. Исследование подтверждает, что концепты имеют историческую и развивающуюся природу.

Ключевые слова: негативные концепты, эмоции, печаль, горе, тоска, сожаление, узбекский язык, лексика, словарь, толкования, ассоциации, восприятие, сознание, носители языка, опрос, оценка, положительные элементы, негативная оценка, историческая природа, развитие концептов.

Rakhmatullaeva Guljakhon Normumin qizi

PhD student at Samarkand State Institute of Foreign Languages

ABSTRACT

This article analyzes the negative concepts of human inner world (such as the concepts of "sorrow", "grief", "longing", and "regret") in the Uzbek language, based on dictionary definitions and the perceptions of native speakers. The definitions in dictionaries reflect the logical and general content, while in the consciousness of the speakers, these concepts are characterized by associative and emotional features. According to the survey results, the majority of respondents evaluate these emotions as negative, but they acknowledge their positive elements and necessity in life. The study confirms that concepts have a historical and evolving nature.

Key words: negative concepts, emotions, sorrow, grief, longing, regret, Uzbek language, vocabulary, dictionary, definitions, associations, perception, consciousness, native speakers, survey, evaluation, positive elements, negative evaluation, historical nature, development of concepts.

Hozirgi kunda kognitiv lingvistika tilshunoslikdagi asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Lingvokognitiv tahlillarning asosi bo'lmish konsept ko'plab olimlar e'tiborini jalb qilib kelmoqda. Lingvokognitiv yondashuvni qo'llab-quvvatlovchi rus olimi S.G. Vorkachyov shunday deb ta'kidlaydi: «...eng samarali bo'lgan atama kontseptdir» [3, b. 41], ammo hozirgi kungacha bu tushunchaning mazmuni turli ilmiy maktablar va olimlar orasida farqlanib kelmoqda.

Kontsept tushunchasiga olimlar turlicha ta'riflar berishgan, masalan: «fikrlash jarayonlarida ishlatiladigan operativ birlik» [9, b. 316], «obyektiv ma'no va tushunchaning shaxsiy anglanishi, talqini, ma'no mazmunining minimal ifodasi» [10, b. 3-9.], «insonning fikrlash tizimidagi asosiy element» [11, b. 32], «hayotiy aniq tushunchaga asoslangan abstrakt ilmiy ma'no» [12, b. 246], «inson ongidagi madaniy mazmunning zichlanishi» [13, b. 63], «aqliy faoliyat» [15, b. 263], «...konsept yozuvchining g'oyalarini amalga oshirishni, shuningdek, uning nutqiy fikrlash qobiliyatini anglatadi» [14, b. 328] kabi ta'riflar mavjud. A.Vejbitskaya esa «kalit so'zlar» tamoyiliga tayangan holda, uchta kontseptni (Ta'qdir, Ruh, Qayg'u) fundamental deb hisoblagan [2, b. 36].

Vejbitskayaning fikriga ko'ra, kalit so'zlar, birinchi navbatda, keng tarqalgan va kundalik foydalanishga mos kelishi kerak, ular atrofdagi, kam ishlatiladigan so'zlardan farq qilishi zarur. Shuningdek, bunday so'zlar ko'pincha bir xil semantik mintaqada ishlatiladi va frazeologik oilaning markaziy nuqtasida joylashadi [2, b. 36]. A. Vejbtskaya, kalit so'zlarni leksika asosida tahlil qilish orqali, leksikaning xalqning madaniyati haqida sezgir ma'lumotlar berishini ta'kidlashadi [2, b.61]. V.V. Kolesov esa an'anaviy rus realizmiga asoslangan yondashuvni ilgari suradi, bu yondashuvda mantiq va lingvistika birlashtiriladi. V.V. Kolesovning fikricha, kontseptologiya til va mantiqning ajralmas uyg'unligidan iborat bo'lib, bu esa Logosning asl ma'nosiga, ya'ni til va fikrlash, lingvistika va mantiqning ikki tomonlama bog'lanishiga olib boradi [4, b. 16].

Mazkur maqolamizda metodologik asos sifatida V.V. Kolesovning kontseptologiya ta'limoti va kontsept atamasining tegishli ta'rifi qo'llaniladi: «tushuncha mohiyati, o'zining mazmunli shakllarida namoyon bo'ladi» [5, b. 19]. Olim kontseptni «tildagi ongning asosiy birligi» deb belgilaydi [6, b.61]. U kontseptni doimiy, mustahkam va uning ifodasi bilan bog'liq bo'lmagan tushuncha mohiyati sifatida tavsiflaydi. Kontseptual lingvistika yagona tizimni taqdim etmaydi, chunki unga bag'ishlangan ilmiy ishlar turli metodologiyalar va atamalardan foydalanadi.

V.V. Kolesovning kontseptni tavsiflash metodikasi uch bosqichdan iborat bo'lib, birinchi bosqichda tushuncha epitelar va predikatlar orqali qayta tiklanadi, ikkinchi bosqichda olingan belgilarning birlashishi orqali kontseptni qayta qurish va 1+3 shaklida semantik doimiylikni yaratish amalga oshiriladi. Uchinchisi – kontseptni tarixiy tadqiqotlar va etimologiya asosida modellashtirish. Ushbu maqolada biz V.V. Kolesovning kontseptni tavsiflash algoritmidan foydalanamiz va uchinchi bosqichda kontseptni tarixiy ma'lumotlar asosida o'zbek mentaliteti asosida modellashtirib tahlil qilingan kontseptlar bilan taqqoslaymiz.

Ilmiy maqolamizning maqsadi inson ichki olamini ifodalovchi negativ kontseptlarining (g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob) mazmuni (sifatlar shaklida ifodalangan designat) va hajmi (predikatlar sifatida ko'rsatilgan denotat)ni aniqlashdir. Tadqiqot manbai sifatida 18 dan 30 yoshgacha bo'lgan 40 kishining fikrlari olingan. Respondentlar orasida 10 kishi oliy ta'limga ega (Samarqand davlat chet tillar instituti talaba, magistrant va yosh o'qituvchilari), 30 kishi oliy o'quv

yurtlarida tahsil olishmoqda (Samarqand davlat chet tillar instituti magistrant va bakalavriat yo'nalishi talabalari). Tadqiqotda asosiy e'tibor sifatlari va otlarning birlashmalariga, shuningdek, tez-tez ishlatiladigan predikatlarga qaratiladi. Tadqiqotda A. Madvaliyevning "O'zbek tilining izohli lug'ati" dan iqtiboslardan ham foydalanilgan. So'rovnomasavollari umumlashtirilgan mazmuni quyidagilardan iborat:

1. Fikringizga kelgan ikki so'zli iboralardan bir nechta misollarni keltiring, bunda ikkinchi so'z g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob bo'lib, birinchi so'z esa mazkur so'zlar bilan bog'liq sifattir.
2. G'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob so'zlariga ta'rif berishga harakat qiling (ya'ni, bu hissiyotlar nimani anglatadi? Ular qanday paydo bo'ladi? Ularning sabablarini aniqlang va ular qanday oqibatlariga olib keladi?).
3. Siz bu hissiyotlarni (g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob) salbiy yoki ijobiy holat sifatida qabul qilasizmi? Bu hissiyotlar holatga qarab, salbiy va ijobiy elementlarni o'z ichiga oladimi?

Kontsept tuzilmasida madaniyat uchun muhim bo'lgan belgi xususiyatlari aks ettiriladi. Kontseptni sifat so'zlari orqali ifodalashda uchta asosiy belgi turi ajratiladi: **emotsional belgi, fiziologik belgi, psixologik va ijtimoiy belgi** xususiyatlari. Informantlar bilan o'tkazilgan tadqiqot natijasida g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob otlariga mos bo'lgan epitetlar-sifatlar olingan. Quyida mazkur sifatlar uch guruhga tasniflangan:

1. G'am-anduh (qayg'u) – 1. boshga tushgan ruhiy azob, g'am, musibat; 2. Ko'zlangan maqsad yo'lidagi bezovtalik xatti-harakati, o'y-fikr; tashvish, g'am [16, b. 29] G'am-anduh insonning chuqur ruhiy iztirobini ifodalaydi, **og'riqli va ma'yuslik bilan bog'liq hissiy holati** bo'lib, u turli jihatlarida namoyon bo'ladi, ya'ni **emosional, fiziologik, psixologik hamda lingvistik belgilarda**.

1. Emosional belgilar (Ichki hissiyotlar)

Og'ir ruhiy tushkunlik – odamning qalbini bosib turuvchi, ichki tinchini yo'qotuvchi iztirob.

Tashvish va ichki azob – yurakni kemiruvchi iztirob, ichki beqarorlik.

Umidsizlik va nolish – kelajakka ishonch yo'qolishi, hayotga qiziqish pasayishi.

Tinchlana olmaslik – g'am-anduh ichida odam doimiy stress holatida bo'ladi.

Yolg'izlik hissi – inson o'zini hamma unutgandek, yolg'iz va tashlandiq his qiladi

2. Fiziologik belgilar (Jismoniy ta'sirlar)

Ko'z yoshlar – inson o'z iztiroblarini ko'z yoshlar orqali ifoda qiladi.

Yuz ifodasidagi o'zgarishlar – g'am bosgan, so'lg'in va xira nigohlar.

Charchoq va zaiflik – inson ruhiy holati tanasiga ham ta'sir qilib, uni holdan toydiradi.

Uyqusizlik yoki ortiqcha uyqu – inson ya g'amdan uxlay olmaydi, yoki teskari holda, faqat uxlashga intiladi.

Ishtahaning pasayishi – qayg'u ichida odam odatda ovqatlanishni unutadi yoki xohlamaydi.

3. Psixologik va ijtimoiy belgilar

Gapirishga xohish yo'qligi – odam kamgap bo'lib qoladi, o'z ichiga chekinadi.

Hayotga bo'lgan qiziqishning pasayishi – inson hayotdan zavq olishni to'xtatadi.

Chekinish va yolg'izlikka intilish – odam boshqalardan uzoqlashishga harakat qiladi.

O'tmishga berilish – inson o'tmish xotiralari bilan yashaydi, hozirgi va kelajakni e'tiborga olmaydi.

Qora fikrlar – inson hayotining ma'nosi yo'qligi haqida o'ylashi mumkin.

Qayg'u inson ruhiyatiga va jismoniy holatiga chuqur ta'sir qiluvchi hissiy holatdir.

2. Mahzunlik – g'amli, xafa, mungli [16, 573b.]. Mahzunlik insonning ichki kechinmalariga bog'liq bo'lgan **mulohazali, ohangdor va sokin** qayg'u holatidir. U **qayg'u** va **g'am-anduh** singari salbiy hissiyotlarga yaqin bo'lsa ham, o'ziga xos o'ziga tortuvchi va sokin bir holatda namoyon bo'ladi.

1. Emosional belgilar (Ichki hissiyotlar)

Sokin va og'riqli his-tuyg'ular – inson o'z ichida chuqur iztirob sezadi, lekin u baqirib-chaqirib emas, jim va mulohazali holda namoyon bo'ladi.

Mung, hazinlik va chuqur o'ychanlik – insonning xotirjam, mulohazali va og'ir ruhiy holatda bo'lishi.

Shirin alam yoki ozor – mahzunlik ba'zida insonning o'tgan baxtli onlarini eslash bilan bog'liq bo'lib, bu unga yoqimli, lekin og'ir hissiyot beradi.

Sokin qayg'u – mahzunlikda ochiq iztirob yoki kuchli qayg'u sezilmaydi, lekin u inson qalbini bosib turadi.

Shaxsiy tajribalarga asoslangan hissiyotlar – inson o'tgan xotiralar, yo'qotishlar yoki armonlar tufayli mahzun holatga tushadi.

2. Fiziologik belgilar (Jismoniy ta'sirlar)

Ko'z yoshlari bo'lishi mumkin, lekin sekin – mahzun inson baqirib yig'lamaydi, aksincha, sokin va chuqur o'ychan bo'ladi.

Qarashlar og'ir va o'ychan – insonning nigohlari pastga qaragan, mungli yoki uzoq qarash bilan ifodalanadi.

Sezilar-sezilmas tabassum – mahzunlik ba'zan shirin xotiralar bilan bog'liq bo'lib, insonning yuzida yengil tabassum ham ko'rinishi mumkin.

Sokin harakatlar – mahzun insonning yurishi, harakatlari sekin va sust bo'lishi mumkin.

Sokin ovoz – ovozida ko'tarinki ruh bo'lmaydi, aksincha, mayin va mungli ohang seziladi.

3. Psixologik va ijtimoiy belgilar

Ichki sukut va yolg'izlik istagi – inson atrofdagilarga dardini aytmasligi, o'ziga yopiq bo'lishi mumkin.

O'tgan xotiralarga berilish – mahzun odam ba'zan o'tgan baxtli kunlarni eslab, shu sababli hafsalasi pir bo'lishi mumkin.

Tashqi dunyo bilan kam aloqa qilish – inson tashqi muhitdan biroz uzoqlashadi, ko'proq o'zining ichki his-tuyg'ulari bilan band bo'ladi.

Nostalgiyaga moyillik – mahzunlik ba'zida o'tgan baxtli onlarni qo'msash va armon bilan bog'liq bo'ladi.

Hissiyotlar jilovlangan bo'ladi – inson qayg'udan farqli o'laroq, his-tuyg'ularini ochiq ifoda etmaydi, lekin yuragi ich-ichidan eziladi.

3. Izitirob – hayajon, g'alayon, betoqatlik, beqarorlik. Ruhan ezilish, siqilish holati; ruhiy azob [16, 183 b.]. Izitirob – insonning ichki dunyosida kechadigan **chuqur, kuchli ruhiy va jismoniy og'riq bilan bog'liq hissiy holat bo'lib, qayg'u, g'am-anduh va mahzunlikdan ham og'irroq kechinmani ifodalaydi.** Izitirob shaxsiy yo'qotish, ichki ziddiyat, ayb yoki umidsizlik natijasida paydo bo'ladi va u insonning butun holatiga ta'sir qiladi.

1. Emosional belgilar (Ichki hissiyotlar)

Chuqur ruhiy og'riq – insonning qalbi ichkaridan eziladi, azoblanadi.

Tushkunlik va umidsizlik – inson hayotga nisbatan ma'nosizlik, umidsizlik his qiladi.

O'zini ayblash yoki nadomat – izitirob ko'pincha ichki konflikt yoki afsus bilan bog'liq bo'ladi.

O'ta kuchli kechinmalar – izitirob oddiy qayg'udan farqli ravishda, insonni larzaga soluvchi hissiyotdir.

Qorong'u va og'ir kayfiyat – odam yuragida vahima, qo'rquv, bosim his qiladi.

2. Fiziologik belgilar (Jismoniy ta'sirlar)

Ko'z yoshlarining to'xtamasligi – odam o'zini tiyolmaydi, ba'zan ovoz chiqarib yig'laydi.

Tanadagi og'riq yoki siqilish – yurak, ko'krak sohasida bosim yoki siqilish seziladi.

Uyqusizlik yoki haddan tashqari charchoq – izitirob odamni uzoq vaqt qiynashi mumkin.

Qo'rquv yoki xavotir – inson doimiy notinchlik, ichki beqarorlik holatida bo'ladi.

Tez-tez chuqur nafas olish yoki hansirash – izitirob shiddatli bo'lsa, insonning nafas olish ritmi buziladi.

3. Psixologik va ijtimoiy belgilar

Doimiy hayajon va bezovtalik – insonning ichki holati tinch emas, u o'zini beqaror his qiladi.

Boshqalar bilan muloqotdan qochish – izitirob ichida bo'lgan inson yolg'iz qolishni xohlaydi.

Fikrlarning chalkashligi yoki o'zini yo'qotish – inson vaziyatni aniq tushuna olmaydi, hissiyotlar uni egallaydi.

O'zini yo'qotganlik hissi – iztirob natijasida inson o'zini hayotga moslasholmayotgandek his qiladi.

O'tmishni ko'p eslash yoki "agar" degan fikrlar – "Agar men boshqacha qilganimda edi..." kabi pushaymonlik hissi kuchayadi.

Inson ichki dunyosi negativ konseptlari bo'lmish g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob konseptlarining tipik belgilar asosida olib borilgan tahlilari asosida quyidagilarni ta'kidlash lozim: ushbu belgilar obyektning ichki xususiyatlaridan kelib chiqadi va uning doimiy xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, "achchiq", "ruhiy", "qayg'uli" sifatlari orqali bu his-tuyg'ular (zerikish, tishinish, qayg'u, xafalik) insonning ichki dunyosidagi azobli ruhiy holatlar sifatida tavsiflanadi.

G'am holati zamonaviy kishilar tomonidan, avvalo, xursandchilikka teskari holat sifatida tushuniladi. V.V. Kolesov g'amni hozirgi zamon bilan bog'liq zerikish va kelajakka oid sog'inchdan farqlashda, uni o'tmishga bog'laydi. N.A. Berdyayev g'amni lirik xususiyatga ega hissiyot sifatida ta'riflaydi: "G'am men uchun rahm-shafqat hissi bilan bog'liq" [1, b. 27].

Bunday konnotasiyalar – qalbning tashvishi, rahm-shafqat bilan bog'liqlik – zamonaviy tilda kam uchraydi. Respondentlarning fikricha g'am nafaqat g'amginlik, qayg'u hissi, ruhiy iztirob holati, balki (eski va sodda) tashvish sifatida ham ta'riflanadi, masalan: Echkiaga jon qayg'usi, qassobga - moy qag'usi [16, 223 b.].

V.V. Kolesov ham shunday fikrda: "G'am – bu qalbning tashvishi, tishinish qalbning ruhiy holati, sog'inch esa tanning holati" [8, b. 9]. Zamonaviy odamlar esa g'amni shaxsiy holat sifatida, xursandchilikka teskari holat sifatida qabul qiladilar.

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Mazkur maqolamizda metodologik asos sifatida V.V. Kolesovning kontseptologiya ta'limoti va kontsept atamasining tegishli ta'rifi qo'llaniladi: «tushuncha mohiyati, o'zining mazmunli shakllarida namoyon bo'ladi». Olim kontseptni «tildagi ongning asosiy birligi» deb belgilaydi. U kontseptni doimiy, mustahkam va uning ifodasi bilan bog'liq bo'lmagan tushuncha mohiyati sifatida tavsiflaydi. Kontseptual lingvistika yagona tizimni taqdim etmaydi, chunki unga bag'ishlangan ilmiy ishlar turli metodologiyalar va atamalardan foydalanadi.

2. Tadqiqotimizda inson ichki olamini ifodalovchi negativ kontseptlar (g'am-anduh (qayg'u), mahzunlik, iztirob) mazmuni va hajmi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari respondentlarning javoblari va o'zbek tili leksikografik manbalari asosida tahlil qilinadi.

3. Nutqiy amaliyotda kommunikantlar ma'lum emosiyalarni keltirib chiqaruvchi tipik vaziyatlarda (sabablarda) yo'nalish olishni o'rganadilar, ammo emosional harakat holati (sharti) va harakat natijasini (maqsadini) ajratishda qiyinchilikka duch keladilar. Masalan, zamonaviy yoshlar tasavvurida zerikishni yolg'izlik, qiziqishning yo'qligi, behudalikdan charchash, muhit yoki ishlar bir xilligidan kelib chiqadigan holat deb tushunishadi. Biroq, faqat bir kishi zerikish holatini «hayotiy yo'lda adashish» sifatida ta'riflay olgan, va so'rovda qatnashganlardan faqat ikki kishi zerikish natijasini noxushlik va depressiya deb ko'rsatgan.

4. Til egalarining ko'pincha bir kontseptni boshqa bir, unga sinonim deb hisoblangan so'z orqali izohlashga intilishi kuzatiladi. Masalan, zamonaviy yoshlar qayg'uni «engil g'am hissi», g'amni «ruhiy iztirob va qayg'u holati», sog'ichni esa «kimnidir yoki nimanidir sog'inish holati» deb tushunishadi. Bu holat, bir tomondan, mazkur emosional konseptlarning semantik ma'nolari yaqinligiga dalolat bersa, boshqa tomondan, ayrim insonlar uchun bu salbiy emosional konseptlarni ajratish qiyin ekanligini ko'rsatadi.

5. Zamonaviy yoshlar orasida o'tkazilgan so'rov natijalari va izohli lug'atlardagi talqinlarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, lug'at ta'riflari so'z ma'nosining umumiy tasavvurini beradi va umummilliy xususiyatga ega. Taxlil qilingan konseptlarning lug'atlardagi ta'riflari asosan psixologik jihatlarni qamrab olgan. Boshqa tomondan, ijtimoiy guruhning shaxsiy xususiyatlari (ta'lim, tarbiya, hayotiy tajriba va boshqalar) ta'sirida shakllangan individual fikr har bir shaxs tomonidan o'ziga xos tarzda ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бердяев Н.А. Самопознание (опыт философской автобиографии). М.: Международные отношения, 1990. 336 с.
2. Вежбицка А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М., 2001. 287 с.
3. Воркачёв С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. М., 2004. 192 с.
4. Колесов В.В. Основы концептологии. СПб.: Златоуст, 2019. 776 с.
5. Колесов В.В. Язык и ментальность. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004. 240 с.
6. Колесов В.В. Концептология. СПб.: СПбГУ. РИО. Филологический факультет, 2012. 168 с.
7. Колесов В.В., Колесова Д.В., Харитонов А.А. Словарь русской ментальности: в 2 т. СПб., 2014
8. Колесов В.В. Грусть-тоска в русском языковом сознании // Мир русского слова. 2017. № 3. С. 5-12
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
10. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Известия АН. Серия литературы и языка. 1993. Т. 52. № 1. С. 3-9.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. 315 с.
12. Соломоник А.М. Семиотика и лингвистика. М.: Молодая гвардия, 1995. 352 с.
13. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая плёнка цивилизации. М.: Языки славянских культур, 2007. 248 с.
14. Yokubovna T. N., Qizi R. G. N. Inson ichki dunyosi kontseptlarining ingliz lingvomadaniyatidagi o'ziga xosliklari //Science and innovation. – 2024. – Т. 3. – №. Special Issue 19. – С. 669-672.
15. Safarov Sh. Semantika. Toshkent, "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi", 2013, 347 b.

Internet manbalar

16. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati
https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20Q.pdf

Xamrayeva Zebiniso Xaydarovna
Senior teacher of Samarkand State
Institute of foreign languages, PhD.
destiny-xzx@mail.ru

A COMPARATIVE STUDY OF THE COMPLEX SYNTACTIC CONSTRUCTIONS BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIALS

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ABSTRACT

This article investigates complex syntactic constructions as fundamental structural-semantic units within written and spoken discourse. These constructions, which consist of multiple interconnected sentences, contribute to textual coherence by forming distinct microtopics. Various linguistic terms, such as complex syntactic wholes, periods, and superphrasal units, are used to describe these intricate structures. The article also distinguishes complex syntactic constructions from compound sentences, emphasizing their structural and semantic interconnectivity. Ultimately, the mastery of complex syntactic wholes enables authors to craft compelling literary works that leave a lasting artistic and intellectual impact.

Key words: Complex syntactic constructions, period, chain and parallel connection, beginning, artistic text analysis, superphrasal unit, written and oral discourse, conjunction.

Xamrayeva Zebiniso Xaydarovna
Samarqand Davlat
Chet Tillar Instituti katta o'qituvchisi, PhD.
destiny-xzx@mail.ru

INGLIZ TILI MATERIALI ASOSIDA MURAKKAB SINTAKTIK QURILMALAR QIYOSIY TAHLILI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada murakkab sintaktik qurilmalar yozma va og'zaki nutq doirasidagi asosiy tarkibiy-semantik birliklar sifatida o'rganiladi. Bir-biri bilan bog'langan bir nechta gaplardan tashkil topgan ushbu qurilmalar matn yaxlitligini ta'minlab, alohida mikrotemalarni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu murakkab tuzilmalarni tavsiflash uchun lingvistik atamalar, jumladan, murakkab sintaktik butunliklar, periodlar va superfraz birliklar qo'llaniladi. Maqolada murakkab sintaktik qurilmalar va qo'shma gaplar o'rtasidagi farqlar ham tahlil qilinib, ularning tarkibiy va semantik o'zaro bog'liqligi ta'kidlanadi. Natijada, murakkab sintaktik butunliklarni o'zlashtirish mualliflarga san'at va tafakkurga chuqur ta'sir ko'rsatadigan badiiy asarlar yaratish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Murakkab sintaktik qurilmalar, period, zanjir va parallel bog'lanish, boshlanish, badiiy matn tahlili, superfraz birlik, yozma va og'zaki nutq, bog'lovchi.

Хамраева Зебинисо Хайдаровна
Старший преподаватель
Самаркандского Государственного
Института Иностранных языков, PhD.
destiny-xzx@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЛОЖНЫХ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются сложные синтаксические конструкции как фундаментальные структурно-семантические единицы письменной и устной речи. Эти конструкции, состоящие из нескольких взаимосвязанных предложений, способствуют когерентности текста, формируя отдельные микротемы. Для описания этих сложных структур используются различные лингвистические термины, такие как сложные синтаксические целостности, периоды и суперфразовые единства. В статье также проводится разграничение между сложными синтаксическими конструкциями и сложносочинёнными предложениями, подчеркивая их структурную и семантическую взаимосвязанность. В конечном итоге овладение сложными синтаксическими целостностями позволяет авторам создавать выразительные литературные произведения, оказывающие длительное художественное и интеллектуальное воздействие.

Ключевые слова: сложные синтаксические конструкции, период, цепная и параллельная связь, зачин, анализ художественного текста, суперфразовое единство, письменная и устная речь, союз.

Complex syntactic constructions are the largest structural-semantic units into which a text (written or spoken discourse) can be divided. These constructions consist of multiple sentences that are connected in various ways—sequentially, in a chain, or in parallel—through intonation and other linking devices, forming a coherent microtopic within the text. In linguistics, they are referred to by various terms, such as compound sentences with conjunctions, compound sentences without conjunctions, complex sentences, periods, prosaic strophes, superphrasal units, and complex syntactic wholes.

Complex syntactic wholes represent intricate sentence structures containing numerous components, phrases, and grammatical elements. These structures often involve coordination, subordination, and the arrangement of clauses to convey complex relationships and meanings. In literature, complex syntactic wholes play a crucial role in shaping style, tone, and depth of expression, enriching the texture of a narrative, and enhancing the reader's engagement with the text.

Writers also employ complex syntactic constructions in literary works to make artistic speech more expressive. Additionally, they are used in artistic discourse to expand the range of expression. These complex syntactic structures provide writers with a versatile tool for conveying intricate ideas, emotions, and perspectives. By manipulating syntactic constructions, authors can create nuanced depictions of characters, settings, and events, enriching the narrative with layers of meaning and subtlety.

A complex syntactic whole reflects the intricacy of a narrative. The use of complex syntactic wholes allows for the creation of sophisticated storytelling structures, including retelling, foreshadowing, and parallel narratives. These techniques enrich the depth of the plot, encouraging readers to interpret literary texts and engage with multiple layers of analysis.

The strategic use of such syntactic units enhances the rhetorical expressiveness of a text. By employing complex syntax, writers can achieve various rhetorical effects, such as emphasis, tension, and irony. Carefully structured syntactic patterns amplify the impact of an author's message and evoke strong emotional responses from readers. In this sense, complex syntactic wholes function as a powerful tool for artistic expression in literary discourse. Just as painters use brushstrokes to create

masterpieces on canvas, writers manipulate syntactic structures to craft works of literary art. The arrangement of words, clauses, and phrases within sentences contributes to a text's overall aesthetic quality by shaping its rhythm and flow.

Mastery of complex syntactic wholes, in turn, captures readers' attention and sustains their interest throughout a narrative. By presenting readers with intricate sentence structures, authors stimulate cognitive engagement and encourage active participation in interpretation and analysis.

Thus, the complex syntactic whole is a fundamental element of literary expression, enabling writers to convey rich and nuanced meanings, construct intricate narrative worlds, and evoke deep emotional responses from readers. Through the deliberate construction of syntactic structures, writers harness the power of language to create literary works that leave a lasting impact and become timeless masterpieces of human creativity.

Complex syntactic constructions differ from compound sentences in that the clauses within them maintain a degree of independence while also being closely interconnected in meaning. As part of complex syntactic constructions, independent sentences of various structures are linked primarily through meaning, allowing the second sentence to continue and develop the microtheme of the first. This interconnection contributes to the overall coherence of the text, ensuring a fluid and logical progression of ideas.

For example: There were only two Americans **stopping at the hotel**. They did not know any of the people they passed on the stairs on their way to and from their room. **Their room** was on the second floor facing the sea. It also faced the public garden and the war monument. **There were big palms** and green benches in the public garden. In the good weather there was always an artist with his easel. Artists liked the way the palms grew and the bright colors of the **hotels facing the gardens** and the sea. Italians came from a long way off to look up **at the war monument**. **It was made of bronze** and glistened in the rain ("Cat in the Rain" by Ernest Hemingway) [9]

As we analyze the passage taken from Ernest Hemingway's work, we can identify a descriptive complex syntactic construction. Such constructions are characterized by structural parallelism and a specific relationship between tense and aspect forms. Defining clauses typically function as integral components of explanatory texts. When classified based on structure, descriptive complex syntactic constructions fall into two categories: those dominated by the present tense and those dominated by the past tense. In the given example, the past tense dominates, as the initial phrase—"the two American guests stopping in the hotel room"—establishes a microtheme for the entire construction. All subsequent sentences contribute to this microtheme by describing the hotel.

Several formal mechanisms integrate independent clauses into complex syntactic constructions. In spoken discourse, intonation serves as a universal structuring tool. Independent declarative clauses within such constructions are typically pronounced with a gradual decline in pitch, with equal pauses between them. The final drop in intonation at the end of a complex syntactic whole is more pronounced than within individual linked sentences, while the pause between two complex syntactic constructions is notably greater than the pauses between their constituent sentences. In syntax, the concepts of **period** and **prosaic strophe** also describe complex syntactic constructions.

The concept of a **period** refers to a considerably lengthy complex sentence that is externally defined by a clear division into two intonational parts, which are typically asymmetrical in size. The sentences forming a period follow a logical sequence and are distinguished by independent syntactic connections and rhythmic harmony.

For example: But **when** vague rumours got abroad, that in this Protestant association a secret power was mustering against the government for undefined and mighty purposes; **when** the air was filled with whispers of a confederacy among the Popish powers to degrade and enslave England, establish an Inquisition in London, and turn the pens of Smithfield Market into stakes and cauldrons; **when** terrors and alarms which no man understood were perpetually broached, both in and out of Parliament, by one enthusiast who did not understand himself, and by gone bugbears which had lain quietly in their graves for centuries, were raised again to haunt the ignorant and credulous; **when** all this was done, as it were, in the dark, and secret invitations to join the Great Protestant Association in defence of religion, life, and liberty, were dropped in the public ways, thrust under the house-doors,

tossed in at windows, and pressed into the hands of those who trod the streets by night; **when** they glared from every wall, and shone on every post and pillar, so that stocks and stones appeared infected with the common fear, urging all men to join together blindfold in resistance of they knew not what, they knew not why; – **then** the mania spread indeed, and the body, still increasing every day, grew forty thousand strong (Charles Dickens, Barnaby Rudge, Chapter 7) [8].

If we examine an example from Charles Dickens' work, we can see that the period is effectively used in structuring the paragraph. A linguistic analysis of the text reveals that this period consists of a series of clauses connected by the subjunctive mood. As the reader progresses through the sentences, their attention gradually intensifies toward the final clause, eagerly anticipating the resolution of the events.

For example: **He** stood behind his desk in the far end of the dim room. The wife liked **him**. **She liked** the deadly serious way **he** received any complaints. **She liked** the way **he** wanted to serve her. **She liked** the way **he** felt about being a hotel-keeper. **She liked** his old, heavy face and big hands. ("Cat in the Rain" by Ernest Hemingway)[9]

Thus, when analyzing the structure of complex syntactic constructions and periods, we can observe that the key meaning-bearing components are positioned on both sides of these constructions. In other words, in the first case, the sentence that conveys the main micro-topic appears at the beginning of the construction, whereas in the second case, it constitutes its conclusion.

The interconnections between sentences within these two constructions also vary. In complex syntactic constructions, sentences can be connected in different ways: without conjunctions (asyndetic compound sentences), through coordinating conjunctions (which establish a relationship between two independent clauses), or via subordinating conjunctions (which indicate a hierarchical relationship between a main and a subordinate clause). Additionally, complex-compound sentences may link clauses using a combination of these structural means. In contrast, in periods, sentences are typically connected through coordination, and subordinating relationships, which establish hierarchical dependence between clauses, are rarely observed.

Linguistic literature does not provide a unified view on the linguistic nature and distinctive characteristics of the period. From a general perspective, linguists such as G. Ya. Solganik, V. Ya. Shevyakova, and L. E. Tumina define a period as a complex syntactic unity (i.e., a supra-phrasal unit, microtext, or prosaic stanza) that consists of two or more independent sentences, semantically grouped based on the specificity of the topic [5].

In a narrower sense, the term period refers to a specific category within expressive syntactic structures and is classified as one of the syntactic-stylistic expressive devices of language. A period extends beyond the framework of complex syntactic constructions, as it can encompass simple sentences, highly elaborate multi-component compound sentences, or even complex syntactic wholes. Therefore, in many cases, a complex syntactic construction can be transformed into a period, and vice versa [4].

Thus, a period can be understood as the largest linguistic unit with a grammatical structure composed of one or multiple interconnected segments that are linked either coordinatively or subordinatively.

For example: "**It was the** best of times, **it was the** worst of times, **it was** the age of wisdom, **it was** the age of foolishness, **it was** the epoch of belief, **it was** the epoch of incredulity, **it was** the season of Light, **it was** the season of Darkness, **it was** the spring of hope, **it was** the winter of despair" (Charles Dickens "Oliver Twist") [7].

When analyzing this period taken from Charles Dickens's *Oliver Twist*, we find that it is a complex sentence consisting of ten independent clauses, all linked by the repeated use of the coordinating phrase *it was*. This repetition creates a rhythmic effect, reinforces parallelism, and highlights the contrasts depicted in the passage.

This analysis provides insight into how Dickens skillfully employs various linguistic elements to construct a rich and expressive text. Additionally, he utilizes multiple stylistic devices within this sentence. For example, the contrasting phrases *the age of wisdom*, *the age of foolishness*, *the epoch*

of belief, the epoch of incredulity, the spring of hope, and the winter of despair exemplify antithesis, a rhetorical device that strengthens meaning through opposition.

Periodic sentences can take various forms, each serving the rhetorical purpose of delaying the main idea until the end. In the course of research, the following types of periodic sentences have been identified: (1) Cumulative periodic sentence – This type accumulates phrases or clauses before reaching the main idea at the end; (2) Parallel periodic sentence – This type employs parallel structures to build anticipation before revealing the main idea; (3) Inverted periodic sentence – In this structure, the subordinate clause appears first, postponing the independent clause until the end; (4) Delayed-topic periodic sentence – This type postpones the subject until the end, creating suspense; (5) Antithetical periodic sentence – contrasting ideas are placed side by side, with the contrast fully emerging at the end; (6) Interrupted periodic sentence – In such sentences, additional information or clauses are inserted between the beginning and the end, prolonging the suspense.

For example: "After a long day of hiking through the dense forest, battling swarms of mosquitoes, and navigating treacherous terrain, we finally reached the breathtaking summit of the mountain." (1)

(1) The given sentence demonstrates the characteristics of a cumulative periodic sentence, a syntactic structure widely used in literature to create suspense, emphasize details, and evoke a sense of anticipation. The sentence begins with the introductory phrase "After a long day of hiking through the dense forest," which sets the scene and establishes the context. It then accumulates additional details about the challenging journey, including "battling swarms of mosquitoes" and "navigating treacherous terrain." These details intensify the suspense and anticipation, drawing the reader deeper into the narrative.

The main clause, "We finally reached the breathtaking summit of the mountain," is postponed until the end of the sentence, reinforcing the sense of expectation and uncertainty. This delayed resolution heightens the impact of the climax, emphasizing the significance of the moment when the characters overcome obstacles and reach their destination.

Additionally, the fact that each phrase begins with a gerund (-ing form) establishes parallelism within the sentence, enhancing its coherence and rhythm while contributing to its overall expressiveness.

For example: "She danced with grace, with elegance, with passion, with joy—every movement a testament to her love for the art." (2)

(2) The given sentence is an example of a parallel periodic structure, characterized by the repetition of a grammatical pattern or structure across multiple phrases or clauses, often creating a rhythmic and harmonious effect. The sentence consists of four parallel segments, each beginning with the preposition "with," followed by a noun phrase that describes how "she"—the subject of the sentence—danced.

This consistent structure contributes to the overall coherence of the sentence, creating a sense of balance and symmetry. The repetition of the preposition "with" emphasizes different qualities of the dancer, including grace, elegance, passion, and joy, highlighting the fluidity, intensity, and delight in her movements. This repetition reinforces the significance of each quality and deepens the reader's perception of her engagement with the dance.

The sentence exhibits a periodic nature, as the main clause—"every movement a testament to her love for the art"—is delayed until the end. This postponement generates a sense of anticipation and suspense, guiding the reader through a sequence of parallel phrases before arriving at the final resolution.

"While waiting for the train, the passengers huddled together, shivering in the cold, their breath visible in the frosty air, hoping for any sign of its arrival." (3)

The given sentence demonstrates the characteristics of an inverted periodic structure, where the usual subject-verb-object word order is reversed or rearranged for emphasis or stylistic effect. Below is an analysis of how this structure functions: (1) Inverted structure - the sentence begins with a subordinate clause ("Waiting for the train"), which establishes the context or background information before introducing the main clause. This inversion of the typical subject-verb-object

order creates a sense of anticipation and sets the stage for the actions described later; (2) Delayed subject and verb - The subject ("the passengers") and verb ("gathered together") are postponed until the end of the sentence, following the introductory clause. This delay heightens suspense and directs the reader's focus toward the descriptive details that precede the main clause; (3) Descriptive details - After the introductory clause, several descriptive phrases ("shivering in the cold," "their breath visible in the frosty air") vividly depict the passengers' actions and surroundings. These details paint a clear picture, reinforcing the atmosphere and mood of the scene; (4) Cumulative effect - The inverted periodic structure contributes to a cumulative effect, as each descriptive element enhances the sense of waiting and discomfort experienced by the passengers. By delaying the main clause, the sentence builds tension and sustains the reader's engagement with the unfolding narrative; (5) Final resolution of the theme - The thematic resolution ("hoping for any sign of its arrival") appears only after the preceding phrases have built up anticipation. This concluding element unifies the different parts of the sentence, ultimately revealing the passengers' main concern and emotional state.

Thus, the inverted periodic structure effectively conveys the atmosphere and mood of the scene by postponing the introduction of the main clause while incorporating descriptive details that heighten suspense and anticipation. Through the inversion of normal word order and the cumulative effect, the sentence immerses the reader in the passengers' experience as they anxiously await the arrival of the train.

To conclude we may say that every unit in language and speech, along with every issue and phenomenon related to it, has been the object of study at various stages of the development of our science. Complex syntactic constructions are no exception to this approach. Linguists have been interested in and drawn to the classification of complex syntactic structures, their types, and the fundamental principles underlying these classifications. Based on the above, from a hierarchical perspective, it is essential to describe the types of complex syntactic constructions—situated between a simple sentence and a paragraph—by taking into account the classifications established in linguistics to date and considering syntactic-derivational and speech-semantic features as the key reference points.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jerebilo Tatyana Vasilevna. Slovar lingvisticheskix terminov. Izd. 4-e, «Pilgrim», 2005. – 376 s.
2. Katie Wales. A Dictionary of Stylistics. Third Edition. New York. Routledge. 2014. – 478p.
3. Khamrayeva Z. COMPLEX SYNTACTIC WHOLE: PROSE STANZA //Международная конференция академических наук. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 83-86.
4. L.I. Baykova Ucheb. posobie. - 3-e izd. - M.: Flinta: Nauka, 2000. - 250 s
5. Solganik G. Ya. Stilistika teksta: Ucheb. posobie. - 3-e izd. - M.: Flinta: Nauka, 2001. - 256 s
6. Xaydarovna X. Z. Means of correlation among sentences as a complex syntactic whole //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 440-443.
7. Chales Dickens "Oliver Twist"
8. Charles Dickens, Barnaby Rudge, Chapter 7
9. Ernest Hemingway "Cat in the Rain"

Esanova Zebo Ikrom qizi
Qarshi davlat universiteti magistranti

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING O'RGANILISHI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Keyingi yillarda til tadqiqiga yondashuvlar antropotsentrik padaradigma tamoyillari asosida amalga oshirilmoqda. Jumladan, diskurs tushunchasi va uning mohiyati, turlari kabi masalalar ham antropotsentrik paradigmaning turli yoʻnalishlarida tadqiq obyekti boʻlmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslik yoʻnalishlarining muhim tadqiqot obektlaridan biri boʻlgan diskurs va diskursiv tahlil, diskurs tushunchasining mazmuni, matn va diskurs munosabati, diskursning turlari haqidagi nazariy qarashlar hamda bu borada dunyo tilshunosligi, xususan, oʻzbek tilshunosligidagi tadqiqotlarga munosabat bildirilgan.

Kalit soʻzlar: Antroposentrik tilshunoslik, diskurs, diskursiv tahlil, nolisoniy omillar, matn, nutqiy muloqot.

Эсанова Зебо Икром кизи
Магистр Государственного Университета Карши

ПОНЯТИЕ ДИСКУРСА И ЕГО ИЗУЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

АННОТАЦИЯ

В последние годы подходы к исследованию языка основываются на принципах антропоцентрической парадигмы. В частности, такие вопросы, как понятие дискурса, его природа и виды, изучаются в различных направлениях антропоцентрической парадигмы. В данной статье представлены дискурс и дискурсивный анализ, являющиеся одними из важных объектов исследования современной лингвистики, содержание понятия дискурс, соотношение текста и дискурса, теоретические взгляды на виды дискурса, а также исследования в мировой лингвистике, в частности, узбекской лингвистике.

Ключевые слова: Антропоцентрическая лингвистика, дискурс, дискурсивный анализ, нелингвистические факторы, текст, речевое общение.

Esanova Zebo Ikrom qizi
Master at Karshi State University

THE CONCEPT OF DISCOURSE AND ITS STUDY IN MODERN LINGUISTICS

ANNOTATION

In recent years, approaches to language research have been implemented based on the principles of the anthropocentric paradigm. In particular, issues such as the concept of discourse and its essence and types are also objects of research in various areas of the anthropocentric paradigm. This article presents theoretical views on discourse and discursive analysis, one of the important research objects of modern linguistics, the content of the concept of discourse, the relationship between text and discourse, and types of discourse, as well as a response to research in world linguistics, in particular in Uzbek linguistics, in this regard.

Key words: Anthropocentric linguistics, discourse, discursive analysis, non-linguistic factors, text, speech communication.

Ma'lumki, o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunosligimizda tilni yangicha yondashuv asosida o'rganish va lisoniy hodisalarni shu yondashuvga asoslangan holda tadqiq etish mavjud tadqiqot yo'nalishlari uchun tub burilishga sabab bo'ldi. Markazda inson tamoyili asosida tilni tadqiq etish uni turli fan sohalari bilan yaqinlashtirdi. Mazmun va struktura tahliliga asoslangan til tadqiqiga ijtimoiy-madaniy holatlar, makon-zamon hamda nutqiy faoliyatda muloqot ishtirokchilarining ruhiy holati kabi omillarni tahlil predmetlari sifatida kiritish an'anaviy tadqiqot doirasini kengaytirdi. Aniqroq aytilsa, o'zgaras matn kuzatuvidan muloqot jarayoni tahliliga e'tibor kuchaydi.

Antroposentrik tilshunoslik doirasida yuzaga kelgan qator zamonaviy lingvistik yo'nalishlar uchun umumiy o'rganish obyekti – diskursdir. Xususan, pragmatik va kognitiv tilshunoslikning asosiy masalalari sifatida markazda diskurs tushunchasi turadi. Diskurs muloqot jarayonidagi til birliklari, nolisoniy omillar va nutq vaziyati bilan birgalikda shu tilning milliy-madaniy, ijtimoiy-psixologik tomonlarini ko'rsatuvchi omildir.

Diskurs so'zi lotincha “discurrere” – “mulohaza yuritish”, “muhokama”, “muzokara”, “fikr qilmoq” yoki fransuzcha “Discours” – “nutq”, “fikrlash” degan ma'nolarni anglatadi. Fanlar doirasida o'rganilish tarixi falsafadan boshlangan diskurs tushunchasi dastlab italiyalik faylasuf hamda dinshunos Foma Akvinskiyning asarlarida uchraydi. Tilshunoslik termini sifatida esa ilk marta amerikalik tilshunos olim Zellig Xarris tomonidan “Diskurs tahlili” deb nomlangan maqolasida qo'llanilgan. Olimning dastlabki tavsifi bugungi diskurs nazariyasi tamoyillaridan keskin farqlansa-da, u matn tarkibidagi til birliklarini muloqot muhiti bilan bog'liq holda tavsiflaydi.

T.M.Nikolayeva diskursni matn lingvistikasining muhim tushunchasi ekanligini va ko'plab mualliflar tomonidan deyarli bir xil ma'noda qo'llanilganligini talqin etadi. Shuningdek, bu ma'nolarning asosiyilarini sanab o'tadi:

- 1) dialog;
- 2) matnning og'zaki-so'zlashuv shakli;
- 3) ma'no jihatdan o'zaro bog'langan gaplar guruhi;
- 4) bog'lanishli matn;
- 5) og'zaki yoki yozma nutq.

Nazariy tilshunoslikda diskurs tushunchasi, uning o'rganilishi va foydalanilishi jihatdan aniq ilmiy asosga ega va barcha uchun birdek qabul qilingan ta'rifning yo'qligi shu tushunchaga nisbatan turli fikrlar xilma-xilligining kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Diskurs qator falsafa va tilshunoslik yo'nalishi maydonlarida kesishuvchi tushunchadir. Bu yo'nalishlar tadqiqotning turli usullarida diskursni farqli talqin etadi. Ammo barcha nazariy qarashlarning asosini muloqot nazariyasida dialog, matn va diskurs konseptlarining o'zni va ularning mazmuni, bu tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash tashkil etadi.

Jahon tilshunosligida diskurs tushunchasiga bo'lgan ilmiy qarashlar va diskurs nazariyasiga oid maxsus tadqiqotlar V.G.Borbotko, S.Berkenkotter, K.Hayland, M.R.Jeltuxina, S.A.Kruglova, L.M.Alekseyeva, Y.S.Kubryakova, V.I.Karasik, V.I.Barsukova, I.Y.Dubchak, S.Y.Tyurina, A.Mauranen, Y.S.Goncharova, Y.Y.Bochkareva, O.V.Klimovich, Y.Y.Saxarova, L.V.Borodina, Y.V.Tarasova, D.V.Shapochkin kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Rus tilshunosi N. Arutyunova diskursni ekstralingvistik omillar bilan uyg'unlikdagi izchil matn; voqelik haqidagi bilimlar nuqtayi nazaridan qaralayotgan matn; maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq sifatida baholaydi.

Yu.S.Stepanov diskursni tilning maxsus qo'llanilishidir, buning negizida maxsus grammatika, maxsus lug'at, so'z qo'llash va sintaksisning maxsus qoidalari, maxsus semantika turadi deb ta'riflaydi. Yuqoridagilarning barchasi ma'lum ijtimoiy-madaniy tizimning aksini yaratadi. Bu maxsus tizim turli institutiv diskurslarda o'z aksini topadi: falsafiy, psixologik va hokazo. bu yerda mazkur tushuncha matn yoki matnlar bilan cheklanmagan. Lekin har bir fanning mental makonini o'z ichiga oladi.

Diskurs – bu kommunikantlarning obektiv ravishda mavjud bo'lgan nutqiy-belgili muloqot tuzilishidir. Muloqot jarayoni til birliklari va muayyan interaktiv birliklarning uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladi.

Keyingi yillarda tilshunoslikda diskurs tushunchasi va uning turlari borasida yetarlicha tadqiqotlar amalga oshirilganligini ko'rish mumkin. Shu jumladan, o'zbek tilshunosligida ham diskurs antropotsentrik tilshunoslikning turli yo'nalishlarida tadqiq qilindi. Jumladan, Sh. Safarov, D. Ashurova, N.Normurodova, L.Raupova, Z.Pardayev, G.Toirova, G.Odilova, Sh.Bobojonova, Sh. Gulyamova, D.Nasriyeva, I.Xursanov kabi tilshunoslar olib borgan izlanishlardan olingan diskurs nazariyasiga oid bilimlar keyingi pragmlingvistik tadqiqotlar uchun qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi.

So'nggi yillarda zamonaviy tilshunoslik doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar diskurs muammosining turli jihatlarini yoritish va tushunchaning mohiyatini teranroq ochib berish uchun katta ahamiyat kasb etmoqda. Tilshunoslikda muloqotning mazmun plani hamda ishning tadqiq etish obyektiga ko'ra badiiy, siyosiy, rasmiy, norasmiy, tibbiy, monologik, dialogik, xususiy diskurs turlarini farqlash mumkin.

Sh. Safarov diskursning yaratilish va qabul qilinishi bir xilda madaniyatning ma'lum zamon-makon maydonida, muayyan muloqot muhitida kechishini e'tirof etib, unda so'zlovchining kommunikativ maqsadi uchun mos keladigan mazmun plani yaratilishini qayd etadi. Bu mazmun o'z maydonida adresat va adresant munosabatini, ularning ijtimoiy mavqeyini, jamiyatda harakatda bo'lgan axloqiy-etnik normalarni aks ettiruvchi ijtimoiy-madaniy axborotlarni jamlashi ta'kidlangan. Ifoda planiga ko'ra bir xil muloqot maqsadini turlicha til birliklari vositasida farqli uzatish mumkin. Qanday lisoniy birlik tanlash kommunikantlarning ijtimoiy aloqadorlik darajasiga va nutq vaziyatiga bog'liq holda amalga oshadi.

“Nolisoniy axborotlarning mavjudligi va mazmunning axborot yetkazish maqsadiga mosligi muloqotning samarasini, diskursning axborot vositasi bo'la olishini ta'minlaydi. Diskurs va matn hodisalarining har ikkalasi ham muloqot ishtirokchilarining ongli faoliyati tutashadigan makondir. Ongli faoliyat esa doimo ma'naviy-madaniy asosga ega bo'ladi.” Shuningdek, olim o'z tadqiqotida matn va diskurs tushunchalarining farqlanishiga sabab bo'luvchi qator sifatlarga to'xtaladi hamda matnni turg'un, tayyor mahsulot, diskursni esa kechayotgan nutqiy muloqot jarayoni sifatida talqin etadi.

Umuman olganda, diskurs – nutqiy muloqot jarayonidir. Ushbu jarayon tilning ekstralingvistik-pragmatik, mental-psixologik omillar va kommunikantlarning mavjud voqelikka bo'lgan bilimlarini umumlashtiruvchi nutqning og'zaki yoki yozma ko'rinishida namoyon bo'lishidir.

Diskurs bajarayotgan kommunikativ vazifasi jihatdan tizimlashgan va muloqot vaziyatiga moslashgan nutqiy qurilmadir. Shakl va vazifasi jihatidan muvofiqlashuv diskursni boshqa birliklardan farqlash imkonini beradi. Kommunikantlarning ijtimoiy-ixtisoslashgan belgilariga ko'ra muloqot maqsadi ma'lum bir tizimli yoki kontekst bilan bog'liq holda yuzaga keladigan holatda bo'lishi mumkin. Xususiy diskurs sifatida qaraladigan tibbiy diskurs, sud diskursi, ta'limiy diskurs kabilar yo'naltirilgan tizimli nutqiy intensiyaga ega.

“Tilning ikki – og'zaki va yozma jihati har doim bir-biri bilan munosabatda va aloqador. So'zlashuv tili yozma adabiy tilning manbaidir. So'zlashuv tili dialogik diskurs shaklida namoyon bo'ladi va bu diskurs hozirjavoblik asosida tuziladi. Lekin unutmaslik kerakki, so'zlashuv tili deganda, faqat

dialogni tushunmaslik kerak. Albatta, ular bir-biri bilan bog'liq hodisa, shu bois yozma va og'zaki adabiy til tarkibida har ikkala nutq shakli mavjud”.

Z. Pardayev shunday yozadi: Diskurs atamasi subyektiv, ijtimoiy-madaniy, shuningdek, stereotip, presedent(namunali) fikrlar, monolog va dialog ko'rinishidagi nutqiy faoliyat jarayonini ifodalovchi tushunchalarni qamrab oladi. Amalda, diskurs – bu matnning shakllanish usulidir. Diskurs ilmiy atama sifatida sintaktik, semantik va pragmatik xususiyatga ega. U sintaktik jihatdan ifoda plani, ya'ni strukturasiga, semantik jihatdan mazmun-ma'no planiga, pragmatik jihatdan esa perlokutsiya – xabar planiga ko'ra turli fikrlar, nutqiy aktlardan tashkil topgan faoliyat sifatida tavsiflanadi.

G.Odilova doktorlik dissertatsiyasida xususiy diskursning lingvistik xususiyatlarini glyuttonik diskurs misolida kuzatadi va tushunchaga quyidagi xulosalarini berib o'tadi: “Diskurs – nutq va nolisoniy omillar yig'indisi bo'lgan muloqot shakli. Har qanday matn diskurs bo'la olmaydi. Bizningcha, matn tashqi omillar bilan uyg'unlikda qaralganda diskurs sifatida namoyon bo'ladi.

Badiiy diskursning xususiy masalalari ustida tadqiqot olib borgan tilshunos D. Nasriyeva diskurs og'zaki yoki yozma shakldagi kommunikativ vosita ekanligini, shuningdek, interaktiv xarakterdagi har qanday nutq birligi diskurs bo'la olishini qayd etadi. Farqli ravishda, matnni aloqalarlashuvning nointeraktiv xarakterdagi nutqning yozma shakli deya ta'riflaydi. Anglanishicha, yuqorida keltirilgan ta'rif diskurs va matn bir xil lisoniy xususiyat kasb etishi haqida aytilgan ilmiy qarashlarni inkor etadi. Demak, bu ikki tushuncha o'rtasidagi umumlashtiruvchi xususiyat interaktivlik (ikki tomonlama aloqador ta'sir) xususiyatidir. Adresant va adresatning muloqot jarayonidagi munosib ishtiroki bu xususiyatni ta'minlovchi asosiy omildir.

N. Xursanov esa drammatik diskursdagi verbal va noverbal komponentlarni monografik talqin etadi. Ushbu monografiyada bu komponentlarning drammatik diskursning voqelanishidagi roli hamda ularning lingvomadaniy va sotsiopragmatik xususiyatlari ochib berilgan. Diskurs nazariyasining muhim tushunchalari o'zbek va ingliz tillaridagi drammatik asarlar misolida tahlilga tortiladi. Shuningdek, olim drammatik diskursning sotsiolingvistik xususiyatlariga bag'ishlangan maqolasida diskursni muayyan maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy harakat va nutqiy faoliyat mahsuli sifatida tavsiflaydi. Diskursni turli aspektlarda o'rganish orqali uning mohiyatini yoritish shu tilga xos bo'lgan pragmatik va sotsiopragmatik xususiyatlarni o'rganish va baholash imkonini yaratadi. Diskurs voqelanishida fikr ifodalash va aloqalarlashuv uchun lisoniy birliklar bilan bir qatorda emotsional ta'sir hamda ifodalanayotgan fikrga qo'shimcha ma'no yuklovchi ekstralingvistik komponentlardan ham foydalaniladi. Ushbu komponentlar muloqot vaziyati va kommunikativ intensiya nuqtayi nazaridan turlicha ko'rinishda bo'lishi, shuningdek, o'ziga xos funksional munosabat kasb etishi mumkin. Drammatik diskursda ham qahramonlarning nutqi bilan birga yuz mimikalari hamda tana harakati ularning xarakter xususiyatlarini aniqroq ochib berishda asosiy omillardan hisoblanadi.

G. Babayeva o'zining tibbiy diskurs tushunchasiga bag'ishlangan maqolasida quyidagi fikrlarni qayd etadi: “Tibbiy nutq ijtimoiy maqsad bilan shartlangan kommunikativ faoliyatning bir qismi bo'lganligi, lingvistik vositalar va kasbiy muloqotning ekstralingvistik tarkibiy qismlarini birlashtirganligi sababli ushbu hodisani nutq xatti-harakatlarining samaradorligi, usullari va funksiyalari nuqtai nazaridan o'rganish dolzarbdir”. Xususiy diskursning ushbu turi muloqot ishtirokchilarining turli ijtimoiy qatlam vakillari ekanligi, shu bilan birga kommunikativ intensiyaning muayyan shaklda ekanligi bilan xarakterlidir.

Diskurs bu “voqealarga to'la hayot”. Shu sababli ushbu atama, “matn” atamasidan farqli o'laroq eski matnlarga nisbatan ishlatilmaydi. Chunki bunday matnlar jonli hayot bilan bevosita bog'lana olmaydi. Diskurs nutqqa paralingvistik (mimika, jest) xususiyatlarni ham olib kiradi. Ushbu belgilar nutqqa uning asosiy vazifalaridan biri – suhbatdoshga his-tuyg'uni (ritmik, referent, semantik, hissiy-bo'yoqdor,) yetkazishga, illokutiv kuch (undov jestlari, ishonitirish) qo'shishga yordam beradi. Matn ta'rif masalasida uning ham og'zaki ham yozma shakllari mavjudligini qo'llab-quvvatlovchi tadqiqotlardan kelib chiqib aytish mumkinki, muloqot mazmuni yakunlangach uning saqlab olingan moddiy tashuvchisi (grafika, ovozli yozuv) matn tusini oladi. Ya'ni, unda makon-zamon, nutq

vaziyatiga aloqadorlik (kontekst), ekstralingvistik xususiyat kabilar o'z nihoyasiga yetadi. U mavjud voqelikdan uzoqlashadi.

Diskursning xususiy masalalariga bag'ishlangan ilmiy maqolada muallif rus tilshunosligida diskursning juda ko'plab turlari o'rganilganligi lekin ularning ro'yxati to'liq shakllantirilmaganligi haqida yozadi va quyidagilarni keltiradi:

- shaxsga yo'naltirilgan diskurs (kundalik va ekzistensial) va maqomga yo'naltirilgan diskurs
- institutsional (siyosiy, ma'muriy, huquqiy, harbiy, pedagogik, diniy, sport, ilmiy va boshqalar);
- milliy diskurs (rus, nemis, ingliz va boshqalar); – diskurs-esseistik, yangiliklar va boshqalar;
- munozarali, polemik va boshqalar;
- ommaviy axborot vositalari diskursi, internet diskursi va boshqalar;
- argumentativ, informatsion, ifodali, reklama, kinoyali nutq va boshqalar;
- fantastik diskurs, detektiv, ksenofobiya va boshqalar.

Aytish mumkinki, o'rganilgan manbalar yuqorida keltirilgan diskurs turlarini ichki tuzilishiga ko'ra ham o'zaro tasniflash mumkinligini ko'rsatadi.

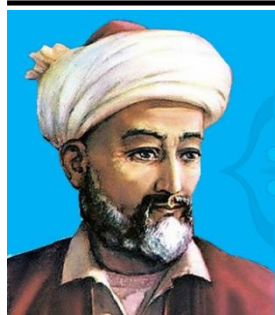
Dialog, matn va diskurs tushunchalarining mohiyatini belgilashga qaratilgan fikrlar va tadqiq ishlari ularni turlicha talqin etadi. Qaysidir tadqiqot ularni yondosh hodisalar sifatida baholasa, boshqasi ular o'rtasidagi og'zaki-yozma, dinamik-statik, funksional-strukturaviy kabi xususiyatlar bilan bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar sifatida tahlil etadi. Birining o'rnida boshqasi qo'llanilgan talqinlarga ham duch kelish mumkin. Matn va diskurs tushunchalarini o'zaro tenglashtirish yoki ayrim lisoniy belgilariga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri farqlash ularning boshqa xususiy sifatlarini chetlab o'tishga sabab bo'lishi mumkin. Matn gaplarning mazmuniy va grammatik jihatdan bog'lanishi hamda ularning sintagmatik tuzilishidan iborat yozma shakldagi butunlikdir mazmunidagi talqinga asoslanilsa esa diskursga nutqiy muloqot jarayoni, matnga esa (faqat kommunikativ xarakter kasb etganda) diskurs namoyon bo'lishining bir shakli sifatida qarash masalaning mohiyatini aniqlashtirish va ushbu tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, kommunikatsiya jarayonida tilning ijtimoiy va tafakkur tomonlari, pragmatik va kognitiv xususiyatlarini aniq kuzatish imkoniyati mavjud. Matn kommunikativ maqsadga yo'naltirilganda esa uni diskursning moddiy yozma shakli deyish mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, diskurs kommunikaning axborot uzatish maqsadi ustiga qurilgan mazmun va shu mazmunni ifodalovchi murakkab lisoniy komponentlardan tashkil topgan nutqning og'zaki yoki yozma shakli. Diskurs o'zida adresat va adresant munosabati, ularning voqelikka nisbatan umumiy bilimlari va aniq muloqot muhitida lisoniy birliklarning ifoda imkoniyatlari, nolisoniy-pragmatik xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Горбунова М. В. К истории возникновения термина «дискурс» в лингвистической науке // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2012
2. Harris, Z. S. (1970). Discourse Analysis. В Papers in Structural and Transformational Linguistics
3. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики. – М.: Прогресс, 1978.
4. Арутюнова Н.Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. 1990.
5. Степанов Ю. С. Альтернативный мир Дискурс, Факт и принципы Причинности [Электронный ресурс] // Язык и наука конца XX века: сб. статей. М.: РГГУ, 1995.
6. Седов К.Ф. Дискурс и личность эволюция коммуникативное компетенции. М.: Лабиринт, 2004.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.

8. Safarov Sh. Nutq lingvistikasining tekshiruv obyekti nimadan iborat? Nutq lingvistikasi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Samarqand 2006,
9. Raupova L.R. Dialogik diskursdagi polipredikativ birliklarning sotsiopragmatik tadqiqi. Filol. fanlari d-ri. diss. -Toshkent-2012
10. Pardayev Z. Pragmatik lingvistika. O`quv qo`llanma. Samarqand-2013.
11. Одилова Г.К. Глюттоник дискурс асослари. – Тошкент: Mumtoz so`z, 2020.
12. Nasriyeva D. “Badiiy diskurs: lingvokognitiv va lingvokulturologik yondashuv (Isajon Sulton asarlari misolida) Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent – 2024.
13. Xursanov N. Dramatik diskursda verbal va noverbal komponentlar munosabati. Monografiya, 2024.
14. Xursanov N. Drammatik diskursning sotsiolingvistik xususiyatlari, So`z san`ati xalqaro jurnali № 1 2023.
15. Babayeva G.L. “Tibbiy diskurs” tushunchasi tahlili va tadqiqi masalasi / Scientific aspects and trends in the field of scientific research: Vol. 1 No. 8 (2023).
16. Olimov Z. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. Konferensiya to`plami. 2024. 11-to`plam, 1-son.
17. Ro`ziyev A. Pragmalingvistikada xususiyl diskurs va uning xususiyatlari. O`z.MU xabarlarlari, 2024, [1,9,1]

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Abdullaeva Sanobar Bakhrillaeva,

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Doctor of Philosophy (PhD) on Philological Sciences

E-mail:sanobar-abdullaeva@mail.ru

BIBLICAL PHRASEOLOGY DESCRIBING THE SOCIAL POSITION OF A PERSON

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATION

The present article is devoted to the analysis of biblical phraseological units describing the social status of a person. Biblical expressions carry deep cultural and symbolic meanings, contributing to the creation of a certain emotional and intellectual background. From an anthropocentric position, biblical expressions demonstrate human qualities, in particular, his social status. The article examines the classification of biblical expressions proposed by foreign and national linguists and selects a thematically appropriate classification for biblical phraseological units demonstrating social indicators of a person. Biblical expressions reflect such qualities as appearance, age, character and personal qualities, family status, social status and professional activity, behavior and lifestyle, intellectual abilities. The theoretical provisions of the article are confirmed by the meanings of the biblical text.

Key words: idiom, phraseological unit, anthropocentric, lexeme, history

Abdullayeva Sanobar Baxrillayevna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Filologik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail:sanobar-abdullaeva@mail.ru

INSONNI IJTIMOY MAVQEINI TAVSIFLOVCHI INJIL FRAZELOGIYASI

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada insonning ijtimoiy mavqeini tavsiflovchi Injildagi frazeologik birliklarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Injil e'tiqodlari chuqur madaniy va ramziy ma'nolarga ega bo'lib, ma'lum bir hissiy va intellektual fonni yaratishga yordam beradi. Antropotsentrik nuqtai nazardan, Injil iboralari insoniy fazilatlarini, xususan, uning ijtimoiy mavqeini namoyish etadi. Maqolada xorijiy va mahalliy tilshunoslar tomonidan taklif qilingan Injildagi iboralarning tasnifi ko'rib chiqilgan va insonning ijtimoiy ko'rsatkichlarini ko'rsatadigan Injil frazeologik birliklari uchun mavzuga mos tasnif tanlangan. Injil iboralari tashqi ko'rinish, yosh, xarakter va shaxsiy fazilatlar, oilaviy ahvol, ijtimoiy mavqe va kasbiy faoliyat, xatti-harakatlar va turmush tarzi, intellektual qobiliyat kabi fazilatlarini aks ettiradi. Maqolaning nazariy pozitsiyalari Injil matnining ma'nolari bilan tasdiqlangan.

Kalit so'zlar: idioma, frazeologik birlik, antropotsentrik, leksema, tarix

Абдуллаева Санобар Бахриллаевна

Самаркандский государственный институт иностранных языков

Доктор философии (PhD) по филологическим наукам

E-mail:sanobar-abdullaeva@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Настоящая статья посвящена анализу библейских фразеологизмов, описывающих социальный статус человека. Библизмы несут в себе глубокие культурные и символические смыслы, способствуя созданию определённого эмоционального и интеллектуального фона. С антропоцентрической позиции библейские выражения демонстрируют человеческие качества, в частности, его социальное положение. В статье исследована классификация библизмов, предлагаемая зарубежными и отечественными лингвистами и выбрана тематически соответствующая классификация для библейских фразеологизмов, демонстрирующих общественные показатели человека. Библизмы отражают такие качества как, внешность, возраст, характер и личностные качества, семейный статус, социальный статус и профессиональная деятельность, поведение и образ жизни, интеллектуальные способности. Теоретические положения статьи подтверждаются значениями из библейских текстов.

Ключевые слова: идиома, фразеологическая единица, антропоцентрический, лексема, история

INTRODUCTION. Religion is the main part of culture, which strongly influences the thinking, way of life, traditions, customs of a certain nation. The Bible plays a big role in Christianity, Judaism. It has a colossal influence on the culture, literature, history and art of people.

Biblical expressions are phraseological units and aphorisms of biblical etymology that have entered many languages of the world. They constitute the main part of the phraseological fund of the English language, and in Russian there are about two hundred of them. Biblical expressions are found in fiction, journalistic, and colloquial speech. With the development of society, a number of biblical phrases have changed their meaning, some have turned into archaic expressions.

THEORETICAL BACKGROUND. Many scientists have been engaged in their classification. In particular, the classification of V.G. Gak deserves special attention, which served as the basis for the classification of biblical phraseology. It should be emphasized that V.G. Gak's classification was developed on the basis of a comparison of biblical idioms in Russian and French, and in this case, a comparative analysis of the two languages allows us to create a more complete picture of the lexical units related to this category. Based on the relationship between biblical expressions and the biblical text, the scientist offers five oppositions of phraseological units: contextual/ situational phraseological units, presence/absence in the language of the corresponding phraseological unit – biblical unit, primary/secondary, indirect/indirect, original meaning/figurative meaning [V.G. Gak, 1965, pp. 55-56].

The following classification is by A.V. Kunin. This classification is based on the difference between a phraseological unit taken from the Bible and its prototype belonging to this sacred text. The scientist divides such phraseological units into two groups:

1. Biblical equivalents (used in the language in the same way as in the text of the Bible).
2. Biblical prototypes (phrases that became phraseological units in the process of changing the meaning characteristic of the Bible) [A.V. Kunin, 2005, pp. 268-269].

In turn, A.G. Nazaryan identifies three groups of phraseological units associated with the Gospel:

1. Phraseologisms from the Bible.
2. Phraseologisms associated with biblical characters.
3. Phraseologisms related to religious rites [A.G. Nazaryan, 1987, pp. 276-277].

Most biblical expressions are deeply anthropocentric, i.e. they direct attention to the speaker and the listener.

Biblical expressions are part of the phraseological science. For this reason, when studying biblical expressions, we will take as a basis the scientific work of N.Z. Nasrullaeva, in which she grouped anthropocentric phraseological expressions into the following groups: age, appearance, character and personal qualities, family status, social status and professional activity, behavior and lifestyle, intellectual abilities [N.Z. Nasrullaeva, 2018, p. 146].

ANALYSES AND RESULTS. Bibleism as old as Methuselah describes a long-lived person, a person of advanced years. «Methuselah» – a biblical character, was famous for his longevity, having lived 969 years. The construction «as ... as» is used to strengthen the attribute. In this case, «Methuselah» serves not just as a comparison, but as a symbolic image of extreme old age, which makes the description hyperbolic. The image of an old man carries an emotional load - antiquity, wisdom and the immutability of time. Such a context contributes to the fact that the statement is perceived not just as a description of age, but as an indication of a rich history or tradition.

...Altogether, Methuselah lived a total of 969 years, and then he died... (Genesis 5:25-10:1) [9].

The expression bull of Bashan shows a healthy, strong person with a thunderous voice [A.V. Kunin, 2021, p.42]. The lexeme «bull» is associated with a furious, powerful, huge male animal. The geographical name of the area is «Bashan» associated with ancient biblical culture, history and tradition. The region was known for its fertile lands east of the Jordan River and was famous for its fat flocks of sheep and cattle. In Psalm 23:12, Jesus' enemies, religious and political figures are described as bulls of Bashan, they surrounded him and attacked him furiously.

...The wild bulls of Bashan banded together to attack their victim... [10].

Phraseologism be one flesh (to be one flesh) implies a husband and wife, their commonality in action, being a support for each other [A.V. Kunin, 2021, p.344]. They have embarked on a new endeavor together, they are building a marriage, a family, a home, a completely new life as «one flesh». This expression comes from the Book of Genesis (2:24) and was used to describe the relationship between Adam and Eve.

...That is why a man leaves his father and mother and is united to his wife, and they become one flesh ... [11].

The phrase spiritual father [A.V. Kunin, 2021, p.319] denotes a clergyman who serves in monasteries for the spiritual guidance of people, to suggest advice on a righteous life. The adjective «spiritual» indicates that we are not talking about biological kinship, but about faith, internal development, and the moral aspect. The noun «father» implies a mentor, guardian, authority who plays a big role in someone's life. This lexeme is associated with wisdom, care, protection, transfer of experience and gives the idiom a shade of trust and closeness. The image of spiritual father associated with spiritual improvement in the process of education and development, like a child under the care of his father.

...As good men, we should soberly carry the call to spiritual fatherhood in the lives of those around us... (Psalms 68:5-6).

A number of biblical expressions describe human behavior and lifestyle, illustrating negative and positive qualities.

Proverb a soft answer turneth away wrath [A.V. Kunin, 2021, p.28] emphasizes the power of diplomacy and respect in communication, reminding that aggressive or harsh responses can only make a situation worse. The phrase «soft answer» demonstrates a soft, calm response to a tense attitude, communication that can reduce aggression on someone's part. The phrasal verb «turneth away», translated as «to turn away», demonstrates the action in which a balanced response helps to prevent conflict by distracting and reducing someone's anger. The noun «wrath» means a state of emotional tension that can escalate into conflict if not deflected. This statement reinforces the idea that a calm and balanced response can prevent the development of conflict, which is an important principle in the traditions of many peoples.

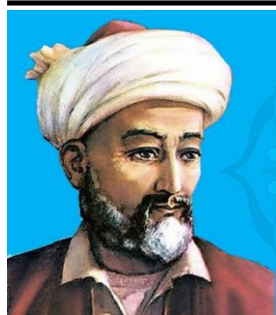
Idiom Solomon's wisdom describes the idea of exceptional, almost archetypal wisdom [A.V. Kunin, 2021, p. 1067]. The expression contains the anthroponym «Solomon», who was the third king of the State of Israel. He was distinguished by his wisdom and insight, about which legends were

formed, attributing magical abilities to him: understanding the language of birds and animals, power over demons. He is considered the author of the Old Testament books of Ecclesiastes, the Songs of Solomon, the Proverbs of Solomon, as well as some psalms. During his reign, the state reached its greatest prosperity. He is also credited with composing 1005 lyric works and 3000 sayings [Jewish kings and high priests, 2011, p. 30]. The idiom describes an exceptionally wise person who is able to find a way out of a difficult situation, likening him to the wisdom of King Solomon.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS. Thus, biblical phraseology reflects the social status of a person through idiomatic units conveying positive and negative personality traits. The analysis of classifications revealed a deep anthropocentricity of expressions linking traditions, history and religious values, which confirms the influence of the sacred text on the formation of the linguistic image of the world and social status supporting the cultural identity of society. The results of the study indicate the importance of further in-depth study of phraseological innovations in modern language.

References:

1. Абдуллаева, С. (2018). The verbal and substantial phraseological units with proper names. // Иностранная филология: язык, литература, образование. 2018. №3(1 (66)). – С. 94-96.
2. Абдуллаева С. Фразеологические единицы с именами собственными связанные с историческими событиями // Сўз санъати. Илмий мақолалар тўплами. Т.: ООО Tadqiqot 2017/7. – С. 29-32
3. Гак В.Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библейскими фразеологизмами) // Вопросы языкознания М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 1997. № 5. – С. 55-65.
4. Еврейские цари и первосвященники / составитель Андреев А. Р. – М.: Крафт, 2011. – 640 с.
5. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. – 5-е изд., стер. – М.: Просвещение, 2021. – 1210 с.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка – Дубна: Феникс, 2005. – 280 с.
7. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка – М.: Высшая школа, 1987. – 288 с.
8. Насруллаева Н.З. Формирование гендерных концептов в английской и узбекской фразеологической картинах мира: Дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 2018. – 250 с.
9. <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Genesis%205%3A25-10%3A1&version=NIV>
10. <https://www.bibleref.com/Psalms/22/Psalm-22>
11. <https://www.biblestudytools.com/genesis/2-24.html>

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Kozieva Iqbol Kamiljonovna

Bukhara State University Teacher

Of The departments of Russian Language and Literature

ikbolkoziyeva0105@gmail.com

METHODS OF ANTHROPOLOGICAL RESEARCH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ABSTRACT

The article discusses how contemporary onomastic science, grounded in materialistic dialectics that guides scientific inquiry, employs various research methods, including descriptive, historical, comparative, areal, semiotic, stylistic, linguopsychological, and statistical approaches. It highlights that a particular onomastic study typically incorporates multiple methods, such as combining descriptive with comparative or descriptive with statistical techniques. The article systematically examines each of these research methods and their relevance to analyzing onomastic data.

Keywords: anthroponyms; onomastics; descriptive method, historical method, comparative method, areal method, semiotic method, stylistic method, linguopsychological method, statistical method.

Козива Икбол Камилъджоновна

Преподаватель кафедры русского языка и литературы

Бухарского государственного университета

ikbolkoziyeva0105@gmail.com

МЕТОДЫ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится, что в современной ономастической науке, опирающийся на материалистическую диалектику, дающую общее направление научных поисков, используются следующие исследовательские методы: описательный, исторический, сравнительно-сопоставительный, ареальный, семиотический, стилистический, лингвopsихологический, статистический. Также рассказывается о конкретном ономастическом исследовании, которое обычно применяется не один, а несколько методов (например, описательный и сравнительно-сопоставительный, описательный и статистический). В статье рассмотрено последовательно каждый из перечисленных методов исследования в применении его к анализу ономастического материала.

Ключевые слова: антропонимы, ономастика, описательный метод, исторический метод, сравнительно-сопоставительный метод, ареальный метод, семиотический метод, стилистический метод, лингвopsихологический метод, статистический метод.

Koziva Iqbol Kamiljonovna

Buxoro Davlat Universiteti

Rus Tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

ikbolkoziyeva0105@gmail.com

ANTROPOLOGIK TADQIQOT USULLARI

ANNOTATSIYA

Maqolada aytilishicha, ilmiy tadqiqotning umumiy yo'nalishini ta'minlaydigan materialistik dialektikaga asoslangan zamonaviy onomastik fanda quyidagi tadqiqot usullari qo'llaniladi: tavsiflovchi, tarixiy, qiyosiy, areal, semiotik, stilistik, lingvopsixologik, statistik. Shuningdek, u odatda bitta emas, balki bir nechta usullardan (masalan, tavsiflovchi va qiyosiy, tavsiflovchi va statistik) foydalanadigan o'ziga xos onomastik tadqiqotni tavsiflaydi. Maqolada sanab o'tilgan tadqiqot usullarining har biri onomastik materialni tahlil qilishda ketma-ket ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: antroponimlar, onomastika, tavsiflovchi usul, tarixiy usul, qiyosiy usul, haqiqiy usul, semiotik usul, stilistik usul, lingvopsixologik usul, statistik usul.

Slavic, like all European onomastic science, has gone through, like many other sciences, three main stages

1) *donahny* (before the 19th century, in particular, before the use of the comparative historical method to explain the origin of toponyms, anthroponyms, theonyms, etc., for example: V. K. Trediakovsky's amateur etymologies like Norway - from the Top (since it is placed "on top" of the map), Italy is from Dahlia (because it is "remote" from the north), Britain is from Britain (the Celts "stuck" here), V. N. Tatishchev, D. I. Ilovaisky, etc.);

2) the formation of onomastics, but not yet onomastic (XIX — early XX century), represented by the works of linguists, historians and geographers, in particular A. X. Vostokov (A task for lovers of etymology.— St. Petersburg Bulletin, 1812, issue 2), N. I. Nadezhkina (Experience of historical geography of the Russian world.— Library for Reading, vol. 22, part 2. St. Petersburg, 1837), N. P. Barsova (Materials for the historical and geographical dictionary of ancient Russia. Vilna, 1865), M. Moroshkina (The Slavic Nomenclologist, or the Collection of Slavic personal names in alphabetical order. St. Petersburg, 1867), I. Dobrovsky, J. Kolar, F. Paletsky, F. Miklosic, and others, and in the late 19th and early 20th centuries — the works of A. I. Sobolevsky, A. A. Shakhmatov, M. Fasmer, J. Rozvadovsky, P. Skok, St. Mladenov, P. P. Semenov-Tyan-Shansky, L. S. Berg, S. K. Kuznetsov, P. L. Mashtakov, and others. This period is characterized by the study of onomastic, mainly toponymic, vocabulary in its historical and geographical "binding", taking into account phonetic laws discovered by comparative historical linguistics;

3) *nanhny*, or *onomasticheskiy* (from the 20s of the XX century to the present), characterized by the awareness of onomastic material as "a special category of language, along with vocabulary, phonetics, morphology, etc." 2 (despite the fact that it "generally goes back to vocabulary" 3), and therefore requires that it be studied by an independent science. In the contacts and discussions of linguists, historians and geographers studying geographical names, one of the most powerful arrays of onomastics, an understanding of toponymy and onomastics as a whole has matured in terms of the material and methods of its study as a science not "departmental" (i.e., only linguistic, only geographical, etc.), but complex. "It is more correct to consider toponymy," writes the famous toponymic geographer E. M. Murzaev, "as an independent science that uses methods of linguistic, historical, and geographical analysis." The Soviet linguist B. V. Gornung said more definitively and, in our opinion, more precisely about the subject of onomastics (in particular, toponymy), its specifics and place in the circle of related disciplines: "In general, all proper names are part of the vocabulary of the language and the subject of lexicology as a linguistic discipline. How can one deny the exclusive and undivided right of linguists to study toponyms? How can you cut off some part of the vocabulary of a language and say: linguistics can study some parts of the vocabulary and should not study other parts of it... The right of linguists to study toponyms as one of the categories of language

does not remove the specifics of the development of toponyms, their change, the specifics of the geographical distribution of types, etc. All of this is so dependent on non-linguistic factors that it forces a toponymist to be more than just a linguist. At the same time, this gives the right to a historian, a geographer, and an ethnographer to engage in toponymy, but only if they fully master linguistic methods."

In modern onomastic science, based on materialistic dialectics, which provides a general direction for scientific research, the following research methods are used: descriptive, historical, comparative, areal, semiotic, stylistic, linguopsychological, statistical. In a particular onomastic study, not one but several methods are usually used (for example, descriptive and comparative, descriptive and statistical). The combination, as well as the further elaboration of the methods (due to the choice of a particular technique) depend on the purpose of the study and the specifics of the analyzed material. Let us consider sequentially each of the listed research methods in its application to the analysis of onomastic material.

The descriptive method is widely utilized across socio-historical and natural sciences, likely ranking first in terms of its extensive application. Like other methods, it requires adherence to specific criteria: a clear comprehension of the chosen study subject (such as anthroponyms, toponyms, etc.), a logical order of description, systematic organization, grouping or classification, and an assessment of the material (both qualitative and quantitative) in line with the research objectives. Among various methodologies, the descriptive approach serves as a foundational method. Its effectiveness largely influences the success of subsequent methods, which typically explore the same material from new perspectives.

The first phase of "describing" the material involves gathering, cataloging, and systematically organizing it in a way that highlights its various components (such as categories and types), the overarching connections among them, and their most important characteristics. For instance, a basic description of toponymic (hydronymic) material might include lists of rivers or settlements, while studies in anthroponymy could feature card files of names (surnames, first names, pseudonyms). Often, dictionaries (catalogs, indexes) are developed from these materials, reflecting differing levels of comprehension of the included content. Examples of such publications are P. L. Mashtakov's "List of Rivers of the Dnieper Basin" (1913), "The Dictionary of Ukrainian Literature" (1979), E. S. Otina's "Catalog of Rivers of the Northern Azov Region" (1974-1975), G. P. Smolitskaya's work on the Oka Basin (1976), Stefan Ilchev's "Rechnik on Personal Names and Surnames in Bulgarian" (1969), and A. I. Rybakin's "Dictionary of English Personal Names" (1973), among others.

For instance, the "Catalog of Rivers of the Northern Azov Region" is compiled from various sources, including 18th-century handwritten maps, a mid-19th-century military topographic map of Russia, topographic maps from the 1930s and 1940s, field notes on hydronyms collected during dialectological and toponymic expeditions between 1963 and 1972, surveys of local residents, and diverse publications regarding the history, historical geography, and geology of Donbass and the Northern Azov region. The compiler identifies and illustrates the relationships among different watercourses in the river network, categorizing them as first, second, third-order tributaries, and so forth. The catalog includes not only "correct" name forms but also those that are distorted or dialectal, as well as all contemporary variants and synonyms, accompanied by a comprehensive bibliography detailing each hydronym's geographical context, chronological information, extent of usage, insights into the natural and geographical features of hydroelectric facilities, and data of interest to historians, geologists, and others.

The descriptive method, similar to other research approaches, has varied over time. Its scope of application broadens as it adapts to a range of research techniques and procedures, which are influenced by advancements in both general linguistic and scientific theory and practice.

Historicism is one of the basic principles of scientific analysis. The historical approach to onomastic material is especially important, since the origin and subsequent history of proper names are inextricably linked to the history of society, its economic, political and cultural life. It is no coincidence that historians were the first to become interested in proper names (personal and geographical names). They showed the importance of onomastics for history and turned it (especially

toponymy) into an auxiliary historical discipline. In the 19th century . We see the predominance of onomastic works performed by historians, geographers and ethnographers (T. Wojciechowski, F. Pecosinsky, K. Kadlec — in Poland, A. Longnon — in France, V. Arnold — in Germany, N. M. Karamzin, M. Moroshkin, E. P. Karnovich, I. D. Belyaev and others — in Russia). The importance of toponymic knowledge for historical geography was realized. N. N. Nadezhdin wrote the following words: "Toponymy is the language of the Earth, and the Earth is a book where human history is recorded. It is used in geographical nomenclature". He was convinced that one of the first sources of studying history should be a geographical map: "The first page of history should be a geographical land map: it should, not only as an auxiliary tool to know where what happened, but as a rich archive of documents and sources themselves." The historical approach suggested a wide involvement of historical, archaeological, and ethnographic data, as well as an analysis of onomastic vocabulary in the historical (comparative-historical and historical-comparative) aspect.

It is challenging to identify two major regions or social groups that do not vary in the types of naming units they use. Typically, there is no need to discuss the existence and eventual breakdown of an "onomastic proto-language" or to attempt to reconstruct it, as is done with a neonomastic collection of genetically related languages. For instance, the place names in our northern and southern regions, as well as those in the west and east, do not match, even though there are certainly similarities. As a result, the field of onomatology (including toponymy and anthroponymy) compare both related (twin-related, distantly related) and unrelated onomastic systems. Their working method involves making comparisons based on genetically similar features and typologically similar aspects. This allows for comparisons across the entire onomastic landscape as well as its specific areas—such as anthroponymy, cosmonymy, and toponymy—and even smaller subdivisions like hydronymy, oikonymy, and microtoponymy. Various phenomena related to content (including pre-onomastic and onomastic semantics, different types of naming for onomastic objects, semantic models of names, motivations behind naming individuals, and the range of bases, roots, and words employed as personal names) and expression (such as the structure of names, their word formation, and grammatical, phonetic, and accentual features) can be compared. The outcomes of these comparisons can be represented through both qualitative and quantitative (statistical) characteristics, even when examining unrelated phenomena.

A comparative analysis of the names used by various cultures highlights the unique features of each national naming system, making these distinctions clearer and more quantifiable. Such studies in anthropology lay the groundwork for large-scale typological classifications. One such initiative, led by I. V. Bestuzhev-Lada, identifies nine global anthroponymic zones. The Russian naming system, which comprises a person's surname, first name, and patronymic, is categorized within the third zone, referred to as the "northern" zone. This zone includes countries like Russia, Ukraine, and Belarus. The description of this area in broad terms indicates that the Orthodox Church's influence diminished after 1917. Although there is a formal lack of restrictions on name selection, practical factors such as customs, traditions, and trends have significantly limited choices. In contrast to the first two zones— the "northwestern" zone (covering regions such as North America, northwestern German-speaking Europe, South Africa, Australia, and New Zealand) and the "southwestern" zone (which includes Latin America and southwestern Roman-speaking Europe)—the naming conventions in the northern zone assign only one personal name, although the use of patronymics continues to be maintained.

It is known that onomastic vocabulary exists not only in time, but also in space. The spatial moment of its existence is determined, like the language as a whole, by the fact that native speakers occupy a certain territory and live speech sounds not in one place, but in different places. But one of the categories of proper names, toponyms, has a closer connection with spatial objects.: they are their designations. The geographical "attachment" of place names has long been reflected on maps. However, the fact that toponyms are fixed on the map does not mean that the toponym has become the subject of study. In essence, a topoobject (city, village, mountain, river, sea, etc.) is indicated on the map "first" and its name is given "later". Nevertheless, the "connection" between a topoobject and its name does not go unnoticed. The interest of geographers in topoobjects was extended to their

designations. Therefore, it is quite natural that geographers became the first toponymists, and the first methods by which toponyms were studied were geographical (cartographic).

Currently, the contribution of geographers to onomastics, especially toponymy, continues to grow. Geographers have now begun to understand what toponymy itself can give to their main science, geography. One of the collections "Questions of Geography" is called "Toponymy in the service of geography" (Moscow, 1979). As the analysis of toponymic areas has shown, they can be used to judge the landscapes of the past (the presence of forests in now treeless places, the animals that were once found — beavers, gazelles, deer), ancient transport routes, the spread of fisheries, mining sites, the time of settlement of lands, the linguistic and ethnic affiliation of settlers, their contacts with other ethnic groups). So, in Belarus, in the north-west of the Smolensk and Pskov regions, according to V. A. Zhuchkevich, there are more than 50 place names such as Volok, Zavolochye, Perevolochka, Peredochtsy, Mezha, and almost all of them are confined to watersheds — places of former portages between the Dnieper and the rivers of the Baltic Sea basin.

The areal method receives various modifications depending on the nature of the mapped and interpreted material. It also varies depending on whether linguists or geographers use it. So, the linguist is more interested in the name, the linguistic form, the geographer (geographer-historian) — the designated reality itself. With a variety of accents, both of them lead us, albeit in different ways, to a single goal — the knowledge of toponymy. The collaboration of linguists, geographers, as well as archaeologists, historians, and ethnographers can serve as a guarantee for the successful solution of major scientific tasks. One of them currently in our country is the creation of the "Toponymic Atlas Center" (TAC), a comprehensive coverage of toponymic material and intended for use by a wide range of geographers, linguists, historians and ethnographers.

The semiotic method, derived from semiotics—the study of signs, their meanings, types, systems, and usage conditions—relies on acknowledging the iconic nature of onomastic units and their systematic arrangement within fields like anthroponymy and toponymy, as well as within the broader onomastic landscape of a specific language during a given time period. The objective is to identify a collection of signs (onyms), their distinguishing characteristics, and the linguistic forms they take (such as sounds, morphemes, words, or word combinations), along with the specific ways in which systemic connections are expressed. Additionally, it aims to assess the degree of systematicity in onomastics overall, within its various categories, and among specific subdivisions of these categories. For instance, in anthroponymy, this includes examining the consistency of personal names and the systematic arrangement of surnames, nicknames, and pseudonyms, while in toponymy, it involves exploring the systemic relationships among names of populated areas, bodies of water, and so forth.

The semiotic method, which offers insights into the structure and functioning of onomastic "information devices," is still relatively new and lacks a comprehensive set of analytical procedures. Its use tends to focus on systemic relationships, primarily within toponymy, often at a specific point in time. The semiotic dynamics of onomastic systems have not yet been explored thoroughly by researchers. However, to fully grasp the emergence, history, and interaction of both related and unrelated onomastic systems throughout their historical development, it is essential to analyze them through a semiotic lens.

While it might appear that proper names, with their exaggerated specificity, are merely simple labels and therefore lack interest for a stylist, this is a misconception. One only needs to think of the names of characters in literature and folklore to recognize a vast "second onomastic space." Analyzing this space necessitates employing not only various methods but also a specialized stylistic approach that incorporates a range of linguistic and literary techniques, as well as intricate philological strategies. According to Academician V. V. Vinogradov, examining the selection of names, surnames, and nicknames in fiction, their structural characteristics across different genres and styles, and their figurative functions, cannot be adequately demonstrated with just a few examples. This is a broad and intricate subject within the stylistics of literature.

It may appear that proper names, with their exaggerated focus on identification, are merely simple labels and therefore uninteresting to a stylist. However, this is not the case. Just considering

the names of characters in literature and folklore reveals a vast "second onomastic space," which necessitates the application of various methods, including a specialized stylistic approach that incorporates diverse linguistic, literary, and complex philological techniques. The discussion surrounding the choice of names, surnames, and nicknames in fiction, their unique structures across different genres and styles, and their figurative functions is too extensive to be represented by just a few examples. As Academician V. V. Vinogradov noted, this is a significant and intricate subject within the stylistics of fiction.

The onomatologist-stylist is interested in a diverse array of issues, including the roles that proper names play in fiction (such as nominative, ideological, characterizing, aesthetic, and symbolic functions), the distinctive features of literary onomastics, and how the composition and functions of names vary according to literary movements (like classicism, sentimentalism, romanticism, symbolism, realism, etc.). They also explore the unique aspects of name selection and usage in various genres, including prose, poetry, and drama (comedy, tragedy, drama, vaudeville), the categories of literary anthroponyms and toponyms (such as conditional poetic names, mask names, symbol names, the suggestiveness of neutral names, and names that allude to the anthroponyms of prototypes), and their significance in shaping artistic imagery. Furthermore, they examine methods of altering real proper names for enhanced expressiveness, stylistic, and artistic impact, the function of proper names in reflecting reality, their use in satire and humor, and many other forms of motivated usage across all categories of proper names.

The variety of names in fiction arises from the rich stylistic elements of onomastics in real life. There exists a vast array of so-called "unofficial" personal names (like Masha, Mashenka, Mashutka, Mashka, etc.), place names (informal names for villages), and dialectal names for celestial bodies, which differ from their "official" counterparts in terms of colloquial usage, stylistic connotations, and specific contexts. This diverse and nuanced material necessitates a stylistic analysis. It is particularly important to examine the composition and stylistic roles of onomastic vocabulary, as well as more complex forms such as complete names (comprising surname, first name, and patronymic) and various "incomplete" names (like just a surname or first name), across different functional styles of literary language—such as official, scientific, journalistic, and colloquial styles. This analysis can be conducted both synchronically and diachronically. A comprehensive understanding of the stylistic potential of national language onomastics emerges through studying its use across all forms of expression—literary language, everyday conversation, vernacular, and regional and social dialects. A particularly noteworthy aspect is the onomastics found in the language of literature.

The most widely used approach to exploring the "elements of linguistic thinking" (as noted by Baudouin de Courtenay) is the associative experiment. This method varies in specific techniques and areas of focus, but fundamentally, it involves presenting a stimulus word to a subject, who then responds with the first word or phrase that comes to mind. The results collected from these psychological experiments—ideally involving a significant number of subjects—are considered objective and are formalized into what are known as "associative norms" for speakers of a particular language. Factors such as age, profession, culture, education, and personal characteristics undoubtedly affect the choice of responses. However, these influences are mitigated through large sample sizes and repeated experimentation. The primary associative patterns emerge clearly and can be quantified.

There are works that present the results of a purposeful study of the free perception of proper names, in particular, an experiment on the "subjective assessment of the use of place names in speech" (140 names included in the school geography course, as well as in toponymic dictionaries compiled by M. S. Bod-narsky and V. A. Nikonov,— words Australia, Austria, Asia, Africa, Volga, Verona, Derbent, Caucasus, Crimea, Leningrad, Mozdok, Moscow, Ob, Palekh, Sakhalin, Siberia, Ural, etc., which are proper names of continents, states, capitals, large rivers, islands and cities, as well as smaller ones topoobjects), an experiment to establish the denotations of names (the path from the name to the designated one: Byron — poet, Moscow — city, river, hotel, restaurant, Aurora — cruiser, goddess, personal name, cinema), to identify free associations (for example, the name Romeo

was "responded to" by Juliet, toponyms Australia — the word is the image of a kangaroo, Crimea is the sea, rest), etc. Such an experiment was conducted in Moscow, Tashkent and Shymkent. The head of the experiment, A.V. Superanskaya, summarizing his results, comes to the following conclusion regarding the activity of toponymic possession and the "reality of the entry of these words into the vocabulary of the language":

1. Each person has a limited number of names in active use.
2. The active fund of names known to a person depends on his profession and place of residence.
3. This fund also includes toponyms important for the culture of the region.
4. The general fund of active onomastic vocabulary is uniform for significant territories and collectives, but the degree of activity of specific units varies in individual territories and in different social and professional collectives.

Conclusions about the role of the model in the perception of an unfamiliar name, the role of context, additional associations (connotations) of proper names, the specifics of some onomastic associations (Kiev — Ukraine, Nizhny Tagil — Ural, Hanoi — Vietnam), etc. are also interesting. Proper names, which, according to many linguists, are "free" from semantics and, as a result, from paradigmatic (usually semantic) and syntagmatic associations, are a great temptation for those who, relying on the concept of "sound symbolism", would like to deal with pure experimental material in which the "objective" meaning (in due to the semantic "emptiness" of one's own name), it does not overlap with the associative-expressive one. Experiments are underway to assess the "euphony" of both actual and fictional names. For instance, researchers are exploring questions such as, "Why does the surname Khaltypukina have a negative connotation for native Russian speakers?" and "What makes Svidrigailov an unpleasant name while Perependeev is considered humorous?" They also investigate why the surname Chichikov shares similarities with the first group, while surnames like Chatsky, Arbenin, Kirsanov, Irtenyev, and Pod stand in stark contrast to them in terms of evaluation.

The interest in the search for euphony (euphony) and cacophony (dissonance) is supported by writers and especially poets who not only feel the sound of words ("good" and "bad"), but are able to convey their perception of these words (their sound!) to readers (listeners). Reference dictionaries of the phonetic meaning of personal names, as well as literary anthroponyms, are beginning to be compiled. 27 Thus, Alexander receives a characteristic — "something good, big, courageous, active, simple, beautiful, majestic, joyful, brave, powerful."; Andrey is "good, active, bright, joyful, loud, brave, powerful"; Valentin is "good, beautiful"; and Gennady is "small, hot, fast, safe, low, bright, short"; Peter is "bad, small, feminine, weak"; Galina is "simple, beautiful, bright"; Nadezhda — "big, strong, brave, mighty".

Literary anthroponyms: Assol — "it's something good, light, simple, beautiful, smooth, light, bright, rounded, loud"; Virinea — "something gentle, joyful, short"; Zarema — "something strong, rough, joyful, loud"; Fekla — "bad, small, gentle, feminine, dark, passive, complex, weak, hot, slow, rough, low, dull, sad, quiet, short, cowardly, frail, slow"; Fedora — "bad, small, gentle"; Thomas is "something bad, dark, passive, weak, repulsive, rough, heavy, sad, scary, dull, angular, sad, quiet, short, angry, frail, slow."

Specialized literature highlights experiments that show how the perception of text varies with changes in proper names (refer to A. A. Leontiev's article "The words 'cold' and 'hot' 28). Readers of academic journals are encouraged to engage in addressing linguistic and psychological challenges in onomastics. Publications focused on the reasons for name selection frequently emphasize euphony as one of the key (and sometimes crucial) factors. This topic is deemed significant not only in theoretical contexts but also in practical applications; for instance, the foreign trade association Avtoexport utilizes recommendations from psycholinguists regarding naming, such as the export name of the Lada Lada car.

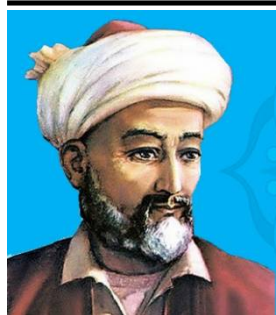
The use of the term is based on the fact that the object of study, in addition to its qualitative side, has a quantitative side. Currently, quantitative (mathematical, quantitative, statistical) methods are widely used in all fields of science, including linguistics. Linguistic statistics is also applicable in onomastics. Its content here is diverse — from the simplest calculations of the number of names and

highlighting the most commonly used ones to a description of the statistical organization of the whole onomastic category and the patterns of its development. Let's give.

The quantitative and qualitative method of studying personal names justifies itself both when comparing different time slices and when comparing chronologically different slices. It allows you to measure not only the "distance" between the names, but, as we have seen, to identify and characterize the terms of this common "distance". Knowledge of the statistical parameters of the male and female namesakes, including the pace of their development, allows them to compare with each other, as well as compare the Russian namesake with the namesakes of other, anthroponymically related and unrelated peoples, i.e. to carry out comparative and typological studies.

REFERENCE

1. Begmatov E. A. O'zbekiston nomlari ma'lumotiismlari ma'nosi (izoxlilug'at). 14 600 ismlar izoxi.2-nashri. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (lug'at), 2007. — 608 r.
2. Superenskaya A.V. Atoqli otlar struktrasi fonologiya va morfonologiya.-M.: Nauka, 1969.
3. Petrovskiy N.A. Rus shaxsiy ismlar lug'ati.-M.: Izdatelstvo Sovetskaya ensiklopediya, 1966.
4. Козиева И. К. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА АНТРОПОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ //TADQIQOTLAR. UZ. — 2024. — Т. 33. — №. 1. — С. 167-171.
5. Ikbol K. Aesthetic onomastics and its functions in artistic and intertext //International Journal on Integrated Education. — 2021. — Т. 4. — №. 4. — С. 132-136.
6. Komiljonovna K. I. ANTHROPONYMY AS A BRANCH OF ONOMASTICS //Open Access Repository. — 2023. — Т. 9. — №. 9. — С. 84-87.
7. Koziyeva I. ISSUES OF ANTHROPONYMY IN UZBEK AND RUSSIAN LINGUISTICS //Science and innovation. — 2023. — Т. 2. — №. B1. — С. 121-123.
8. Kozieva I. ANTHROPONYMY STUDIES //Science and innovation. — 2023. — Т. 2. — №. C10. — С. 63-65.
9. Komiljonovna K. I. Changes in the system of anthroponyms in the Uzbek language at the end of the 20th century-the beginning of the 21st century //Zien Journal of Social Sciences and Humanities. — 2022. — Т. 3. — №. 3. — С. 65-67.
10. Koziyeva I. K. the history of the development of russian anthroponymy //международный журнал языка, образования, перевода. — 2022. — т. 3. — №. 3.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Т.А.Эргашева

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
хорижий тиллар кафедраси катта ўқитувчи
tursunoyergasheva83@gmail.com

ХАЛҚАРО СОЛИҚ ХУЖЖАТЛАРИДА СОЛИҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСИНИНГ ҚИЁСИЙ ВА ТИПОЛОГИК ТАҲЛИЛИНИ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Мақолада халқаро солиқ хужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий ва типологик таҳлилини назарий асослари ёритилган. Халқаро солиқ хужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий таҳлили мамлакатлардаги солиқ терминларини ва концепцияларни ўзаро солиштириш каби масалалар моҳияти очиб берилган. Шунингдек, мақолада АҚШ, Ўзбекистон ва Россия солиқ терминларидаги фарқлар, солиқ тизими, қонунчилик, солиқ ставкалари ва солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари бўйича таклифлари берилган.

Калит сўзлар: солиқ тизими, солиқ термини, халқаро хужжатлар, халқаро солиққа тортиш, солиқ ҳисоби, қиёсий ва типологик таҳлили, солиқ ставкалари.

Т.А. Эргашева

Старший преподаватель кафедры иностранных языков
Ташкентского государственного экономического университета
tursunoyergasheva83@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО И ТИПОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА НАЛОГОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ НАЛОГОВЫХ ДОКУМЕНТАХ

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено теоретические основы сравнительного и типологического анализа налоговой терминологии в международных налоговых документах. В сравнительном анализе налоговой терминологии международных налоговых документов раскрываются вопросы, связанные с сопоставлением налоговых терминов и концепций в разных странах. Также в статье представлены различия в налоговых терминах, налоговых системах, законодательстве, налоговых ставках и правах налогоплательщиков между США, Узбекистаном и Россией.

Ключевые слова: налоговая система, налоговый термин, международные документы, международное налогообложение, налоговый учет, сравнительный и типологический анализ, налоговые ставки.

T.A. Ergasheva

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Tashkent State University of Economics
tursunoyergasheva83@gmail.com

THEORETICAL ISSUES OF COMPARATIVE AND TYPOLOGICAL ANALYSIS OF TAX TERMINOLOGY IN INTERNATIONAL TAX DOCUMENTS

ABSTRACT

The article examines the theoretical foundations of comparative and typological analysis of tax terminology in international tax documents. The comparative analysis of tax terminology in international tax documents addresses issues related to the comparison of tax terms and concepts across different countries. The article also presents differences in tax terms, tax systems, legislation, tax rates, and taxpayer rights between the USA, Uzbekistan, and Russia.

Keywords: tax system, tax term, international documents, international taxation, tax accounting, comparative and typological analysis, tax rates.

Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий ва типологик таҳлили, асосан, солиқ системалари ва уларнинг механизмларини тўғри тушуниш ва қўллаш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу таҳлил, турли мамлакатлардаги солиқ терминларининг маъноси, уларнинг фойдаланилиши ва ўзаро алоқадорлигини ўрганишни ўз ичига олади. Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий ва типологик таҳлилини аниқ тушуниш ва англаш мақсадида ҳар бир таҳлилни алоҳида кўриб чиқамиз.

Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий таҳлили мамлакатлардаги солиқ терминлари ва концепцияларни ўзаро солиштиришни ўз ичига олади. Масалан, “Солиқ” (tax) терминининг маъноси турли мамлакатларда турлича маъносини англатиши мумкин, бунга кўра, солиқ термининг маъноси юридик ва иқтисодий контекстига қараб фарқланади. Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий таҳлилини амалга оширишда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- Солиқ терминларнинг маъноси: Баъзи мамлакатларда “солиқ” термини кенг маънода фойдаланилиши мумкин, бошқаларда эса у махсус турдаги йиғимларни англатиши мумкин;

- Солиқ ставкалари: Турли давлатлардаги солиқ ставкалари ва уларнинг амал қилиш механизмлари;

- Солиқ базаси: Солиқ базасининг аниқланиши ва унинг турлари ифодадаги ёндошувлар;

- Солиқ имтиёзлари: Бу термин солиқдан озод қилиш ёки камайтиришни англатади. Имтиёзлар мамлакатлар ўртасида фарқланиши мумкин, бу эса инвесторлар учун муҳим аҳамиятга эга;

- Давлатлараро келишувлар: Халқаро солиқ ҳуқуқи доирасида давлатлар ўртасидаги келишувлар (масалан, икки томонлама солиқдан озод қилиш келишувлари) солиқ терминологиясида муҳим ўрин тутди;

- Стратегиялар: Солиқ тўловчиларнинг халқаро миқёсдаги стратегиялари (масалан, трансферт нархлари) таҳлил қилинади;

- Қонунчиликнинг таъсири: Ҳар бир мамлакатнинг солиқ қонунчилигининг халқаро муносабатларга таъсири кўриб чиқилади.

Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий таҳлили, солиқ сиёсати, халқаро савдо ва инвестициялар соҳасидаги муаммоларни тушуниш учун муҳим аҳамиятга эга. Бундай таҳлил, турли мамлакатлар ўртасидаги солиқ тизимлари ва уларнинг терминологиясини солиштириш орқали, глобал иқтисодиётдаги тенденцияларни аниқлашга ёрдам беради.

Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий таҳлили турли давлатлардаги солиқ ва унга оид терминларни солиштирма таҳлилини ўзида акс эттиради.

Халқаро солиқ ҳужжатларидаги терминологияни қиёсий таҳлил қилиш, глобал иқтисодиётдаги тенденцияларни тушуниш ва солиқ сиёсатидаги фарқларни аниқлаш учун муҳимдир. Бу, шунингдек, давлатлараро муносабатларнинг самарадорлигини ошириш ва инвестиция муҳитини яхшилаш учун ҳам зарурдир.

Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг типологик таҳлили эса солиқ тўловчилар, солиқларнинг асосий турлари ва солиқ механизмини ва уларнинг хусусиятлари аниқлашда қўлланилади. Жумладан,

- Солиқ тўловчилар: Давлатларда ва унинг ташқарисида фаолият юритувчи юридик ва жисмоний шахслар, давлат органлари ва ҳўжалик юритувчи субъектлар.

- Солиқларнинг турлари: юридик ва жисмоний шахслар томонидан фаолиятдан келиб чиққан ҳолда бюджетга тўланадиган фойда солиғи, даромад солиғи, қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС), мол-мулк солиғи ва ҳоказо.

- Солиқ механизмлари: давлатларда мавжуд солиқ ва солиққа тортиш тизимини ташкил этилиши, солиқлар йиғиш ва назорат механизмлари.

Халқаро солиқ ҳужжатларидаги терминологияни қиёсий ва типологик таҳлил қилиш, солиқ сиёсати ва амалий тадбирларни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Бу таҳлиллар, шунингдек, халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва солиқ ҳуқуқи соҳасидаги стандартларни белгилашда ёрдам беради.

АҚШ, Ўзбекистон ва Россия солиқ терминларидаги фарқлар, солиқ тизими, қонунчилик, солиқ ставкалари ва солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари бўйича сезиларли даражада ўзгариши мумкин. Келинг, ҳар бир мамлакатдаги асосий фарқларни кўриб чиқамиз:

1. Солиқ тизими

АҚШда солиқ тизими федерал, штат ва маҳаллий солиқлардан иборат. Федерал ҳукуматнинг солиқлари штатлар ва шаҳарлар томонидан олинадиган солиқларга таъсир этади.

- Асосий солиқлар: федерал даромад солиғи, штат даромад солиғи, ҚҚС (амалиётда "sales tax" деб аталади), корпоратив даромад солиғи.

Ўзбекистонда солиқ тизими давлат бюджетини таъминлаш мақсадида мажбурий тўловларга асосланган.

- Асосий солиқлар: даромад солиғи, қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС), корпоратив даромад солиғи.

Россияда ҳам солиқ тизими мажбурий тўловларга асосланган, лекин у кўплаб федерал ва маҳаллий солиқларни ўз ичига олади.

- Асосий солиқлар: даромад солиғи, ҚҚС, корпоратив даромад солиғи, мослашувчи солиқлар.

2. Солиқ ставкалари

- АҚШда шахсий даромад солиғи прогрессив система бўлиб, ставкалар 10% дан 37% гача ўзгаради. Штат солиқлари ҳам мустақил равишда белгилаш мумкин.

- Ўзбекистонда солиқ ставкалари одатда фоиз сифатида белгиланади, ва прогрессив система мавжуд. Масалан, шахсий даромад солиғи учун ставкаси 12% этиб белгиланган.

- Россияда шахсий даромад солиғи одатда 13% (федерал ставка) бўлиб, баъзи ҳолларда юқори ставка (15% ёки 35%) қўлланилиши мумкин.

3. Солиқ имтиёзлари

- АҚШда солиқ имтиёзлари кенг тарқалган, улар оилавий имтиёзлар, ижтимоий имтиёзлар ва махсус секторларга (масалан, экологик лойиҳалар) тегишли имтиёзларни ўз ичига олади.

- Ўзбекистонда баъзи соҳа ва фаолият турларига имтиёзлар берилади, масалан, кичик бизнес учун имтиёзлар.

- Россияда ҳам солиқ имтиёзлари мавжуд, шу жумладан, ижтимоий имтиёзлар ва инвестицияларни рағбатлантириш учун имтиёзлар.

4. Солиқ назорати

- АҚШда IRS (Internal Revenue Service) давлат органи солиқ назоратини амалга оширади. Солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари катта аҳамиятга эга.

• Ўзбекистонда солиқ назорати давлат органлари томонидан амалга оширилади, ва солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ҳимоясига эътибор қаратилади.

• Россияда солиқ назорати ҳам давлат органлари томонидан амалга оширилади. Солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ҳам ҳимоя қилинади.

Солиқ терминлари ва тизимлари ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий сиёсатини акс эттиради. АҚШ, Ўзбекистон ва Россия давлатлари солиқ тизимлари ўртасидаги фарқлар солиқ тўловчиларнинг мажбуриятлари, ҳуқуқлари ва солиқларнинг қандай ҳисобланиши билан боғлиқ. Бу фарқларни тушуниш халқаро бизнес ва инвестициялар учун муҳимдир.

Халқаро солиқ ҳужжатларида солиқ терминологиясининг қиёсий ва типологик таҳлилини ўрганиш мақсадида АҚШ, Ўзбекистон ва Россия давлатларидаги даромад солиғи тушунчасининг прагматингвистик хусусиятлари кўриб чиқамиз.

Даромад солиғи тушунчаси прагматингвистика нуқтаи назаридан бир қатор хусусиятларга эга. Прагматингвистика — бу тилнинг амалий фойдаланилиши, яъни тилнинг ижтимоий контекстда қандай ишлатилиши, маънолар ва маънони қабул қилиш механизмларини ўрганади. АҚШ, Ўзбекистон ва Россия Федерациясидаги даромад солиғи тушунчасининг прагматингвистик хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Сўзларнинг маъноси ва контексти

АҚШ солиқ тизимида даромад солиғи — шахсий ва корпоратив даражадаги иқтисодий фаолиятнинг тартибга солиниши. Унинг прагматик контексти солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, шунингдек, давлат хизматларидан фойдаланиш билан боғлиқ.

Ўзбекистон солиқ тизимида даромад солиғи — иқтисодий фаолиятни, тадбиркорликни ва ижтимоий адолатни таъминлашга қаратилган тушунча. Унинг маъноси фуқароларнинг иқтисодий масъулияти билан боғлиқ.

Россия Федерациясида солиқ тизимида даромад солиғи кўпинча ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш воситаси сифатида қабул қилинади. Унинг контексти фуқароларнинг давлатга бўлган ишончини ва ижтимоий хизматларни молиялаштиришни камраб олади.

2. Маъноларнинг ижтимоий кўриниши

АҚШда солиқ тўлови-фуқаролик бурчининг бир қисми сифатида қабул қилинади. Солиқ тўловининг маъноси-давлат хизматларидан фойдаланиш ва жамиятга ҳисса қўшишни англатади.

Ўзбекистонда солиқ тўлови-жамиятдаги ижтимоий барқарорликка ҳисса қўшишни англатади. Фуқаролар учун бу ўзларининг ижтимоий масъулиятини ҳис қилиш имкониятини яратади.

Россия Федерациясида солиқ сиёсати кўпинча сиёсий манёврлар билан боғлиқ бўлиб, фуқароларнинг давлатга бўлган муносабатини шакллантиради. Солиқ тўловининг маъноси-давлатнинг ижтимоий вазифаларини бажаришдан иборатдир.

3. Маданият ва анъаналар

АҚШда ижтимоий адолат, шахсий ҳуқуқлар ва эркинликлар концепциялари даромад солиғи тушунчасига таъсир кўрсатади.

Ўзбекистонда солиқ тўлаш масаласи кўпинча ижтимоий адолат, ёрдам ва хайр-садақа концепциялари билан боғлиқ.

Россияда совет давридан қолган анъаналар солиқ тўлашни давлатга бўлган мажбурият сифатида қабул қилишни шакллантирган.

4. Ёндашув ва коммуникация

АҚШда солиқ тўлаш мавзусидаги муҳокамаларда шахсий ҳуқуқлар, солиқ имтиёзлари ва давлат хизматлари ҳақидаги баҳслар алоҳида аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда солиқ тўлаш ҳақидаги мунозараларда ижтимоий масъулият, иқтисодий ривожланиш ва давлатга ишонч мавзулари кўп учрайди.

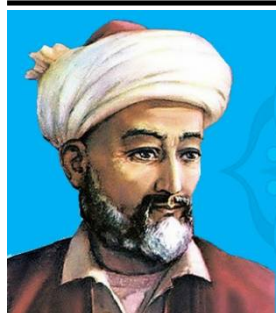
Россияда солиқ сиёсати бўйича баҳсларда ижтимоий адолат, коррупция ва давлатнинг роли муҳокама қилинади.

АҚШ, Ўзбекистон ва Россияда солиқ терминологиясининг қиёсий ва типологик таҳлили прагматингвистик нуқтаи назаридан ижтимоий контекст, маънолар, маданият ва ёндашувлар

билан чамбарчас боғлиқдир. Бу таҳлил ҳар бир мамлакатда ўзига хос хусусиятларни шакллантиришда, маҳаллий ва чет эллик фуқароларнинг давлатга бўлган муносабатини, ижтимоий масъулиятни ва иқтисодий фаолиятни тартибга солишда муҳим роль ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. <https://lex.uz/docs/4674902>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-4389 сонли Қарори
3. Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвистику / А.Ю. Маслова. // – М.: изд. «Флинта», изд. «Наука», 2008.
4. Brown, J., Smith, L. "Pragmatics in International Tax Law". 2019 y.
5. Miller, R. "Cross-Cultural Communication in Taxation". 2021 y.
6. Мачехин, В. А. О понятии «двойное неналогообложение» // Экономика. Налоги. Право. – 2017. – № 10
7. Пинская, М. Р. Развитие международного налогообложения как ответ на вызовы цифровой экономики // Системный анализ в экономике – 2018: сборник трудов V Международной научно-практической конференции-биеннале. Москва, 21-23 ноября 2018 г. / под ред. Г. Б. Клейнера, С. Е. Щепетовой. – М.: Издательство Прометей. – С. 459-462.
8. Погорлецкий А.И. Конвергенция национальных налоговых систем // Вестник СПбГУ. 2005. Сер. 5: экономика. Вып. 2. С. 67., Шепенко Р.А. История Модельной конвенции ОЭСР о налогах на доход и капитал // Российское право: образование, практика, наука. 2014. № 1. С. 34
9. Попонова, Н. А. О результатах реализации стандартов «налоговой прозрачности» Организации экономического сотрудничества и развития // Путеводитель предпринимателя. – 2020. – Т. 13. – № 1. – С. 55-67.,
10. Ю.Б.Иванов, Е.В.Давыскиба. Системы налогообложения зарубежных стран. учебное пособие Украина Харьков ИД «Инжэк» 2006 г. 224 стр.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Kushatova Nargiza Rustamovna

Samarqand Davlat chet tillar instituti

tayanch doktoranti

E-mail: nargizakushatova@gmail.com

TEODOR DRAYZERNING BAXTIQARO KERRI ROMANIDA XRONOTOP: ZAMON VA MAKONNING POETIK TASVIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Teodor Drayzerning Baxtiqaro Kerri romani misolida badiiy xronotop kategoriyasi Mixail Baxtinning xronotop nazariyasiga tayanilgan holda ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan keng yoritilgan. Drayzer ijodida makon va zamonning tasvirlanish ko'lam, ularning chegaralari va qamrovi, xronotoplarning syujet va janr bilan uyg'unligi, shuningdek, ijtimoiy va ruhiy kechinmalardagi vaqt shakllanishi, zamonaviy shahar hayotining dinamikasi o'rganiladi. Xronotoplar yordamida zamonaviylik sharoitida inson taqdiri qanday shakllanishi ko'rsatib beriladi.

Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" romani XX asr boshidagi Amerika jamiyatining ijtimoiy, iqtisodiy va ruhiy muammolarini tasvirlashda o'ziga xos xronotopik (makon-vaqt) qurilmaga ega. Ushbu asar vaqt va makonning estetik uyg'unligi orqali insoniy kechinmalar, jamiyatdagi o'zgarishlar va ichki qarama-qarshiliklarni yoritadi. Romanda vaqt va makonning roli nafaqat syujetni shakllantiradi, balki obrazlarning rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: "Baxtiqaro Kerri", M.M.Baxtin, xronotop, zamon, makon, vaqt, shahar, jamiyat, kapital, chiroqlar, realizm, naturalizm;

Kushatova Nargiza Rustamovna

Doctoral student of

Samarkand state institute of foreign languages

E-mail: nargizakushatova@gmail.com

CHRONOTOPE IN THEODORE DREISER'S SISTER CARRIE: THE POETIC REPRESENTATION OF TIME AND SPACE

ABSTRACT

In this article, the category of literary chronotope is thoroughly explored both theoretically and practically based on Mikhail Bakhtin's theory of the chronotope, using Theodore Dreiser's Sister Carrie as an example. The depiction of space and time in Dreiser's work, their boundaries and scope, the harmony of chronotopes with plot and genre, as well as the formation of time in social and psychological experiences and the dynamics of modern urban life are examined. Through chronotopes, the shaping of human destiny in the context of modernity is revealed.

Theodore Dreiser's Sister Carrie possesses a unique chronotopic (space-time) structure in portraying the social, economic, and psychological problems of early 20th-century American society. The novel highlights human emotions, societal changes, and internal contradictions through the

aesthetic harmony of time and space. In the novel, the role of time and space not only shapes the plot but also contributes to the development of the characters.

Keywords: Sister Carrie, M.M. Bakhtin, chronotope, time, space, city, society, capital, lights, realism, naturalism

Кушатова Наргиза Рустамовна
докторант Самаркандского государственного
института иностранных языков
E-mail: nargizakushatova@gmail.com

ХРОНОТОП В РОМАНЕ ТЕОДОРА ДРАЙЗЕРА СЕСТРА КЕРРИ: ПОЭТИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье категория художественного хронотопа всесторонне освещается как с научно-теоретической, так и с практической точки зрения на основе теории хронотопа Михаила Бахтина на примере романа Теодора Драйзера Сестра Керри. Исследуются масштаб изображения пространства и времени в творчестве Драйзера, их границы и охват, гармония хронотопов с сюжетом и жанром, а также формирование времени в социальных и психологических переживаниях и динамика современной городской жизни. С помощью хронотопов показывается, как формируется человеческая судьба в условиях модерности.

Роман Теодора Драйзера Сестра Керри обладает уникальной хронотопической (пространственно-временной) структурой в изображении социальных, экономических и психологических проблем американского общества начала XX века. Роман раскрывает человеческие переживания, общественные изменения и внутренние противоречия через эстетическое единство времени и пространства. В романе роль времени и пространства не только формирует сюжет, но и способствует развитию образов.

Ключевые слова: Сестра Керри, М.М. Бахтин, хронотоп, время, пространство, город, общество, капитал, огни, реализм, натурализм

Badiiy zamon va makonning uyg'unligini ifodalovchi tushuncha – xronotop atamasi bo'lib, ushbu atamani adabiyotshunoslikka rus olimi Baxtin olib kirgan

“ Adabiyotda badiiy idrok etilgan zamon va makon aro uyg'unlikni xronotop deb ataymiz” [4].

Xronotop adabiyotda muhim janrga oid ahamiyatga ega. Hatto shuni ochiq aytish mumkinki, adabiy janr va uning turlari aynan xronotop orqali belgilanadi. Bunda esa xronotopda yetakchi unsur — bu vaqt hisoblanadi. Xronotop formal-mazmuniy kategoriya sifatida adabiyotdagi inson obrazini ham (katta darajada) belgilaydi; bu obraz har doim mohiyatan xronotopik xarakterga ega bo'ladi.

Xarakter (yun. karakter - iz, belgi, farqlovchi xususiyat) - ba diiy xarakter; muayyan davr va muhit kishilariga xos eng muhim umumiy xususiyatlar bilan aloxida shaxsga xos individual xususiyatlarni uzida uyg'un mujassam etgan inson obrazi. . Badiiy X.ning sub'yektiv jihati, bir tomondan, uning ijodkor tomonidan yaratilgan yangi mavjudlik, badiiyat hodisasi bo'lishini; ikkinchi tomondan, uning konseptual funksiyaga xoslanishini ta'min etadi. Boshqacha aytsak, adabiyotning badiiy konseptual funksiyasi X. orkali amalga oshadi, ya'ni jamiyatning joriy xolati X.(lar) vositasida badiiy tadqiq etiladi va yaxlit badiiy konsepsiya ishlab chiqiladi [5:352].

Badiiy asarda “vaqt” haqida so'z borganda, eng avvalo, uning sujet funksiyasidagi vazifasiga e'tibor qaratiladi. Bayon oqimini tezlashtiruvchi yoki, aksincha, sekinlashtiruvchi vazifasini ba'zi holatlarda esa o'quvchi idrokiga to'g'ridan-to'g'ri tashqi ta'sir qilish mumkinligi ham e'tirof etiladi” [8:399]. O'z o'rnida syujet ham personajlarning «xarakat»laridan tarkib topadi. Personajlarning makon va zamonda kechuvchi xatti-xarakatlari xam, ruhiyatidagi o'y-fikrlar, his-kechinmalar rivoji ham xarakatdir. [5:289].

Teodor Drayzerning birinchi romani bo'lgan, "Baxtiqaro Kerri" o'z yozilgan davrining ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi asar sifatida namoyon bo'ladi. ” [1]. Unda boshqa mavzular qatorida,

sanoatlashuv jarayoni, tez sur'atlar bilan kechayotgan Amerikada paydo bo'lgan yangi ijtimoiy muammolar ham yoritilgan.

Ushbu roman orqali XIX asrda dunyoning eng yirik milliy iqtisodiyoti va yetakchi savdo davlati bo'lgan AQShdagi davr ijtimoiy sharoitlarini o'rganishimiz mumkin. Drayzer o'z davridagi muhim ijtimoiy o'zgarish va taraqqiyotlarni roman shaklida hujjatlashtirgan.

Y. N. Zasurskiy fikriga ko'ra, aynan "Sister Carrie" romanida hayotni uning harakatchanligi va ichki zidliliklarida aks ettirish masalasi ilk bor yorqin ifodasini topgan [7:410-411]. Shahar va u yerda yashayotgan odamlarning taqdiriga uning ta'siri — Teodor Drayzer ijodida eng muhim mavzulardan biridir.

XIX asr Amerikasi uchun "yangi hayot" tushunchasi shaharga — imkoniyatlar timsoliga — bog'liq bo'lgan. Bu davrda sanoat tez sur'atlar bilan rivojlanib, barcha narsa kapitalga bog'liq bo'lib qoldi. "Amerikada bu davr shaharlarning tez o'sishi, korporativ biznesning yuksalishi, muhojir mehnat kuchining ko'pligi va og'ir mehnat sharoitlarining keng tarqalishi bilan xarakterlanadi" [3:194]. Shu bois, romanlar uchun boshlanish nuqtasi ham aynan shahar hisoblanadi. "Adabiyot shaharga badiiy tasavvur bergan bo'lsa, urbanistik o'zgarishlar esa adabiy matnga ta'sir ko'rsatgan" [3:194].

Asarning vaqt bilan bog'liq o'ziga xos jihati shundan iboratki, Drayzer romani zamonaviy sivilizatsiya, sanoatlashtirilgan jamiyat va iste'mol madaniyati kontekstida kechadi. Bu ijtimoiy muhitda vaqt inson hayotining ajralmas elementi sifatida qaraladi: uni mehnat bozori, transport tizimi, teatr repertuarlari va boshqa madaniy institutlar boshqaradi. Vaqt bu yerda "o'tuvchi" emas, balki "iste'mol qilinuvchi" resurs sifatida namoyon bo'ladi. Kerrining zavoddagi ishi, teatr sahnasidagi muvaffaqiyati va ichki kechinmalari bu zamonaviylikning vaqtga nisbatan munosabatini ochib beradi.

Roman boshida Chikago tasvirini Amerika ning 19-asrning oxiri dagi qiyofasiga tenglashtirish mumkin. Chikago bir vaqtning o'zida butun Amerikaning siqilgan va tipik aksi sifatida, ham sinekdoxa va qishloqdan kelgan qiz Kerrining orzu umidlari haqiqatga aylanadigan makon sifatida, ham metonimiya sifatida namoyon boladi

Chikago va Nyu-York shaharlarida voqealar zamonaviy, tezkor, mexanik va iste'molchilik harakatlar ichida kechadi. Bu xronotop ijtimoiy harakatlilik va imkoniyatlar fonida, bir vaqtning o'zida, odamning ruhiy begonalashuvi bilan kechadi.

Shu bilan birga, Amerika shaharlari badiiy makonning quyidagi asosiy belgilari: yorug'lik, olomon, chiziqlar, raqamlar, pullar, ismlar, tashqi ko'rinish, kiyim-kechak kabilar bilan xarakterlanadi.

Asarda eng muhim xronopik belgilardan biri bo'lgan yorug'lik motivi butun roman bo'ylab leytmotiv vazifasini bajaradi. Bunga quyosh nuri (sunshine), ko'cha chiroqlari (street-lamps), va insondan chiqadigan yorug'lik (light, radiant) kiradi [6].

.Yorug'lik va chiroqlar asarda tun motivi bilan chambarchas holda ifodalanadi, ya'ni tun yorug'likning barcha jihatlarini badiiy va semantik jihatdan to'liq ochib berishga xizmat qiladi. Shuningdek u illyuziya-xom xayolning ramziy ifodasi bolib metaforik ravishda "amerika orzusi"ning ham puch xom xayol ekanligiga ishora qiladi

The city has its cunning wiles, no less than the infinitely smaller and more human tempter. There are large forces which allure with all the soulfulness of expression possible in the most cultured human. The gleam of a thousand lights is often as effective as the persuasive light in a wooing and fascinating eye. Half the undoing of the unsophisticated and natural mind is accomplished by forces wholly superhuman. [11:1].

Ma'nosi: Shahar ham, nihoyatda kichik va insoniy vasvasachidek, makkor hiylalar bilan to'la. Bu yerda eng madaniyatli insonning ifoda imkoniyatlariga ega bo'lgan katta kuchlar jalb etuvchi sifatida harakat qiladi. Minglab chiroqlarning yaltirashi gohida maftunkor va o'ziga rom etuvchi ko'zdagi chaqnashdek ta'sirli bo'ladi. Soddadil va tabiiy aqlning yo'ldan ozishi ko'pincha butunlay g'ayriinsoniy kuchlar tomonidan amalga oshiriladi.

Ushbu parcha "Baxtiqaro Kerri" romanida shaharning qanday "xronotopik kuch"ga ega ekanini ko'rsatadi.. Shahar bu yerda oddiy geografik makon emas, balki faol, yashirin kuchlarga ega

bo'lgan "subyekt" sifatida gavdalanadi. U go'yo insonga o'xshab harakat qiladi: aldovchi, sehrlovchi, vasvasaga soluvchi. Bu yerda minglab chiroqlar odatdagi ko'cha yoritgichlari emas, balki yengilmas jozibaga ega, inson ko'zidek jalb qiluvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Bu esa illuziya va hayrat uyg'otuvchi kuchni anglatadi. Stilistik jihatdan esa metafora, personifikatsiya, poetik ohang va kontrast orqali bu kuchlar kuchaytirilgan

To the child, the genius with imagination, or the wholly untravelled, the approach to a great city for the first time is a wonderful thing. Particularly if it be evening that mystic period between the glare and gloom of the world when life is changing from one sphere or condition to an other. Ah, the promise of the night. What does it not hold for the weary [11:6]..

Ma'nosi: Bola uchun, tasavvurga boy daholar yoki hali hech qayerga bormagan odamlar uchun - buyuk shaharga ilk bor yaqinlashish - bu ajoyib hodisadir. Ayniqsa, bu kechqurun, dunyoning yorug'lik va zulmat oralig'idagi sirli bir pallasida sodir bo'lsa - hayot bir holatdan boshqasiga o'tayotgan bir paytda. Eh, tun va'dasi! U holdan toygan odam uchun nima-ni va'da qilmaydi?!

Asardagi yana bir eng muhim xronotipik begilardan biri bo'lgan pul asarning asosiy g'oyaviy mazmunini tashkil etuvchi birlikdir. Yani kapitalistik dunyoda pul hal qiluvchi asosiy kuch siatida tasvirlanadi va qahramonlar ana shu kuch tasirida harakatlanadi.

Kerri poyezdda tanishgan kommivoyajer Druaga intilishiga sababchi va ularni birlashtirgan kuch ham pul motividir Bu o'rinda Drue obrazi Kerri uchun farovon hayotga erishish va jamiyatda mavqe'ga erishish vositasi sifatida namoyon bo'ladi,.

He reached down in his hip pocket and took out a fat purse. It was filled with slips of paper, some mileage books, a roll of greenbacks. It impressed her deeply. Such a purse had never been carried by any one attentive to her.[11:5]..

Ma'nosi: U bel cho'ntagiga qo'l suqib, semiz hamyonini chiqardi. Hamyon turli-tuman qog'ozchalar, yo'l yurish kuponlari va bir dasta yashil pullarga to'la edi. Bu holat unga chuqur ta'sir qildi. Bunday hamyonni ilgari unga e'tibor bergan hech bir kishi ko'tarmagan edi.

Already they felt that they were somehow associated. [11:5]..

Ma'nosi: Ular allaqachon qandaydir tarzda bir-birlari bilan bog'langanligini his qila boshlashgan edi.

Butun asar davomida qahramonlar ijtimoiy ahvoli va undagi o'zgarishlar ham ular oladigan pul miqdori va raqamlar bilan ifodalanadi. Haftalik daromad miqdori qahramonning hayotini va uni o'rab turgan makon xarakterini belgilaydi; bu miqdorning o'zgarishi esa taqdirda yangi burilishni anglatadi [9].

Kerrining iqtisodiy jihatdan qiyin ahvolda qolishi, so'ngra esa yuksalishi va Gerstvudning moliyaviy tanazzuli raqamlar orqali ochib berilgan

Asarda obrazlarni tasvirlashda asosiy e'tibor ularning biologik xususiyatlariga yoki insoniy fazilatlariga emas balki ularning kiyim kechaklariga qaratiladi, chunki asarning asosiy g'oyaviy mazmuni moddiy boylikning jamiyatda inson pozitsiyasini belgilab beruvchi asosiy muhim vosita ekanligi bilan izohlanadi Bu jihatdan kiyimlar ham xronotopik belgi vazifasini bajaradi. Asarda Kerri uchratgan har ikki erkak obrazlar - Drue va Gerstvud obrazlari tavsifida kiyim kechaklar batafsil tasvirlangan bo'lib Kerrining ularga munosabati ham kiyim kechaklar doirasida o'lanadi

There is an indescribably faint line in the matter of man's apparel which somehow divides for her those who are worth glancing at and those who are not.[11:3]..

Ma'nosi: "Ayollar nazarida erkak kishi libosida qandaydir tariflab bo'lmaz darajada nozik bir chiziq bor — aynan shu chiziq ular uchun kimga bir nazar tashlashga arziydi, kim esa e'tiborga loyiq emasligini belgilab beradi."

Shuningdek kiyim kechaklar mataforik ravishda insonlarning jamiyatdagi o'rnini, ularning ijtimoiy holatini belgilovchi qat'iy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Kerrining kiyim kechagidagi o'zgarishlarga, Fabrika ishchilarining xarob kiyimlariga, ko'chada Kerri uchratgan badavlat qizlarning kiyim-kechagiga, Missis Vansning kiyimlariga va Brodveydagi olomonning bashang kiyim kechaklariga Kerrining nuqtai nazaridan baho beriladi va asarda moddiy boylikning ustunligini

va uning Kerri uchun naqadar ahamiyatli ekanligini undagi kiyim-kechaklar tufayli kechayotgan ruhiy o'zgarishlar ta'kidlab turadi.

P. Florenskiy (pravoslav ruhoniylari va olimi) ta'kidlashicha, badiiy makon — bu shunchaki bir tekis, tuzilmasiz, xolis joy emas, balki o'ziga xos tarzda tashkil etilgan, hech qayerda befarq bo'lmagan, ichki tartibi va tuzilishi mavjud bo'lgan maxsus bir reallikdir. Unga ko'ra, makonda joylashgan har bir narsa — “borliq to'plami” sifatida — o'z qonuniyatlari va shakllariga ega bo'lib, shu makonga ma'lum ruh va tartib beradi. Bunday predmetlar oldindan belgilangan nuqtai nazarlar bo'yicha tasodifiy ravishda joylashtirib bo'lmaydi. Yozuvchining ma'lum bir perspektiva tizimini tanlashi va badiiy makonni talqin etishi san'atning ramziy tabiati bilan bog'liq, deb hisoblaydi Florenskiy* [10].

Baxtiqaro Kerri romanini aynan shu nuqtai nazardan tahlil qilsak, romandagi har bir makon asarda uchraydigan xonadon yoki uy makoni bir vaqtning o'zida ham real makon sifatida ham ramziy makon sifatida namoyon bo'ladi

She felt the drag of a lean and narrow life. The walls of the rooms were discordantly papered. The floors were covered with matting and the hall laid with a thin rag carpet. One could see that the furniture was of that poor, hurriedly patched together quality sold by the instalment houses. [11:8].

Ma'nosi: "U qashshoq va nochor hayotning og'irligini yuragida his qildi. qashshoq va nochor Xonalarning devorlarga gul qog'ozlar bir biriga mutanosib bolmagan holda yopishtirilgandi. Pollar bo'ya bilan qoplangan va yo'lakka yupqa latta gilam to'shangan edi. Mebellarga qarab esa, ularning arzon, shoshilinch yig'ilgan, bo'lib-to'lashga mo'ljallangan buyumlar ekani darhol bilinardi."

Ushbu parchada Kerrining opasi Minning kvartirasi tasvirlangan bo'lib u juda haqqoniy va realistik ruhda, oddiy va sodda so'zlar orqali qisqa jumalarda tasvirlangan haqiqiy uy makoni, lekin ayni paytda u Kerri uchun nochorlik va umidsizlikning ham ramzi bo'lib u bu makondan qochishga harakat qiladi.

She was glad to be out of the flat, because already she felt that it was a narrow, humdrum place, and that interest and joy lay elsewhere. [11:25].

Ma'nosi: "U kvartiradan chiqib ketganidan xursand edi, chunki allaqachon bu joy unga fayzsiz va zerikarli tuyula boshlagandi; go'yo qiziqish va quvonch butunlay boshqa bir joyda yashiringandek edi."

Shuningdek Gerstved obrazini ilk bor Fitsjerald va -Moy mayxonasida dabdabay chiroq nurlariga chulg'angan hashamat ichida namoyon bo'ladi. Bu joy real makon sifatida jamiyatning yuqori tabaqa vakillari yig'iladigan ko'ngilochar joy bo'lish bilan birga davr jamiyatining bir parchasi sifatida unda amal qilayotgan mezonlarning inikosi sifatida namoyon bo'ladi

Yet, here is the fact of the lighted chamber, the dressy, greedy company, the small, self-interested palaver, tin disorganized, aimless, wandering mental action which it represents the love of light and show and finery which, to one outside, under the serene light of the eternal stars, must seem a strange and shiny thing. Under the stars and sweeping night winds, what a lamp-flower it must bloom; a strange, glittering night-flower, odour-yielding, insect-drawing, insect-infested rose of pleasure. [11:36].

Ma'nosi: Shunga qaramay, yoritilgan xonalar, dabdabali va ochko'z jamoa, faqat o'z manfaatini ko'zlovchi mayda gap-so'zlar, adashgan va sarson tafakkur harakati — bularning barchasi yorug'lik, ko'z-ko'z qilish, va dabdabani sevishni ifodalaydi. Bu hol tashqaridan, abadiy yulduzlar nurida qaraganda, g'alati va yaltirab turgan manzara bo'lib tuyuladi. Yulduzlar ostida va kechaning esayotgan shamollari orasida bu manzara qandaydir bir chiroqli gul kabi ochiladi: g'alati, yaltiragan kecha guli, ifor taratuvchi, parvonalarini o'ziga tortuvchi, ularning iskanjasidagi zavq-shavq atirguli.

Ushbu makon tasviri stilistik jihatdan qaraganda epitetlarga to'la bo'lib realizmning oddiy va sodda uslubiga zid ravishda Romantizmga xos balandparvoz so'zlar va metaforalar bilan boyitilgan. Bu yerda yozuvchi abadiy va osoyishta tabiat bilan sun'iy, ochko'z va yuzaki jamiyat o'rtasida kuchli qarama-qarshilikni chizmoqda — bu romantizmga xos asosiy mavzulardan biridir. Romantik adabiyotda tabiat ko'pincha sof, ruhiy, chuqur ma'no manbai sifatida idealizatsiya qilinadi. Jamiyat esa ko'pincha buzilgan, yolg'onchi va yuzaki ko'rinishda tasvirlanadi. Shuningdek parchada romantizmga xos bo'lgan ramziy tasvirlar orqali chuqur hissiy va falsafiy ma'nolar berilgan.

Asarda xronotop bilan bog'liq muhim jihatlardan biri bu qahramonlar hayoti va hissiy kechinmalarini tabiat tasviri bilan bog'lab ramziylashtirishdir.

Izzat Sulton tabiat tasviri haqida quyidagi fikrlarni qayd etadi: „Badiiy asarda tabiat hodisalari va ko'rinishlari syujetning rivojini tezlatuvchi yoki sekinlatuvchi faktor sifatida ham tasvirlanishi mumkin. Ammo, tabiat manzaralaridan qahramonning ruhiy holatini ochib berish uchun foydalanish badiiy asarda eng ko'p uchraydigan hodisadir". [2, 188, 189]]. Peyzajning an'anaviy funksiyasi obrazlar va xarakterlarni ochib berish vositasi sifatida ishlatiladi. Peyzajli tasvirlar qahramonning ichki holatini, uning ruhiy kechinmalarini aks ettirishi mumkin.

Romanda tabiat yoki shahar manzaralari uzluksiz, epik tabiat emas, balki bo'lakli, tasodifiy holatda paydo bo'ladi. Derazadan ko'ringan manzara, ko'chadagi tashvishli shovqin, parkdagi sukunat — bularning barchasi Kerri ichki dunyosining aksidir. Baxtin aytganidek:

“Peyzaj kamerali xronotopda — bu inson atrofidagi xoli, bevosita his etilgan makon bo'lagi.” [8:194]..

Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" romanida tramvay ishchilari qo'zg'oloni sahnasida "ijtimoiy xronotop" aniq namoyon bo'ladi. Bu sahna M.M.Baxtinning xronotop nazariyasiga tayanib qaralganda, muayyan tarixiy-madaniy kontekstda makon va vaqtning o'zaro bog'liqligi orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ochib beradi.

Avvalo, bu sahna o'z davrining real ijtimoiy muammolarini aks ettiradi: sanoatlashuv, mehnatkashlar ekspluatatsiyasi, sinfiy ziddiyatlar va ishchilar harakati. Drayzer romanida bu voqeani tasvirlar ekan, oddiy shahar makoni — ko'chalar, tramvay yo'llari — birdaniga ijtimoiy kurash maydoniga aylanadi. Bu esa makonning ideologik yukini o'zgartiradi: makon endi befarq fon emas, balki faol ijtimoiy voqelik sifatida qaraladi.

Vaqt ham bu sahnalarda o'zining murakkab shaklida namoyon bo'ladi. Tramvaychilar norozilik bildirayotgan paytda vaqt intensiv, keskin va dramatik tus oladi. Oddiy kundalik hayot ritmiga qarshi bo'lib o'tadigan bu to'qnashuvlar, aslida, tarixiy burilish nuqtasini anglatadi. Bu vaqt nafaqat voqealar ketma-ketligini belgilaydi, balki ijtimoiy anglash va ongning shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, ushbu xronotop personajlar ongida ham o'z aksini topadi. Masalan, Gerstvod ushbu qo'zg'olon kontekstida o'zini jamiyatdan chetlashgan, maqsadsiz va zaif bir kimsaga aylanganini his qiladi. Ishchilar harakati va umumiy notinchlik fonida u kapitalistik jamiyatdagi o'z rolini yo'qotgan, "ortiqcha odam" sifatida gavdalanadi. Bu orqali ijtimoiy xronotop shaxsiy xronotopga tutashadi va shaxsiy fojiaga olib keladi. Bu sahna orqali Drayzer nafaqat dramatik ziddiyatlarni yoritadi, balki o'quvchini muayyan davr va jamiyat ichiga olib kiradi.

M. M. Baxtin nazariyasida xronotop faqat fizik makon-vaqt birligi emas, balki u qahramonlarning ichki kechinmalari va ongida qanday tajassum topishini ham o'z ichiga oladi.

Kerrining ruhiy rivojlanishi bilan bog'liq ravishda u joylashgan makonlar ham o'zgaradi. Dastlab u Chikagodagi kichik xonada yashaydi — bu makon uning yakkalanish va ijtimoiy himoyasizlik holatini aks ettiradi. Bu xona uning ichki xavotirlari, yolg'izligi va kelajakka bo'lgan noaniq nigohining ifodasidir.

Keyinchalik u teatr olamiga kirgan sari, makonlar ochiq, yorqin va rasmiy tus oladi. Kerri uchun vaqt hayotiy qadriyatlar va o'zini anglash bilan to'ldiriladi. Tashqi muvaffaqiyat ortidan ichki bo'shliq hissi kuchayadi — ya'ni tashqi makon go'yoki kengaysa-da, ichki makon torayadi.

Gerstvod uchun esa vaqt va makon tobora qisiladi. Dastlab u restoran menejeri sifatida muayyan ijtimoiy maqomga ega — bu holatdagi makonlar (restoran, hashamatli uy) uning ichki ishonchi bilan uyg'un. Biroq u jamiyatdagi o'z o'rnini yo'qotgan sayin makon ham o'zgaradi: avval kichikroq xonadon, keyin esa arzon mehmonxona va oxirida uysizlar boshpanasi.

Bu joylar vaqt bilan birga Gerstvodning ruhiy qulashini aks ettiradi. Vaqt endi u uchun turg'un, uzoq cho'zilgan, umidsiz kechinmalar manbai. U faqat o'z ichki azobini his qiladi va bu vaqt — ichki psixologik vaqt — uni o'lim sari yetaklaydi.

Bu xronotoplar nafaqat syujetni boyitadi, balki o'quvchiga qahramon ongining murakkab qatlamlarini anglashga imkon beradi..

Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" romanida xronotop – ya'ni makon va vaqtning o'zaro uyg'unligi – ko'pincha pessimistik ruhda tasvirlanadi. Bu pessimizm faqat voqealarning salbiy oqibatlari orqali emas, balki aynan makon va vaqtning qahramonlar ongida qanday aks etishi orqali ham yuzaga chiqadi

Xronotopda vaqt ham pessimistik ohangda aks ettiriladi. Vaqt – bu yerda ijtimoiy yuksalish yoki o'zgarish vositasi emas, aksincha, ko'pincha tushkunlik va tushkunlik sari siljish sifatida ifodalanadi

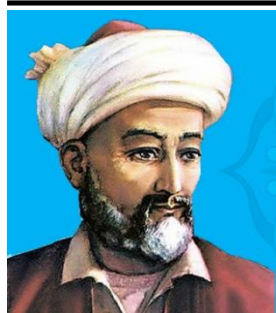
Xulosa o'rnida shuni aytilish mumkinki, Drayzer naturalistik yozuvchi sifatida inson erki cheklangan, ijtimoiy va biologik kuchlar ostida ezilayotgan obrazlarni yaratadi. Shu sababli, xronotop ham bu falsafiy-estetik qarashlarga xizmat qiladi: inson qanday makonda bo'lmasin, qanday vaqtga tushmasin – u o'z holatini tubdan o'zgartira olmaydi. Kerri mashhurlikka erishadi, biroq bu unga ichki qoniqish keltirmaydi; Gerstvod esa asta-sekinlik bilan o'z o'limiga tomon yetaklanadi.

Teodor Drayzerning " Baxtiqaro Kerri " romanida xronotop tushunchasi orqali shaxs va jamiyat, makon va ruhiyat, vaqt va harakat o'rtasidagi ziddiyatlar yoritiladi. Shahar – bu ijtimoiy bosim va imkoniyatlar maydoni, vaqt esa tashqi harakat va ichki qoniqmaslik o'rtasidagi chiziqli kesishuvdir. Drayzerda vaqt progressiv, ammo ma'naviy bo'shliq bilan yakunlanadigan yo'ldir. Carrie obrazida bu xronotoplar nafaqat estetik, balki falsafiy savollarni ham uyg'otadi: baxt nima? Harakat bizni erkin qiladimi? Va inson bu makon-vaqt zanjirida qanchalik mustaqil?

Xronotopik yondashuv orqali "Baxtiqaro Kerri" – bu nafaqat bir ayolning shaharga sayohati, balki zamonaviy insonning o'zligini izlash dramasi ekanligi ayon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.(Hussman, 2021) Hussman, L. E. (2021). Theodore Dreiser. In L. E. Hussman (Ed.), Encyclopedia Britannica. Encyclopedia Britannica
- 2.Иззат Султон Адабиёт назарияси. – Укитувчи. Тошкент.1996
- 3.(Lehan,1998,p.194). Lehan, Richard (1998). The City in Literature. An Intellectual and Cultural History. California: University of California Press
- 4 М.Бахтин. Романда замон ва хронотоп шакллари. - Тошкент, “Академнашр” 2015. Рус тилидан У.Жўракулов таржимаси. – Б. 44.
- 5,.Қуронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б 289, 352
- 6.Е.Н Кожевникова социальные знаки в художественном пространстве в романе сестра Керри Вестник ЯГУ 2006, том 3,№3
- 7.Засурский, Я. Н. История литературы США : в 5 т.– М. : ИМЛИ РАН, 2009. – Т. 5. – 988 с. 410-411с.
- 8.М. М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет Издательство: Москва: Художественная литература, Год издания: 1975 p-294 с
- 9.Нефедова О.И. Миф в американской литературе и культуре. – М.: Перо, 2021. – 198 с.
- 10.Флоренский П.А. Исследования по теории искусства [Электронный ресурс] // Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии / П.А. Флоренский. – Режим доступа: http://philologos.ru/florensky/fl_space.htm.
- 11.Sister Carrie By Theodore Dreiser. ©GlobalGrey 2020 globalgreycbooks.com

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Ergashova Baxora Sayfillo qizi

O'zDJTU mustaqil tadqiqotchisi

ergashova.baxoram@gmail.com

Janna Tsulimova,

Siena xorijliklar universiteti doktoranti

z.tsulimova@studenti.unistrasi.it

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАСТОЛЬНЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ ИТАЛЬЯНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена применению настольных игр в преподавании итальянского языка как иностранного. Рассматриваются психолингвистические и методические основания для внедрения игровых форм на занятиях, а также описан практический опыт использования игр «Chi sono?» и «Timeline» в многоязычной аудитории. Анализируется влияние таких игр на мотивацию студентов, снижение тревожности, развитие речевой активности и усвоение грамматических структур.

Ключевые слова: обучение итальянскому, дидактика, игровые технологии, мотивация, настольные игры, конжунтиво, трапассато.

USING BOARD GAMES IN TEACHING ITALIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: EXPERIENCE AND PROSPECTS

ANNOTATION

The Use of Board Games in Teaching Italian as a Foreign Language: Experience and Perspectives

This article explores the use of board games in teaching Italian as a foreign language. It discusses the psycholinguistic and didactic foundations of introducing game-based activities into the classroom and presents a practical case study involving the games “Chi sono?” and “Timeline” used in a multilingual classroom. The analysis focuses on the games’ impact on student motivation, anxiety reduction, speech production, and the consolidation of grammar structures.

Keywords: Italian language teaching, didactics, game-based learning, motivation, board games, subjunctive, trapassato prossimo.

ITALYAN TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISHDA STOL O'YINLARIDAN FOYDALANISH: TAJRIBA VA ISTIQBOLLAR

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada italyan tilini chet tili sifatida o'rgatishda stol o'yinlaridan foydalanishning afzalliklari tahlil etiladi. O'yin shakllarining dars jarayoniga qo'shilishi psixolingvistik va didaktik asoslari ko'rib chiqilgan. “Chi sono?” va “Timeline” kabi o'yinlarning ko'p tilli auditoriyada

qo‘llanish tajribasi tavsiflanadi. Talabalarning motivatsiyasi, tashvish darajasini kamaytirish, grammatik strukturalarni mustahkamlashdagi samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: italyan tilini o‘qitish, didaktika, o‘yin metodlari, motivatsiya, stol o‘yinlari, congiuntivo, trapassato.

Введение

Обучение итальянскому языку узбекскоязычных групп представляет собой уникальный процесс, требующий учета культурных и языковых особенностей учащихся. Узбекский язык, принадлежащий к тюркской языковой семье, значительно отличается от итальянского, что создает определенные вызовы, но и открывает возможности для творческого подхода.

Использование тем, близких узбекской культуре, таких как семейные традиции, национальная кухня или праздники, помогает учащимся лучше усваивать итальянскую лексику и грамматику. Например, изучение итальянских блюд (пицца, паста) можно сравнить с узбекскими аналогами (самса, плов). Настольные игры, ролевые диалоги и викторины делают процесс обучения увлекательным. Такие игры, как "Scrabble" на итальянском или карточные игры с итальянскими фразами, способствуют запоминанию слов и развитию разговорных навыков.

Из преподавательского опыта работы с узбекскоязычными учащимися третьего курса университета стало очевидным, что одной из серьёзных преград в овладении иностранным языком, особенно в развитии разговорных навыков, является страх ошибиться. Многие студенты избегают участия в заданиях, предполагающих устную речь, что снижает эффективность учебного процесса. Психологические барьеры, присущие коллективистским культурам, усугубляют проблему: студенты испытывают внутреннее давление и беспокойство о том, как их воспримет группа.

Для преодоления этих затруднений и создания благоприятной, безопасной и мотивирующей атмосферы на занятии был опробован метод введения игровых элементов в образовательный процесс. Важно, чтобы игровые задания соответствовали уровню обучающихся и при этом предполагали постепенное усложнение: в соответствии с гипотезой $i+1$, сформулированной Стивеном Крашеном (Krashen, 1983), каждое новое задание должно находиться на один шаг выше текущего уровня знаний студента, позволяя ему сделать один посильный шаг вперёд и логически продвигаться к следующей языковой цели. В настоящей статье рассматривается применение настольных игр в преподавании итальянского языка как иностранного: анализируются их дидактические преимущества, особенности внедрения в учебный процесс и конкретные примеры использования. В фокусе внимания — игры "Chi sono?" и "Timeline", адаптированные для решения конкретных учебных задач и организованные по принципу наращивания сложности от урока к уроку.

Методика преподавания иностранных языков в последние десятилетия всё чаще обращается к подходам, направленным на снижение тревожности студентов и повышение их включённости. Одним из таких подходов является дидактика, основанная на игре (*didattica ludica*). По мнению Крашена (Krashen, 1983), в процессе игры активизируется так называемое правило забвения (Rule of Forgetting): ученик, увлечённый заданием, забывает о том, что он изучает язык, и начинает использовать его спонтанно. Согласно той же концепции, обучение будет эффективным, если новые задания находятся немного выше текущего уровня компетенции учащегося — на один шаг вперёд. Эта идея легла в основу теории $i+1$, где i — это уровень знаний студента, а $+1$ — посильное, но более сложное задание, к которому студент может прийти с небольшой поддержкой. Таким образом, игра, грамотно встроенная в структуру урока, может выполнять функцию $+1$, помогая учащимся шаг за шагом продвигаться к новым языковым целям. Игровые формы способствуют глубокой когнитивной обработке информации и формированию устойчивых нейронных связей (Jensen, 1994). Важно также учитывать, что активизация предшествующих знаний учащихся и опора на их личный опыт способствует интеграции нового материала в существующую когнитивную структуру.

Основная часть.

Игра *Chi sono?* — это интерактивная дедуктивная игра, направленная на развитие вопросительных структур, гипотез и интуитивной логики. *Timeline* — логическая хронологическая игра, тренирующая использование временных связей, аргументацию и грамматические времена. Такое сочетание стимулирует разные языковые процессы и расширяет речевую практику студентов. Узбекоязычные студенты часто демонстрируют высокий уровень тревожности, связанный с коллективистской культурой и боязнью оценки. Игровой формат позволил создать безопасную среду для самовыражения, снять барьеры и активизировать речь даже у менее уверенных участников.

Игры были интегрированы в структуру уроков итальянского языка как средство не только мотивации, но и системной отработки грамматических и лексических навыков. Использование игровых заданий происходило в несколько этапов, каждый из которых имел дидактическую цель и логически вписывался в структуру урока. Подход к внедрению игр был основан на принципе постепенного усложнения — в соответствии с гипотезой *i+1*. Таким образом, обе настольные игры — *Chi sono?* и *Timeline* — были использованы как инструменты поэтапного развития речевых и грамматических умений. Использование игры *Chi sono?* на трёх уровнях сложности Игра *Chi sono?* (аналог популярной игры "Кто я?") была встроена в цикл из трёх последовательных занятий, каждое из которых расширяло цели и усложняло речевые задачи.

Урок 1: Знакомство с игрой и базовые навыки общения. На первом занятии студенты познакомились с правилами: один участник получает карточку с именем персонажа, которую не видит, и задаёт группе вопросы, предполагающие ответы "sì" или "no".

Урок 2: Расширение лексики и коммуникативная гибкость. На следующем уроке студенты выполняли ту же игровую задачу, но с ограничением: вместо слов "sì" и "no" нужно было использовать синонимичные фразы такие как "hai ragione", "non è giusto".

Урок 3: Грамматическое закрепление — *congiuntivo presente*. На третьем уроке в игру была встроена грамматическая задача: студенты должны были использовать субъективные конструкции с *congiuntivo presente*.

Использование игры *Timeline* как последовательной практики временных структур

Игра *Timeline*, основанная на хронологическом упорядочивании событий, была второй дидактической игрой, встроенной в курс.

Урок 1: Знакомство с игрой и активизация фоновых знаний

На первом занятии учащиеся располагали карточки и высказывали гипотезы на простом уровне.

Урок 2: Расширение лексики, логических связей и морфологии. На следующем этапе участники аргументировали порядок карточек, используя причинно-следственные и временные конструкции. Особое внимание уделялось морфологической работе с существительными, обозначающими события (например: *invenzione*, *fondazione*, *inaugurazione*) — студенты выводили от них соответствующие глаголы (*inventare*, *fondare*, *inaugurare*) и применяли их в контексте.

Урок 3: Закрепление грамматики — *trapassato prossimo* и сложные структуры. Финальный этап предполагал активное использование сложных временных конструкций, особенно *trapassato prossimo* и его сочетаний с другими временами и модальными структурами.

В качестве темы для третьего урока с использованием игры *Timeline* можно также предложить закрепление *congiuntivo passato*, поскольку эта игра — отличная возможность отработать глагольные формы предшествующих времен (*anterioretà*). Анализ результатов показал положительное влияние игровых заданий на атмосферу в классе, мотивацию студентов и усвоение грамматических структур. Отмечены следующие изменения:

- Эмоциональный климат в группе улучшился: снизился уровень тревожности, повысилась активность менее уверенных студентов.
- Мотивация студентов возросла: учащиеся охотно включались в игровые задания, проявляли интерес и соревновательный дух.

- Уровень речевой активности повысился: увеличилось количество самостоятельных высказываний, расширился словарный запас.

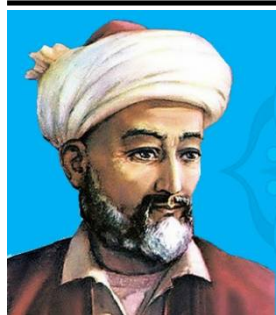
- Улучшились результаты по грамматическим темам (*congiuntivo presente, trapassato prossimo*), особенно в продуктивных заданиях.

Таким образом, применение настольных игр способствовало не только развитию языковых компетенций, но и укреплению групповой динамики и коммуникативной уверенности.

Игровые формы обучения представляют собой мощный инструмент усвоения иностранного языка, особенно в среде, подверженной высокому уровню тревожности и неуверенности студентов. Настольные игры, такие как *Chi sono?* и *Timeline*, при правильной педагогической организации, позволяют соединить когнитивное, эмоциональное и коммуникативное измерения обучения. Они эффективно реализуют принцип *i+1*, обеспечивая плавное усложнение заданий, и способствуют не только языковому, но и личностному росту учащихся. Представленные примеры подтверждают, что интеграция игр в курс итальянского языка как иностранного может быть продуктивной стратегией для формирования устойчивой учебной мотивации, речевой активности и грамматической грамотности.

Список литературы

1. Krashen, S. (1983). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon.
2. Ginnis, P. (2002). *Teaching and Learning in the Classroom*. Cheltenham: Nelson Thornes.
3. Polito, M. (2002). *Il gioco come risorsa educativa*. Firenze: La Nuova Italia.
4. Jensen, E. (1994). *Brain-Based Learning*. San Diego: The Brain Store.
5. Ekwall, E. E., & Shaker, C. (2004). B: Ginnis, P. *Teaching and Learning in the Classroom*.
6. Масиленти А. *Il ruolo del gioco nel gioco di ruolo: interpretare la didattica ludica nella classe di italiano lingua straniera* [Электронный ресурс] // Academia.edu. 2009. URL: <https://www.academia.edu/1316896> (дата обращения: 02.04.2025).
7. Reinhardt, J., & Sykes, J. M. (2014). Digital game and play activity in L2 teaching and learning. *Language Learning & Technology*, 18(2), 2–8.
8. Reinders, H., & Benson, P. (2017). Research agenda: Language learning beyond the classroom. *Language Teaching*, 50(4), 561–578.
9. Gee, J. P. (2007). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. New York: Palgrave Macmillan.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Obloqulova O'g'iloй Abdurayim qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti

Yapon filologiyasi kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

obloqulova97@mail.ru

MILLIY VA MADANIY QADRIYATLARNING REKLAMA MATNLARDA IFODALANISHI

 [tps://doi.org/10.5281/zenodo.00000000](https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yapon reklamalaridagi matnlarda aks ettiriladigan milliy va madaniy qadriyatlarning ifodalanishi orqali reklama ko'p yo'nalishga ega bo'lgan, jamiyat hayotining ko'plab sohalariga xizmat qiluvchi va bir necha tarqatish kanallariga ega hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, reklamani boshqa turdagi axborotlardan, xususan, e'lonlardan ajratib turuvchi o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy-chog'ishtirib o'rganish yaponshunoslar uchun muhimdir. Ushbu maqsaddan kelib chiqib mazkur maqolamizda yapon reklamalaridagi milliy va madaniy qadriyatlarning matnlarda ifodalanishiga to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

Kalit so'zlar: reklama, reklama matni, milliylik, madaniy qadriyat, madaniyat.

Облокулова Угиллой Абдураим кизи

Самаркандский государственный

институт иностранных языков

Кафедра японской филологии,

стажёр-преподаватель

obloqulova97@mail.ru

ИЗЛОЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается выражение национальных и культурных ценностей в текстах японской рекламы, через что реклама представляется многогранным явлением, которое служит множеству сфер общественной жизни и имеет несколько каналов распространения. Также важно сравнить и проанализировать характерные особенности рекламы, которые отличают её от других видов информации, в частности, от объявлений. Исходя из этой цели, в настоящей статье будет рассмотрено выражение национальных и культурных ценностей в текстах японской рекламы.

Ключевые слова: реклама, рекламный текст, национальность, культурные ценности, культура.

Obloqulova O'g'ilo Abdurayim qizi

Samarkand State Institute of Foreign Languages
Department of Japanese Philology, Trainee Teacher
obloqulova97@mail.ruEXPRESSION OF NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN ADVERTISING
TEXTS

ANNOTATION

This article examines the expression of national and cultural values in Japanese advertisements, viewing advertising as a multifaceted phenomenon that serves various aspects of social life and has multiple distribution channels. Furthermore, it is crucial to study the distinctive features of advertising through comparative analysis, as these characteristics set it apart from other types of information, particularly announcements. With this goal in mind, the article emphasizes how national and cultural values are reflected in the texts of Japanese advertisements.

Keywords: advertising, advertising content, nationality, cultural values, culture.

Yapon tilshunosligida reklama matnlarini milliy va madaniy qadriyatlar nuqtayi nazaridan tadqiq qilish o'ziga xos, chunki yapon reklamalarida milliy va madaniy o'ziga xosliklar reklama matni va obrazlarida muhim o'rin tutadi. Reklama nafaqat mahsulot yoki xizmatni targ'ib qilish, balki yapon xalqining qadriyatlari, urf-odatlar, dunyoqarashi va estetik tamoyillarini ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Bu reklamalarning iste'molchi bilan o'zaro muloqotida samimiyligni oshiradi va milliy xususiyatlarni global reklama sanoatida integratsiyalash imkonini beradi.

Milliy va madaniy qadriyatlarning reklama matnlarda ifodalanishi - Yapon reklamalarida ko'pincha milliy ramzlar va an'anaviy motivlarning keng qo'llanilishi kuzatiladi. Yapon reklama matnlari milliy va madaniy qadriyatlarni turli lingvistik va semiotik vositalar orqali aks ettiradi. Ushbu qadriyatlarning asosiy ifoda shakllariga quyidagilar kiradi:

Til va yozuv tizimi - Yapon tili yozuvi (kanji, hiragana, katakana va romaji) reklama matnlarining asosiy qismi bo'lib, u milliy o'ziga xoslikni ta'kidlaydi.

- **Kanji:** Reklama mazmunini chuqurroq ifodalashda ishlatiladi, masalan, harmoniya (和) yoki tabiat (自然) kabi tushunchalar reklama uchun mos kontekstda keltiriladi.

- **Katakana:** G'arb so'zlari va zamonaviy tushunchalarni kiritishda qo'llaniladi. Bu usul madaniy moslashuvchanlik va globallashuvni ko'rsatadi.

- **Hiragana:** Reklama matnlarini iliq va samimiy ko'rsatish uchun, ayniqsa, mahalliy bozor uchun mo'ljallangan reklamalarda qo'llaniladi.

An'anaviy madaniy ramzlar - Reklamalarda sakura (gilos gullari), fuji tog'i, kimono, yapon choy marosimi kabi an'anaviy madaniy ramzlardan foydalanish keng tarqalgan. Ushbu elementlar milliy faxr tuyg'usini uyg'otadi va iste'molchining e'tiborini jalb qiladi.

Mavsumiylik va tabiatga hurmat - Yaponiyada fasllar o'zgarishi reklamalarda muhim o'rin tutadi. Reklama kompaniyalari mahsulot yoki xizmatlarni mavsumiy jihatlarga mos holda targ'ib qilishadi. Masalan, bahor fasli reklamalarda gilos gullari, yozgi reklamalarda dengiz manzaralari ishlatiladi. Bu mavsumiy uyg'unlik (季節感) tamoyilini yoritadi.

Madaniy qadriyatlar va reklama mazmuni - Reklamalarda madaniy stereotiplar ham tez-tez uchraydi, bu esa o'z navbatida milliy identifikatsiyani mustahkamlaydi va kuchaytiradi. Misol uchun, samuray va ninja kabi tarixiy qahramonlar kuch, matonat va sodiqlik kabi qadriyatlarni namoyish etadi, shuningdek, Yapon oshxonasining elementlari bo'lgan sushi va sashimi madaniyatning noyob jihatlari ta'kidlaydi. Yapon reklamalari milliy qadriyatlarni ta'kidlash orqali xalqning jamiyatdagi roli va majburiyatlarini ko'rsatishga intiladi.

a) Jamoaviylik va uyg'unlik - Yapon jamiyatida wa (和) — jamoaviylik va uyg'unlik qadriyatlari muhim ahamiyatga ega. Reklama matnlari ushbu qadriyatlarni mustahkamlash uchun ishlatiladi. Masalan:

- Mahalliy mahsulotlarni reklama qilishda ularning jamiyat uchun foydaliligi ta'kidlanadi.

• Omoiyari (思いやり) — boshqalarga g'amxo'rlik tushunchasi orqali reklama mazmuni yanada iliqlik bilan yoritiladi.

b) Minimalizm va estetikani qadrlash - Yapon madaniyatida sodda va chiroyli narsalarga bo'lgan hurmat reklamalarda ham o'z aksini topadi. Minimalizm uslubidagi reklamalarda qisqa, ammo mazmunli matnlar, nozik grafikalar va rang uyg'unligi qo'llaniladi.

c) Tabiiylik va sog'lom turmush tarzi - Reklama matnlari milliy qadriyat sifatida sog'lom va tabiiy hayot tarzini targ'ib qiladi. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlari reklamasida tabiiy ingredientlar, organiklik va ekologik tozalik ta'kidlanadi.

Yapon reklamalarida tilning qo'llanilishi, ayniqsa keigo (hurmat til) kabi hurmat darajasini ifodalovchi lingvistik elementlar orqali, ijtimoiy hierarxiya va madaniy qadriyatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, mahsulot uchun ishlatiladigan "oyakusoku" ("vada beramiz") so'zi xizmat sifatini ta'kidlash uchun ishlatiladi. Bu tizim Yapon madaniyatida katta yoshdagi shaxslar yoki ustozlarga nisbatan ko'rsatiladigan hurmatni ta'minlaydi va reklama matnlarida ham keng qo'llaniladi. Reklama matnlarida yapon tilining o'ziga xos lingvistik jihatlari foydalaniladi:

Metaforalar va aforizmlar: Milliy qadriyatlarni aks ettirishda metaforalar keng qo'llaniladi. Masalan, "Har bir uchrashuv noyobdir" (Ichigo ichie), "Hayot oqimi" (命の流れ) yoki "To'lin oy" (満月) kabi iboralar reklamalarda poetik kayfiyat beradi.

Onomatopiya: Yapon tilida tovushlarni ifodalovchi so'zlar reklamalarda iste'molchining hissiyotlariga ta'sir qilish uchun ishlatiladi, masalan, fuwa-fuwa (yumshoqlikni) yoki pika-pika, kira-kira (yaltirashni) bildiradi.

Reklamalar Yaponiyadagi ijtimoiy qadriyatlarni va madaniy qarashlarni ham aks ettiradi. Masalan, mahsulotlar va xizmatlar taqdimotida yoshlar va kattalarni jalb qilishda foydalaniladigan til, uslub va kontent Yapon jamiyatining turli avlodlariga bo'lgan hurmatni ko'rsatadi. Shuningdek, Yapon reklamalarida korporativ ijtimoiy mas'uliyat tashabbuslari keng tarqalgan bo'lib, bu kompaniyalarning jamiyatga bo'lgan mas'uliyatini namoyish etadi.

Milliy va Madaniy Qadriyatlar

1. **Emansipativlik:** Yapon reklamalarida shaxslar o'rtasidagi tenglik va individual erkinlik qadriyati katta ahamiyatga ega. Bu qadriyat reklama matnlarda shaxslarning o'zini anglab olish va o'zini ifoda qilish imkoniyatini ta'kidlaydi.

2. **Moslashuvchanlik:** Yapon madaniyatida moslashuvchanlik qadriyati o'zgarishlarga moslashish va o'zini takomillashtirishga urg'u beradi. Reklama matnlarda bu qadriyat yengil va aniq til, vizual komponentlar va madaniy refleksiyalarni o'z ichiga oladi.

3. **Madaniy Qadriyatlar:** Yapon madaniyatida turli e'tibor qaratilgan madaniy qadriyatlar mavjud. Masalan, harmoniya, respektsizlik va uy qadriyatlari reklama matnlarda o'z aksini topadi. Bu qadriyatlar reklama matnlarning mazmuni va uslubini aniqlaydi.

Globalizatsiya sharoitida Yapon reklamalari xalqaro auditoriyaga ham ta'sir qilishga intiladi, bu esa madaniyatlararo muloqot va ta'sirchanlikning o'ziga xos jihatlarni o'rganishni talab qiladi. Reklamalar orqali Yapon madaniyatining global madaniyatlarga qanday ta'sir qilishi va qanday qabul qilinishi kabi masalalar tilshunoslik tadqiqotlarining diqqat markazida turadi. Yapon reklamalari global madaniyat elementlarini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi. Masalan:

— G'arbiy uslubdagi reklamalarda ham yapon madaniyatining unsurlari saqlanib qoladi.

— Lotin alifbosidan foydalanish orqali xorijiy iste'molchilarni jalb qilishga intilish, biroq yaponcha o'ziga xoslikni yo'qotmaslikka harakat qilinadi.

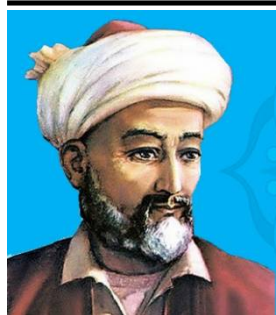
Yapon tilshunosligida reklama matnlarining tadqiqi, til va madaniyatning o'zaro ta'sirini chuqurroq tushunishga yordam beradi va shu orqali Yapon jamiyatining madaniy xususiyatlarini va global kontekstdagi o'rnini yanada yaxshi anglash imkonini beradi. Tom McNamara (2005): "Japanese Ads: How the Japanese Advertise to Themselves" – Bu tadqiqot yapon reklamalari qanday yaratilgani va qanday qabul qilinganini o'rgangan. Ian Condry (2013): "The Soul of Anime: Collaborative Creativity and Japan's Media Success Story" – Ushbu kitob yapon media va reklama industriyasi haqida batafsil ma'lumot beradi. Nancy Snow (1998): "Japan's Information War" – Yaponiyaning reklama va media strategiyalari haqida ma'lumot beradi.

Yapon tilshunosligida yapon reklamalaridagi matnlarni o'rganish ko'p qirrali va chuqur ilmiy yo'nalishdir, bu til, madaniyat va kommunikatsiya o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga qaratilgan. Reklama matnlari tilni nafaqat mahsulot yoki xizmatlarni targ'ib qilishda, balki madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlarni shakllantirishda ham qanday ishlatilishini tushunishga imkon beradi.

Shu sababli, yapon tilshunosligida reklama matnlarini o'rganish jamiyatning lingvistik va madaniy rivojlanish jarayonlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Yapon reklamalarida milliy va madaniy o'ziga xosliklar o'zining ko'p qirrali ifodasi bilan ajralib turadi. Ular iste'molchilarni milliy qadriyatlar va madaniy boyliklar bilan bog'laydi. Reklama yaratishda madaniy unsurlarning mohirona qo'llanilishi nafaqat mahsulot yoki xizmatni targ'ib qiladi, balki madaniyatning global sahnada keng tarqalishiga hissa qo'shadi. Yapon reklamalarida milliy va madaniy o'ziga xosliklar reklama matnining semantik, vizual va hissiy qatlamlarida chuqur aks etadi. Ular nafaqat iste'molchini jalb qilish, balki yapon xalqining boy madaniy merosini kengroq ko'rsatishga xizmat qiladi. Zamonaviylik va an'anaviylikni uyg'unlashtirish orqali yapon reklamasi madaniy aloqa vositasi sifatida ham o'zining betakrorligini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karrieva Yo.K., Nematova I.U., Masharipova A.A., Egamberdiyev Yo.I., Abdurahimov S.N., Baxronov A.Sh. Reklama faoliyatini tashkil etish: O'quv qo'llanma.-T.: TDIU, 2009.
2. Abdullaev Yo., Tulyaganova Sh. Menejment va marketing asoslari: O'quv qo'llanma.-T.: TMI, 2006.
3. Nematov I.U. Reklama faoliyatini tashkil etish: O'quv qo'llanma.-Toshkent: "VORIS NASHRIYOT", 2014.
4. Abdullayeva Sh., Nosirov P. Marketing – bozor iqtisodiyoti asosi.-Toshkent, 1994.
5. Алпатов В. М. Япония: язык и общество. – М. : Муравей, 2003.
6. В.В. История рекламы / В.В. Учёнова, Н.В. Старых.– М., 2002.
7. Уэллс У., Бернет Дж., Мориарти С. У. Реклама: принципы и практика: Пер. с англ. - СПб.:Издательство "Питер", 2010.
8. Edwards Ch. Mundy.Retail Advertising and Sales Promotion. – N.Y., 2001
9. Formanek S. Traditional Concepts and Images of Old Age in Japan // The Demographic Challenge: A Handbook about Japan. – Leiden : Brill, 2008.
10. 増田太次郎は「口上広告」という表現を用いる増田 2011
11. 藤森弘子 (2005) 「日本語学習者に見られる『弁明』、意味公式の形式と使用—中国人・韓国人学習者の場合—」『日本語教育』
12. 蒙韞 (2008) 「中国人日本語上級学習者の語用論的転移の一考察—依頼に対する断り表現のポライトネスの表し方から—」『国際開発研究フォーラム』

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Rakhimova Nodira Kamolovna

Navoi State University

Senior teacher of English Linguistics department

nodira.rahimova2018@gmail.com

INTERTEXTUALITY IN TRANSLATION: THEORETICAL INSIGHTS AND PRACTICAL APPROACHES

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ABSTRACT

Intertextuality, the phenomenon whereby texts reference, echo, or draw upon other texts, creating layers of meaning that challenge both readers and translators. In translation practice, intertextual references require much more than a literal conversion of words: they demand a deep understanding of cultural, historical, and literary allusions embedded in a source text to produce a target text that resonates with the new audience. Intertextuality, the intricate interplay of texts through references, allusions, and structural echoes, presents unique challenges and opportunities in translation practice. This article explores the theoretical foundations of intertextuality in translation, drawing on seminal works by Julia Kristeva, Roland Barthes, and Gérard Genette, while offering practical approaches for translators to navigate its complexities. The study examines how intertextual elements - ranging from explicit quotations to implicit cultural allusions - require translators to balance fidelity to the source text (ST) with accessibility for the target audience. Through case studies of literary and non-literary translations, the article proposes strategies such as annotation, substitution, amplification, and creative adaptation to address cultural and linguistic barriers. The findings underscore the importance of cultural competence and contextual analysis in preserving the richness of intertextual connections. This article contributes to translation studies by bridging theoretical insights with actionable techniques, offering guidance for translators and scholars engaged in cross-cultural communication.

Key words: Intertextuality, translation studies, intertextual elements, cultural competence, source text (ST), target audience, adaptation, allusion, intertextual equivalence, paratexts.

Raximova Nodira Kamolovna

Navoiy Davlat Universiteti

Ingiliz tilshunosligi kafedrasida katta o'qituvchisi

nodira.rahimova2018@gmail.com

TARJIMADA INTERTEKSTUALLIKNING VOQELANISHI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YONDASHUVLAR

ANNOTATSIYA

Intertekstuallik - bu matnlarning boshqa matnlarga ishora qilishi, ular bilan uyg'unlashuvi yoki ularning elementlaridan foydalanishi orqali yuzaga keladigan hodisa bo'lib, kitobxon va tarjimon oldiga mazmun qatlamlari borasida murakkab sinovlarni qo'yadi. Tarjima amaliyotida intertekstual

ishoralar soʻzma-soʻz tarjimadan ancha murakkab yondashuvni talab qiladi: manba matn (MM)ida mujassam boʻlgan madaniy, tarixiy va adabiy alluziya (ishora)larni chuqur tahlil qilish lozim, negaki tarjima qilingan matn yangi kitobxonlar auditoriyasi bilan mazmunan rezonans hosil qila oladi. Intertekstualik - bu matnlarning oʻzaro havola, alluziya va struktura (tuzilma)ning oʻzaro bogʻliqligi orqali amalga oshadigan murakkab taʼsiri tarjima jarayonida oʻziga xos qiyinchiliklar va shu bilan birga turli imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Ushbu maqolada intertekstualikning tarjimadagi nazariy asoslari Yuliya Kristeva, Roland Bart hamda Jerar Jenettning qimmatli asarlari asosida tahlil qilinadi, shuningdek, tarjima jarayonida mavjud murakkabliklarni yengib oʻtishda bir qator amaliy yondashuvlar tarjimonlar eʼtiboriga havola etiladi. Shuningdek, maqolada aniq iqtiboslardan tortib, yashirin madaniy alluziyalargacha boʻlgan intertekstual elementlar tarjimon tomonidan MMga sodiq qolishi va kitobxonlar uchun tushunarli boʻlishi oʻrtasidagi muvozanatni saqlash zaruratini yuzaga chiqarishi tahlil qilinadi. Adabiy va noadabiy kontekstga xos matnlarni tahlil qilish orqali maqolada quyidagi strategiyalar taklif qilinadi: izohlash, almashtirish, kengaytirish va ijodiy moslashtirish - bu usullar madaniy va lingvistik toʻsiqlarini yengib oʻtishda samarali vosita boʻlib xizmat qiladi. Ushbu maqola tarjima sohasidagi nazariy bilimlarni amaliy uslublar bilan uygʻunlashtirga hissa qoʻshadi hamda tarjimonlar va madaniyatlararo muloqotda ishtirok etuvchi tadqiqotchilar uchun foydali koʻrsatmalar beradi.

Kalit soʻzlar: Intertekstuallik, tarjimashunoslik, intertekstual elementlar, madaniy kompetensiya, manba matn (MM), kitobxon auditoriyasi, adaptatsiya, alluziya (ishora), intertekstual ekvivalentlik, paratekst.

Рахимова Нодира Камоловна

Навоийский государственный университет

Старший преподаватель кафедры лингвистики английского языка

nodira.rahimova2018@gmail.com

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В ПЕРЕВОДЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

АННОТАЦИЯ

Интертекстуальность - это явление, при котором тексты ссылаются на другие тексты, перекликаются с ними или используют их элементы, создавая уровни смысла, бросающие вызов как читателям, так и переводчикам. В переводческой практике интертекстуальные отсылки требуют гораздо больше, чем дословный перевод слов: необходим глубокий анализ культурных, исторических и литературных аллюзий, заложенных в исходном тексте, чтобы создать целевой текст, резонирующий с новой аудиторией. Интертекстуальность как сложное взаимодействие текстов посредством ссылок, аллюзий и структурных перекличек представляет собой уникальные вызовы и возможности для переводчиков. В данной статье рассматриваются теоретические основы интертекстуальности в переводе на основе ключевых работ Юлии Кристевой, Ролана Барта и Жерара Женетта, а также предлагаются практические подходы к преодолению ее сложностей. В исследовании анализируется, как интертекстуальные элементы - от прямых цитат до скрытых культурных аллюзий - требуют от переводчика соблюдения баланса между верностью исходному тексту (ИТ) и доступностью для целевой аудитории. Посредством анализа литературных и нелитературных переводов в статье предлагаются стратегии, такие как аннотирование, замещение, амплификация и креативная адаптация для преодоления культурных и языковых барьеров. Полученные результаты подчеркивают важность культурной компетентности и контекстуального анализа для сохранения богатства интертекстуальных связей. Статья вносит вклад в переводоведение, соединяя теоретические положения с практическими методами, предлагая ориентиры как для переводчиков, так и для исследователей межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: Интертекстуальность, переводоведение, интертекстуальные элементы, культурная компетенция, исходный текст (ИТ), целевая аудитория, адаптация, аллюзия, интертекстуальная эквивалентность, паратексты.

INTRODUCTION

Texts seldom exist in isolation. In every narrative, poetic verse, or even casual conversation, there is a network of influence, adaptation, echo, and dialogue. This feature, known as intertextuality, was first systematically explored by literary theorists like Julia Kristeva (1966) and Roland Barthes (1977) during the latter half of the twentieth century. J. Kristeva argued that the meaning of any text is not generated solely by its internal structure but is also formed by its myriad relationships to other texts. She also claimed that texts are not isolated creations, but rather exist in a web of cultural and literary references. According to her point of view, any kind of a text is constructed as a mosaic of quotations; any text is the absorption and transformation of another. On the basis of this strong viewpoint we can state that meaning is not fixed within a single text; instead, it's formed through the relationships and dialogues between texts, and through the reader's personal background and cultural context. Moreover, there is no any argue that every reading of a text is unique, shaped by the layers of reference that the reader brings to it. So this statement intensely reflects a poststructuralist or intertextual approach to literary theory - centered around the idea that the reader, context, and textual connections all contribute to meaning.

Intertextuality confronts translators with a formidable array of challenges. Translators must not only bridge linguistic divides but also capture the often subtle interplay of echoes, allusions, and reinventions inherent in the source material. For example, a line of dialogue that alludes to a well-known myth, historical event, or even another literary work might possess connotations that are lost if rendered literally. In such cases, the translator must decide whether to preserve the explicit textual reference or to recreate the allusion in a manner that resonates with the target audience's cultural and literary contexts.

The rise of global communication has only intensified these challenges. With literature, film, and other media increasingly crossing linguistic borders, the relevance of effective intertextual translation has never been more critical. So this article examines the theoretical underpinnings of intertextuality in translation and proposes practical strategies for addressing its challenges. It begins by defining intertextuality and its relevance to translation studies, followed by an exploration of its theoretical foundations. The article then discusses the practical difficulties translators face and offers strategies - annotation, substitution, amplification, and creative adaptation - illustrated with case studies from literary and non-literary texts. The discussion is grounded in established scholarship, ensuring a robust framework for understanding and applying intertextual translation techniques.

Theoretical foundations of intertextuality

In literature, texts rarely stand alone. They converse with other texts - echoing themes, imitating styles, parodying motifs, or directly quoting famous lines. As Roland Barthes famously stated, "a text is a tissue of quotations drawn from the innumerable centres of culture." This textual layering creates intertextuality, a vital element that enhances a text's richness and meaning.

Intertextuality, a term conceptualized and popularized by Julia Kristeva (1980), refers to the ways in which texts are shaped by and interact with other texts through quotation, allusion, parody, pastiche, or reinterpretation. According to her proposed idea texts are not isolated entities but part of a broader dialogic network. Kristeva built her theory on Mikhail Bakhtin's (1981) notion of dialogism, which posits that texts are inherently relational, engaging with other texts through reference or reinterpretation. Roland Barthes (1977) further described texts as a "tissue of quotations," suggesting that all texts draw from a cultural archive. Gérard Genette (1997) categorized intertextual relationships into types such as quotation, allusion, and pastiche, providing a framework for analyzing textual interconnections.

According to S. Stewart (1980) intertextuality inherently relies on the presence of established linguistic, literary, or cultural traditions, drawing upon a continuum of existing forms and conventions. At the same time, each specific instance of intertextual reference not only sustains this

continuity but also actively contributes to the shaping of tradition - either by reinforcing its values or by critically engaging with and challenging them. L. Venuti states (2009) that intertextuality fundamentally depends on the conditions of reception, where the reader's role becomes critical. According to E. Gutt (1991) a relevance-theoretic approach can be applied to translate intertextual references in literary contexts, using concepts from Relevance Theory to guide decision-making. He states that "Intertextual phenomena are particularly challenging because they rely on the audience's ability to recognize implicit information. Relevance Theory offers a principled framework for determining how such references might be preserved or explicated in translation."

To fully engage with an intertextual reference, the reader must not only identify the embedded literary or cultural source, but also possess the interpretive skills to evaluate its relevance - both within the immediate context of the new text and within the broader literary tradition it invokes. Susan Stewart's insights on literary allusion can be extended to intertextuality as a whole; she asserts that allusion reflects not only a connection to tradition, but also the varying degrees of accessibility individuals have to that tradition. Allusion, in this view, signals different levels of readership and access to cultural knowledge. Consequently, intertextuality draws attention to the sociocultural dynamics of reception, highlighting either the presence of cultural literacy essential to sustaining tradition or revealing its absence and the emergence of alternative modes of understanding.

Categories of intertextuality

Intertextuality can manifest through various mechanisms, each with its implications for translation practice. Some of the key categories include:

1. Direct quotation: Where a text explicitly cites words or passages from another work e.g., Shakespeare in English literature or the Qur'an in Arabic texts.
2. Parody and pastiche: Where an author reworks or imitates the style, tone, or themes of another text, thereby creating a dialogue between the two.
3. Allusion: A subtle reference to another text or cultural artifact; often the original reference remains unnamed, requiring the reader to draw on their prior knowledge e.g., a modern novel mimicking the structure of a classical epic.
4. Transformation intertextuality: Where a text reinterprets or adapts the core ideas, symbols, or narratives of another work, often transforming them to comment on contemporary issues.
5. Structural intertextuality: The use of genre conventions or narrative frameworks that evoke other texts e.g., a detective story referencing the Sherlock Holmes archetype.
6. Hybrid intertextuality: Contemporary texts often combine multiple forms, creating a layered network of references. This requires translators to be adept at discerning multiple literary voices and blending them seamlessly in the translation.

These forms create layers of meaning that enrich the ST but each of these forms comes with unique challenges for the translator. For instance, while direct quotations require the translator to seek out an equivalent reference in the target language, allusions might require additional interpretative work to ensure that the cultural or historical context is not lost.

Translation as an intertextual act

Translation itself is inherently intertextual, as it creates a new text that exists in dialogue with the ST and other texts in the target language. This act not only bridges linguistic divides but also navigates complex cultural, literary, and textual networks. According to L. Venuti (1995), translators act as mediators who reinterpret cultural and literary references, often reshaping intertextual connections to suit the target audience. S. Bassnett (2014) proposes the idea that "the translator must function as a reader of intertexts and cultural meanings, constantly making decisions about what to preserve and what to adapt." The process of translation involves decisions about whether to preserve, adapt, or omit intertextual elements, each choice carrying implications for meaning and reception.

However, the complete and precise translation of foreign intertexts is often impossible, leading to their replacement with analogous but different intertextual relations in the target language. This creates a disjunction between the source and translated texts, opening up various interpretive possibilities. The concept of intertextuality has been appropriated for translation-theoretic purposes, contributing to a significant reconceptualization of translation practice and the translator's role.

Unlike original composition, translation is inherently situated between at least two texts - the source and the target - each embedded in their respective traditions. However, this relationship extends beyond a simple binary, as translation also engages with a broader textual ecosystem. The ST is already intertextually linked to other works, genres, and discourses, and the translated text enters into a new network of texts in the target culture. Similar idea was proposed by T. Hermans (1996) who says "Intertextuality in translation implies a double movement: the text being translated brings its own intertexts, and the translation inscribes itself into a different web of textual relationships." In this way, translation represents a multidimensional intertextual practice, operating across different levels of textual and cultural interaction.

Central to translation's intertextuality is the notion of equivalence, which has traditionally guided translators' efforts to reproduce meaning, style, and tone. Yet, achieving equivalence is complicated by the layered intertextual relations a ST may contain. Allusions, idioms, and culturally specific references often resist direct transference into the target language, challenging the translator to either domesticate the reference for the target audience or retain its "foreignness". This process reveals the tension between fidelity to the original intertextual connections and the need to construct new, meaningful associations for the target audience. Thus, the translator's role is not merely that of a linguistic mediator but also a cultural and intertextual negotiator.

From the translator's perspective, intertextuality is rarely linear. The relationships among the ST, other texts, and the translation are often uneven and ambiguous, shaped by gains and losses at multiple levels - lexical, syntactical, stylistic, and discursive. Reconstructing intertextual references in translation involves a reinterpretation that may either preserve the original context or reposition the text within the literary and cultural conventions of the target language. In doing so, the translator not only rearticulates the text's meaning but also reconfigures its intertextual identity, potentially creating new affiliations and interpretive possibilities that did not exist in the original.

Ultimately, viewing translation as an intertextual act foregrounds its transformative nature. Rather than a mere reproduction of an original text, translation becomes a site of cultural encounter and creative rewriting. It participates in shaping literary tradition by integrating foreign texts into new contexts, either affirming or reimagining their place within the receiving culture. As such, translation contributes to the dynamic circulation of texts and ideas across languages and cultures, highlighting the interdependent and evolving nature of literary production.

Challenges of intertextuality in translation

Intertextuality, as a defining feature of literary texts, presents a rich tapestry of meanings shaped by the interplay between a text and other cultural, historical, or literary works. In translation, this intertextual dimension becomes particularly complex, as the translator must not only convey the linguistic content of the ST but also its intertextual references and resonances. Each act of translation thus involves navigating a web of connections that may not have direct parallels in the target language or culture. L. Venuti explains the process of translation as "a form of authorship that inevitably displaces the foreign text in its own intertextual network and reinscribes it in a different cultural and linguistic system." This intricate process turns translation into more than a transfer of words - it becomes an act of cultural negotiation and interpretive reconstruction. As a result, intertextuality introduces a distinct set of challenges that complicate the translator's task and influence the strategies employed in rendering the original meaning and texture of a text.

According to L. Venuti translation constitutes a distinct and multifaceted form of intertextuality, encompassing three primary layers of textual relationships: (1) the connections between the ST and other texts, whether in the same language or across different languages; (2) the relationship between the ST and its translation, traditionally examined through notions of equivalence; and (3) the interactions between the translated text and other texts within the target language or beyond. From the translator's standpoint, these relationships are not easily separable but are interwoven in intricate and uneven ways, reflecting the multiple transformations - graphemic, acoustic, lexical, syntactic, stylistic, and discursive - that the ST undergoes in translation.

In attempting to preserve the intertextual depth of the original, the translator seeks to construct corresponding intertextual links within the translated text. However, this effort can paradoxically

intensify the gap between the source and TTs by substituting the original cultural reference framework with one native to the target language and culture. In striving to reproduce intertextual equivalence, the translator may inadvertently erase the original intertextual foundation and replace it with new linguistic and cultural meanings, thus foregrounding the inevitable tension between fidelity and cultural adaptation in the act of translation.

In translation studies, intertextuality is a critical lens for understanding how texts function across cultural and linguistic boundaries. Basil Hatim and Jeremy Munday (2004) argue that intertextuality challenges translators to mediate between the source text's cultural context and the target audience's knowledge. L. Venuti (1995) emphasizes the ethical responsibility of translators to preserve the "foreignness" of the ST, including its intertextual elements, rather than fully domesticating it for the target culture.

In translation, intertextuality complicates the process, as the translator must not only convey the surface meaning of the ST but also preserve or adapt its connections to other texts. These connections often carry cultural, historical, or emotional significance that may not be immediately accessible to the target audience. Failure to address intertextuality can result in a loss of meaning, nuance, or aesthetic effect.

One of the primary challenges of intertextuality in translation lies in the translator's ability to recognize and interpret the intertextual references embedded in the ST. These references - whether they are explicit allusions, stylistic echoes, or subtle thematic parallels - are often culturally and historically specific. A translator lacking familiarity with the source culture's literary and cultural framework may fail to detect such nuances, leading to a flattened or distorted rendition in the target language. Even when identified, these intertextual elements often lack direct equivalents in the target culture, which forces the translator to make strategic choices: whether to preserve the foreign reference and risk incomprehensibility, or adapt it to a more familiar one at the expense of cultural authenticity.

Another significant difficulty arises from the tension between maintaining intertextual equivalence and ensuring accessibility for the target audience. A translation that attempts to recreate a similar intertextual relationship within the target language may inadvertently substitute the original text's cultural affiliations with those of the receiving culture. This can result in a shift in the ideological or aesthetic positioning of the text. Furthermore, intertextuality often functions on multiple levels - linguistic, structural, discursive - which complicates attempts to reproduce its full effect. For instance, a Qur'anic allusion in the ST might resonate differently or not at all with readers from a secular or culturally distinct background. These challenges highlight the inherently interpretive nature of translation and the delicate balance translators must strike between fidelity, clarity, and cultural resonance.

Intertextual references often hinge on nuanced linguistic features such as idioms, puns, archaic expressions, or stylistic mimicry that are deeply embedded in the source language and culture. These elements pose significant challenges for translators, particularly when their effects depend on phonetic play or culturally loaded connotations that do not carry over naturally into the target language. Wordplay, in particular, is one of the most resistant features to translation because it relies on homophony, double meanings, or culturally specific references that lose their function when rendered literally.

A concrete example can be found in the translation of the Irish writer James Joyce's *Ulysses*, a novel replete with linguistic experimentation and dense intertextuality because "...it is highly allusive and written in a variety of styles." Translators of *Ulysses* must grapple not only with Joyce's intricate stream-of-consciousness narrative but also with his use of parody, allusion, and punning on everything from Shakespeare to Irish folk songs. The Oxen of the Sun episode, for instance, mimics the evolution of English prose from Latin to contemporary styles, demanding the translator to recreate not just content but an entire stylistic genealogy in the target language - often an impossible task without sacrificing historical or literary fidelity.

Similarly, in translating French works that parody or evoke classical writers like Molière, such as Jean Anouilh's *Le Mépris*, the challenge lies in preserving the rhythm, formal register, and wit

characteristic of 17th-century French theater. Reproducing Molière's satirical tone - filled with rhymed couplets, formal phrasing, and social critique - requires not only a high level of fluency but also a creative reimagining of how those linguistic cues might manifest in the target language's historical or literary context.

These linguistic nuances demand that translators act not just as interpreters but as co-authors who can creatively reconstruct intertextual meaning. In some cases, the translator might choose to replace a culturally specific reference with a comparable one in the target language to preserve the rhetorical or comic effect, while in others, footnotes or glosses are employed to maintain fidelity. Whatever strategy is used, the translator must strike a delicate balance between linguistic precision and literary resonance, ensuring that the intertextual richness of the ST is not lost in the act of translation.

Hatim and Mason (1990) argue that translators must adopt a "text-in-context" approach, analyzing the ST's intertextual network to make informed decisions. Failure to address intertextuality can result in a flattened translation that strips the text of its richness.

Another challenge might appear in the provision of aesthetic and emotional impact during the translation process. Intertextuality plays a vital role in shaping the aesthetic and emotional dimensions of a literary work. Through deliberate references, echoes, and allusions, authors enhance the resonance and depth of their texts, often evoking a sense of familiarity, irony, nostalgia, or layered meaning that engages the reader on an intellectual and emotional level. When these intertextual elements are not effectively conveyed in translation, the TT may suffer a significant loss in tone, atmosphere, and literary impact, resulting in a diminished reading experience. For instance, in T.S. Eliot's *The Waste Land*, the poem's intertextual density - drawing from Shakespeare, Dante, the Bible, and Eastern religious texts - creates a fragmented yet emotionally charged portrait of post-war disillusionment. Translating this work into another language is a formidable task, not only because of its linguistic complexity, but also due to the emotional associations and literary authority that these STs hold within the English-speaking tradition. A reference to Hamlet may carry a vastly different emotional weight in cultures where Shakespeare is not as canonized, and attempting a literal translation may strip the reference of its layered resonance.

Another example can be seen in the works of Haruki Murakami, whose novels often incorporate Western literary and musical allusions - such as references to Kafka, the Beatles, or jazz - that form a crucial part of the emotional atmosphere. In *Kafka on the Shore*, the character names and plotlines evoke allegorical and mythological subtexts that depend on both Japanese and Western traditions. A translator working with Murakami's texts must carefully preserve the symbolic richness and emotional undertones these references generate, which may require explanatory paratexts or subtle adaptation to avoid disrupting the reader's immersion.

Thus, when intertextuality shapes a text's emotional or aesthetic appeal, the translator's task becomes not only technical but interpretive and affective. It requires a sensitivity to how emotional resonance is constructed through cultural and literary references, and how these can be reimagined or preserved in ways that maintain the integrity of the original work's literary artistry.

Strategies for handling intertextuality

To address these challenges, translators can employ several strategies, tailored to the text and context. However, some leading scholars have debated the merits and drawbacks of different strategies. For instance, Susan Bassnett (2013) emphasizes that a translator's primary duty is to remain faithful to the ST's spirit, even if that means introducing supplementary notes. Umberto Eco (2003) also argues that translation is inherently an act of negotiation - one that must weigh the cultural resonance of a text against the accessibility for its new audience. Lawrence Venuti (1995) raises the issue of "invisibility" in translation, suggesting that overly localized or substitute strategies risk obscuring the original text's distinct voice and cultural specificity. In spite of strong reasoning that was mentioned above, the following approaches can be suggested for translators to accommodate their intertextual references:

1. Annotation and paratexts

One common strategy is to use footnotes, endnotes, or glossaries to explain intertextual references. This approach preserves the original reference while aiding comprehension. For example, in translating Gabriel García Márquez's *One Hundred Years of Solitude*, which contains biblical allusions, translators may include notes to clarify these references for non-Christian audiences. While effective, this approach can disrupt the reading experience and is less suitable for non-literary texts. In translating Dante Alighieri's *Divine Comedy* into English, John Ciardi (1954) includes extensive notes explaining allusions to classical mythology and medieval theology. For instance, when Dante references the myth of Icarus in *Inferno* (Canto XVII), Ciardi's footnote clarifies the story, ensuring readers understand the intertextual link to Ovid's *Metamorphoses*.

2. Substitution and localization

There are instances when a direct transfer might not resonate with the target audience. When a reference is culturally specific, translators may substitute it with an equivalent or a comparable reference from the target culture. For instance, in translating a Japanese haiku that alludes to Matsuo Basho, a translator might reference a poet like Wordsworth for an English audience. Another notable example lies in the translations of *The Tale of Genji*, also known as *Genji Monogatari*. It is a classic work of Japanese literature written by the noblewoman, poetess Murasaki Shikibu around the peak of the Heian period, in the early 11th century. The work is a unique depiction of the lifestyles of high courtiers during the Heian period. It is written in archaic language and a poetic style that requires specialized study. Edward Seidensticker, for example, adapted certain Japanese court poetry references into culturally relevant poetic elements for Western readers. Although such substitutions may diverge from literal fidelity, they serve to enrich the TT's readability and relevance. This approach, advocated by Eugene Nida's (1964) concept of "dynamic equivalence," prioritizes the effect over literal fidelity.

3. Compensation and supplementation

Compensation (amplification) involves maintaining specific cultural references in the text but offsetting potential comprehension issues by providing supplementary explanations within the narrative. Umberto Eco's *The Name of the Rose* offers a clear illustration. Biblical and historical allusions are preserved in the original language or left untranslated; however, accompanying passages or appendices often supply the necessary background information. This dual approach ensures that the reader remains connected to the original work's intertextual depth without being left alienated by obscure references.

4. Omission

In cases where an intertextual reference is too obscure or disrupts the text's flow, translators may omit it but compensate by enhancing other elements (e.g., style, imagery) to maintain the text's richness. In translating Rumi's *Masnavi* from Persian to English, Jawid Mojaddedi (2004) occasionally omits minor allusions to obscure Sufi texts that lack equivalents in English. To compensate, he emphasizes Rumi's poetic rhythm and imagery, preserving the text's spiritual and literary depth. However, this should be a last resort, as it risks diluting the text's richness.

5. Creative adaptation

Creative adaptation involves reimagining intertextual elements to suit the target culture while preserving the ST's intent. To achieve this the translators may retain the original reference but adapt its presentation (e.g., through rephrasing or amplification) to make it accessible. For example, in translating Salman Rushdie's *Midnight's Children*, which blends Indian oral traditions with Western literary forms, translators may adapt mythological references to resonate with local storytelling traditions. In Haruki Murakami's *Kafka on the Shore* (translated by Philip Gabriel, 2005), the novel contains references to Japanese pop culture and classical literature, such as the *Tale of Genji*. Gabriel preserves these references but occasionally adds brief explanations within the text itself, such as describing a song's cultural significance, to bridge the gap for English readers. However, Lawrence Venuti (1995) warns against excessive domestication, which can erase the source text's cultural identity.

Recommendations for translators

To successfully navigate the complexities of intertextuality in translation, translators should adopt a thoughtful and multifaceted approach. The recommendations given below will provide deeper insight into each point to guide translators in preserving the richness of intertextual references while ensuring accessibility and relevance for the target audience.

1. Develop cultural competence

According to Castro Paniagua (2000) a cultural feature is considered ideal in a given society does not necessarily mean that it will also be so in another. Therefore, translators must cultivate a deep understanding of both the source and target cultures to effectively handle intertextual references, which are often deeply rooted in cultural contexts. This involves studying the cultural, historical, and social frameworks of the ST to identify references to myths, folklore, literature, or popular culture that may not have direct equivalents in the target language. Similarly, familiarity with the target culture allows translators to find comparable references or adapt the original ones in ways that resonate with the audience. For example, a reference to a classic literary work in the source culture might be replaced or annotated with an equivalent work familiar to the target audience. Continuous learning - through reading, cultural immersion, or engaging with native speakers - helps translators stay attuned to nuances and avoid misinterpretations.

2. Conduct contextual analysis

A thorough analysis of the ST's historical, literary, and social context is essential for understanding its intertextual layers. Intertextuality often involves allusions to other texts, historical events, or cultural artifacts that carry specific meanings. Translators should research the time period, literary movements, and authorial intent behind the ST to grasp the significance of these references. Eleonora Federici (2007) claims that "...translator knows that the translating process is determined by the categories of place and time and that his translation will be influenced by many factors of the historical period when it is republished, such as, for example, readers' tastes and the politics of publishing." For instance, a novel that quotes a poem may rely on the poem's cultural weight to convey emotion or irony. By studying the ST's background, translators can decide whether to retain the reference, provide explanatory notes, or adapt it to maintain the intended effect. Tools like literary criticism, historical records, or author interviews can aid in this process.

3. Engage with the audience

Translators must consider the target audience's background, knowledge, and expectations when handling intertextual elements. A reference that is immediately recognizable in the source culture may be obscure or meaningless to the target audience, potentially disrupting their reading experience. Translators should assess whether the audience is likely to understand the reference or if it requires adaptation, explanation, or substitution. For example, a reference to a local proverb might be replaced with a culturally relevant saying or explained in a footnote, depending on the audience's familiarity with the source culture. Engaging with the audience also means anticipating their preferences - whether they value a faithful rendering of the original or a more localized, accessible version - and making choices that enhance comprehension and enjoyment.

4. Balance fidelity and creativity

Translating intertextual references requires striking a delicate balance between staying true to the ST's intent and creatively adapting it to fit the target culture's norms and expectations. Fidelity involves preserving the tone, meaning, and cultural significance of the original reference, while creativity allows translators to reimagine references in ways that align with the target language and culture. For instance, a biblical allusion in a source text might be retained in a culture familiar with Christian texts but replaced with a secular or culturally equivalent metaphor in a different context. This balance ensures that the translation remains faithful to the author's vision while being meaningful and engaging for the target audience. Translators should also consider the text's genre and purpose - literary works may allow more creative freedom, while technical or academic texts may demand stricter fidelity.

5. Collaborate with editors and cultural consultants

Translation is rarely a solitary process, and collaboration with editors, cultural consultants, or subject-matter experts can significantly enhance the handling of intertextual references. Editors can

provide feedback on the clarity and appropriateness of adaptations, ensuring that the translation aligns with the target audience's expectations. Cultural consultants, particularly those with expertise in the source or target culture, can offer insights into obscure references or suggest culturally appropriate alternatives. J. House (1977) introduces the concept of a cultural filter which requires deep understanding of both source and target cultures. According to her standpoint, this supports the need for cultural consultants who can help identify and properly adjust cultural-specific elements. For example, a consultant might help a translator decide how to adapt a reference to a regional festival that lacks a direct equivalent in the target culture. Collaborative efforts also help catch potential errors or misinterpretations, resulting in a polished and culturally sensitive translation. Establishing open communication and leveraging diverse perspectives can make the translation process more robust and effective.

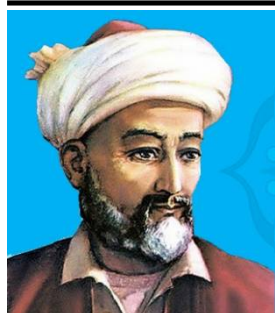
Conclusion

The exploration of intertextuality in translation reveals its dual nature as both a challenge and an opportunity for creating meaningful cross-cultural communication. As texts weave intricate networks of references, allusions, and echoes, translators are tasked with more than linguistic conversion - they must act as cultural mediators, bridging the gap between source and target audiences. Drawing on the theoretical frameworks of Kristeva, Barthes, and Genette, this article has highlighted the necessity of understanding the cultural, historical, and literary contexts that give intertextual elements their significance. Through practical strategies such as annotation, substitution, amplification, and creative adaptation, translators can preserve the richness of these connections while ensuring accessibility and resonance for new readers. The case studies presented demonstrate that successful translation of intertextual references hinges on cultural competence, contextual analysis, and a delicate balance between fidelity and creativity. Ultimately, this study underscores that intertextuality, when skillfully navigated, enriches translated texts, fostering deeper engagement with the target audience and reinforcing the translator's role as a co-creator of meaning. By integrating theoretical insights with actionable techniques, this article offers a roadmap for translators and scholars to enhance their practice, contributing to the broader field of translation studies and the art of cross-cultural storytelling.

References

1. Bassnett, Susan. (2014). *Translation Studies* (4th ed.). Routledge.
2. Bakhtin, Michail (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. University of Texas Press.
3. Barthes, Roland. (1977). *Image, music, text*. Hill and Wang.
4. Castro Paniagua, F. 2000. *English-Spanish Translation, Through a Cross-Cultural Interpretation Approach*. New York: University Press of America.
5. Ciardi, J. (Trans.). (1954). *The Divine Comedy by Dante Alighieri*. New American Library.
6. Cronin, Michael. (2003). *Translation and Globalization*. Published by Routledge.
7. Eco, Umberto. (2003). *Mouse or Rat?: Translation as Negotiation*. Phoenix.
8. Federici, Eleonora. (2007). *The Translator's Intertextual Baggage*. *Forum for Modern Language Studies*. DOI: 10.1093/fmls/cqm005
9. Gabriel, P. (Trans.). (2005). *Kafka on the Shore by Haruki Murakami*. Knopf.
10. Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. University of Nebraska Press.
11. Gutt, Ernst-August. (1991). *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Oxford: Blackwell. First edition.
12. Hatim, B., & Munday, J. (2004). *Translation: An Advanced Resource Book*. Routledge.
13. Hatim, B., & Mason, I. (1990). *Discourse and the Translator*. Longman.
14. Hermans, Theo. (1996). *Norms and Determination of Translation. A Theoretical Framework*. In: *Translation, Power, Subversion*, edited by Román Álvarez and M. Carmen-África Vidal, *Multilingual Matters*, pp. 37–54
15. House, J. (1977). *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

16. Kristeva, Julia. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. Columbia University Press.
17. Kristeva, Julia. (1986). *Word, Dialogue and Novel*. In: *The Kristeva Reader*, edited by Toril Moi, Columbia University Press.
18. Leppihalme, Ritva. (1997). *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Multilingual Matters.
19. Mojaddedi, J. (Trans.). (2004). *The Masnavi by Rumi*. Oxford University Press.
20. Nida, Eugene A. (1964). *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J. Brill.
21. Sakellariou, Panagiotis. (2015). *Intertextuality and Translation: Theoretical and Practical Aspects*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
22. Stewart, Susan. (1980). *The Pickpocket: A Study in Tradition and Allusion*. MLN, 85 1127–54
23. Venuti, Lawrence. (2009). *Translation, Intertextuality, Interpretation*. Temple University, Philadelphia, USA. *romance studies*, Vol. 27 No. 3, July, 2009, p 158.
24. Venuti, Lawrence. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
25. [https://en.wikipedia.org/wiki/Ulysses_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ulysses_(novel))
26. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Tale_of_Genji

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Xaydarova Nigora Tuxtasinovna

Andijon davlat chet tillari instituti

Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrası

katta o'qituvchisi

GENDER MULOQOTINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada gender muloqoti fenomeni psixologik nuqtayi nazardan o'rganiladi. Ayollar va erkaklar o'rtasidagi muloqot uslublarning farqlari, ularning ijtimoiy rollar va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Gender muloqotining shaxslararo munosabatlarga, o'zaro tushunishga va ijtimoiy muhitdagi kommunikatsiya sifati va samaradorligiga ta'siri ochib beriladi. Shu bilan birga, gender muloqotining psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Ayollar va erkaklar o'rtasidagi muloqot uslublarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning shaxsiy va ijtimoiy xatti-harakatlarga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, muloqotdagi gender farqlarining psixologik mexanizmlari va ijtimoiy rollar bilan bog'liqligi o'rganiladi.

Kalit so'zlat: gender, muloqot, psixologiya, kommunikatsiya, ijtimoiy rol, shaxslararo aloqa

Khaydarova Nigora Tukhtasunovna,

Senior Lecturer,

Department of Theoretical Aspects of the English Language,

Andijan State Institute of Foreign Languages

PSYCHOLOGICAL BASIS OF GENDER COMMUNICATION

ABSTRACT

This article examines the phenomenon of gender communication from a psychological perspective. The differences in communication styles between women and men, and their connection to social roles and personal traits, are analyzed. The impact of gender communication on interpersonal relationships, mutual understanding, and the quality and effectiveness of communication in the social environment is discussed. Additionally, the psychological aspects of gender communication are analyzed. The unique characteristics of communication styles between women and men and their influence on personal and social behaviors are highlighted. Furthermore, the psychological mechanisms of gender differences in communication and their relationship to social roles are explored.

Keywords: gender, communication, psychology, communication, social role, interpersonal communication

Хайдарова Нигора Тухтасуновна,старший преподаватель кафедры теоретических аспектов
английского языка Андижанского государственного
института иностранных языков**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГЕНДЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ****АННОТАЦИЯ**

В статье рассматривается феномен гендерной коммуникации с психологической точки зрения. Анализируются различия в стилях общения между женщинами и мужчинами, а также их связь с социальными ролями и личными характеристиками. Обсуждается влияние гендерной коммуникации на межличностные отношения, взаимопонимание, а также на качество и эффективность общения в социальном окружении. Кроме того, анализируются психологические аспекты гендерной коммуникации. Выделяются особенности стилей общения женщин и мужчин и их влияние на личностное и социальное поведение. Также исследуются психологические механизмы гендерных различий в общении и их связь с социальными ролями.

Ключевые слова: гендер, коммуникация, психология, общение, социальная роль, межличностная коммуникация

Kirish. Gender tushunchasi 1970 va 1980-yillardagi Frantsiyadagi akademik dunyodan tortib, bugungi kunda keng jamoatchilikka maktab, biznes olami haqidagi savollar orqali barcha ijtimoiy organlarni qamrab oladi. Bir kun o'tmaydiki, radio yoki televideniya ko'rsatuv yoki matbuotda "gender" masalasi muhokama qilinmasa. Ko'pgina ta'riflar mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi har birimiz uchun juda intuitiv g'oyani qamrab oladi: biologik jinsdan tashqari, ayol va erkakning qurilishida jamiyatning ta'sirini aks ettiruvchi "ijtimoiy gender muloqoti" mavjud. Tushunchaning nima uchun bunday rezonansga ega ekanligini va juda ko'p ishtiyoq uyg'otishini tushuntirish turli sabablarni keltirib chiqarishni talab qiladi. Birinchisi, shubhasiz, nazariy tushuncha bo'lishdan tashqari, har birimiz "jins" va uning shaxsiy gender tuzilishini individual ravishda boshdan kechiramiz. Mavzu universaldir va butun insoniyatga ta'sir qiladi.

Zamonaviy psixologiyada gender omili inson faoliyatining barcha jabhalarida, xususan, muloqot jarayonida muhim o'rin egallaydi. Gender muloqoti bu ayollar va erkaklar o'rtasidagi og'zaki va noverbal aloqaning psixologik xususiyatlarini o'z ichiga olgan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Muloqotdagi farqlar nafaqat lingvistik darajada, balki psixologik motivlar, emotsional reaksiyalar va kommunikatsion strategiyalarda ham namoyon bo'ladi. Gender muloqoti — bu erkaklar va ayollar o'rtasidagi muloqot jarayonining ijtimoiy-psixologik va madaniy jihatlarini o'rganuvchi murakkab hodisadir. Jamiyatda har ikki jins vakillarining muloqot uslublari farqlanishi turli darajadagi tushunmovchiliklar, kommunikatsiya muammolari va shaxslararo nizolarning asosiy omillaridan biri bo'lishi mumkin. Mazkur maqola gender muloqotining psixologik asoslarini aniqlash, ularni tahlil qilish va farqlarning kelib chiqish omillarini yoritishga qaratilgan.

Asosiy qism. Psixologik yondashuvda gender biologik jinsdan farqli ravishda, jamiyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy-psixologik rol sifatida qaraladi. Gender identifikatsiya shaxsning o'zini ayol yoki erkak sifatida qanday anglashiga bog'liq bo'lib, bu muloqot uslubida ham aks etadi. Muloqot psixologiyasi muloqotni uch bosqichda — axborot uzatish, munosabat shakllantirish va o'zaro ta'sir jarayoni sifatida tahlil qiladi. Ushbu bosqichlarning har birida gender omili sezilarli darajada ta'sir qiladi.

Gender — bu insonning ijtimoiy jihatdan shakllangan jinsiy identifikatsiyasi bo'lib, u nafaqat biologik, balki psixologik va madaniy omillar bilan belgilanadi. Gender muloqoti esa shaxslararo aloqada genderga xos uslub va ifoda vositalarini o'z ichiga oladi. Psixologik yondashuvda muloqot — axborot almashinuvi bilan birga emotsional, baholovchi va motivatsion jihatlarini ham o'z ichiga oladi.

Maqolamizning asosiy qismida ayollar va erkaklar muloqotidagi farqlarini batafsil ko'rib chiqamiz. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar muloqotda emotsional yaqinlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni afzal ko'radilar, erkaklar esa muloqotni muammo yechish yoki ierarxik ustunlikni belgilash vositasi sifatida ko'rishga moyil. Ayollar ko'proq ko'mak so'raydilar, holbuki erkaklar mustaqillikni saqlashga intiladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar va erkaklar muloqotda turlicha maqsad va usullarga ega, dastlab ayollar ko'proq emotsional bog'lanish, hamdardlik va tushunishni afzal ko'radilar. Ularning muloqoti ko'proq hamkorlikka qaratilgan. Erkaklar esa muloqotni ma'lumot almashish, ustunlikni ko'rsatish yoki ierarxiyani belgilash vositasi sifatida ko'proq qo'llaydilar. Bu farqlar muloqotdagi konfliktlar, noto'g'ri tushunish va kommunikatsion to'siqlarga sabab bo'lishi mumkin. Gender muloqotining psixologik mexanizmlari. Genderga xos muloqot uslublari quyidagi psixologik omillar bilan belgilanadi.

Ijtimoiy tajriba – bolalikdan boshlab jamiyat tomonidan berilgan gender rollar;

Emotsional intellekt – ayollar odatda yuqoriroq emotsional sezuvchanlikka ega bo'lib, bu ularning muloqotdagi muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi;

- Kognitiv uslublari – ayollar holatni ko'proq kontekstda baholashga moyil, erkaklar esa faktlar va natijalarga urg'u beradilar.

Muloqotdagi gender farqlari bolalikdan boshlab shakllanadigan ijtimoiy rollar, emotsional intellekt darajasi, kognitiv uslublari va madaniy stereotiplar bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, genderga oid kutishlar va jamiyat tomonidan belgilangan kommunikativ me'yorlar ushbu farqlarni mustahkamlaydi. Ayollar odatda noverbal belgilar — mimika, tana holati, ko'z bilan aloqa kabi vositalardan faolroq foydalanadilar. Bu esa ularning muloqotdagi sezgirlik darajasi va empatiya ko'rsatkichlarining yuqoriligini bildiradi. Erkaklar esa noverbal vositalarni kamroq ishlatib, ko'proq og'zaki ifodaga tayanadilar.

Biz kun bo'yi, deyarli tug'ilganimizdan beri (va hatto biroz oldinroq) muloqot qilganimiz, bu qanday muloqotga kirishimizni tushunamiz degani emasaloqa qanday ishlashini tushunamiz degani emas. Bizga tanish, odatiy, "tabiiy" bo'lgan barcha narsalar bizning tushunishimiz uchun bir xil tuzoqni qo'yadi. Yurish bilan isbotlanadi deb faraz qilib, biz "sog'lom aql" yoki "sog'lom aql" nomi bilan yurish orqali ham yurish mexanizmlarini tushunishimiz mumkinligiga ishonishga kerak. Biroq, masalan, raqobatda muayyan ko'rsatkichlarga erishmoqchi bo'lsak, bu etarli bo'lmaydi. Har bir inson tabiiy nafas oladi, lekin nafas olish jarayonini qancha inson biladi? Qancha odam gapirganda o'z tanasida nima sodir bo'layotganini tasvirlay oladi? Fonatsiya mexanizmlarini deyarli umuman bilmaslik (og'iz bilan tovushlarni chiqarish harakati) bizni og'zaki ifodamizni nazorat qila olmaydi: biz tanamiz ongimiz tomonidan, bizning irodamiz tomonidan boshqariladi deb hisoblasak, buning aksi sodir bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, qoida tariqasida, biz o'z imkoniyatlarimizning faqat kichik bir qismini foydalanamiz. Bu aql bovar qilmaydigan ishlarga muammo qo'shiladi: ya'ni odamlarning muloqoti tubdan paradoksdir. Muloqot qilish qobiliyati, garchi inson sutemizuvchilarda tabiiy bo'lsa-da, ko'pincha boshqa odamlar bilan aloqa qilish orqali qabul qilinadi. Yuborilgan har bir xabar, va u orqali jo'natuvchining baholanishi xavfi bor.

Natijalar/Tahlillar. Shu o'rinda muloqot tushunchasiga allomalar tomonidan berilgan ta'riflarni ko'rib chiqamiz:

"Muloqot - bu xabarlarini bir joydan ikkinchi joyga o'tkazish." Muloqot — bu xabarlarini uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi jarayon bo'lib, unda xabar, kanal, uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi o'zaro aloqalar mavjud. Muloqotning samaradorligi xabarni aniq va to'g'ri uzatishga, kanalning sifatiga, uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasida ishonchli aloqaga va feedback olishga bog'liqdir. Muloqot faqatgina xabar yuborish bilan cheklanmaydi, balki undagi o'zaro anglashuv va aloqalar ham juda muhimdir.

"Aloqa - bu ma'lumotni uzatuvchidan qabul qiluvchiga uzatish." Aloqa — bu ma'lumotni uzatuvchidan qabul qiluvchiga uzatish jarayoni bo'lib, unda bir nechta elementlar birgalikda ishlaydi. Bu tizimning samaradorligi, uzatilayotgan xabarning aniq va to'g'ri bo'lishiga, kanalning sifatiga va qabul qiluvchining xabarni tushunish qobiliyatiga bog'liq. Aloqa jarayoni faqatgina xabar uzatish bilan cheklanmaydi, balki qabul qiluvchining javobi va xabarni tushunish jarayoni ham muhimdir.

“Aloqa - bu ma'lumotni bir nuqtadan ikkinchisiga uzatish harakati. Aloqa sodir bo'lganda, biz ushbu uzatishning tarkibiy qismlari aloqa tizimini tashkil qiladi deb aytamiz.” Keltirilgan hikmatli gapning tahlili quydagicha, aloqa - bu ma'lumotning uzatilishi va uning qabul qilinishidir, va bu jarayondagi barcha komponentlar birgalikda aloqa tizimini tashkil etadi. Bu tizim, xabar uzatilishi uchun mos kanalni va texnologiyalarni tanlashni talab qiladi. Muvaffaqiyatli aloqa tizimi faqatgina ma'lumotlarni uzatishni emas, balki ma'lumotlarning to'g'ri va samarali tarzda qabul qilinishini ham ta'minlaydi.

“Har qanday aloqa tizimi uzatuvchi E va qabul qiluvchi R o'rtasida moddiy yoki amalga oshiriladigan xabarni uzatishga mos keladi.” Umuman olganda, bu gapda aloqa tizimining asosiy qismlari: uzatuvchi (E), qabul qiluvchi (R) va xabarni uzatish mexanizmi tasvirlanadi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun barcha komponentlarning to'g'ri ishlashi zarur. Xabar uzatish, uning qabul qilinishi va qayta ishlanishi orqali, ma'lumotni samarali almashish amalga oshiriladi.

“Aloqa ikki qutb, uzatuvchi va qabul qiluvchi o'rtasida o'rnatiladi va xabarni o'z ichiga oladi, u uzatuvchidan qabul qiluvchiga o'tadi, ommaviy axborot vositalari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi; xabar tilda mujassamlangan bo'lib, uning kodi ma'lum bo'lsa, undan foydalanish mumkin...”

“Erkak va ayol muloqoti (...) fikrning aylanish jarayonidir...”. Tahlili: Muloqot odamlar o'rtasida ma'lumot almashinuvi, fikrlar, his-tuyg'ular va axborotning uzatilishi jarayonidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, fikr — muloqotning asosiy mazmunini tashkil etadi. Fikr muloqot davomida shakllanadi, o'zgaradi, qayta ishlanadi va rivojlanadi. Demak, har bir muloqot — fikrlarning harakatdagi, doimiy o'zaro almashinuvdagi holati bo'lib, u “aylanish jarayoni” sifatida ko'riladi.

“Muloqot - bu ma'lum maqsadlarga erishish uchun bir (yoki bir nechta) shaxs (lar)ni - uzatuvchini bir (yoki bir nechta) shaxs (lar) - qabul qiluvchi bilan aloqa qilish operatsiyasi amalga oshiriladigan jismoniy va psixologik jarayonlar to'plami.” Bu ta'rif muloqotni kompleks hodisa sifatida ko'rsatadi, bundan shuni anglash mumkin ki erkak va ayollar muloqotga kirishish uchun nafaqat so'z kerak, balki ichki psixologik tayyorgarlik, anglash va ta'sir qilish ham zarur. Yuqoridagi keltirilgan hikmatli iborada, erkak va ayol o'rtasidagi muloqot har doim maqsadli bo'lishligi va o'zaro ta'sir orqali amalga oshirilishligi borasida fikr bildiriladi.

“Muloqot har qanday tirik organizm boshqa organizmga uni yoki uning harakatini ma'lumot uzatish orqali o'zgartirish orqali ta'sir qilishi mumkin bo'lganda yuzaga keladi (to'g'ridan-to'g'ri harakat emas, masalan, energiya bilan bog'liq jismoniy kuch).” Muloqot bu tirik organizmlarning o'zaro axborot almashinuvi orqali bir-biriga bevosita jismoniy kuchsiz ta'sir ko'rsatish jarayonidir. Bu jarayon ongli va ongsiz darajalarda amalga oshadi va har doim psixologik o'zgarishga olib keladi.

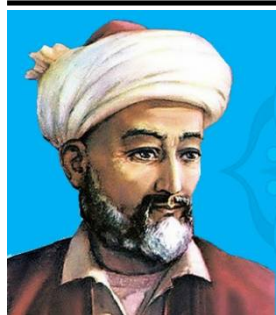
Biz muloqotning “ta'riflari”lari borasida yuqorida ayrim allomalarning fikrlarini keltirdik. Muqolot ta'riflarining aksariyatini erkak va ayollarning nutq uslublariga mos kelishini ham tahlil qildik.

Xulosa. Gender muloqoti o'zaro tushunish, ijtimoiy hamkorlik va shaxslararo munosabatlar sifatiga bevosita ta'sir etuvchi psixologik hodisadir. Ayollar va erkaklar o'rtasidagi muloqotdagi farqlarni anglash, ularni konstruktiv tarzda boshqarish jamiyatda sog'lom muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida gender muloqotining madaniyatlararo farqlari, raqamli muhitdagi ifodalanishi va media vositalaridagi aks sadosi kabi yo'nalishlarda chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarur. Gender muloqoti psixologik jihatdan o'ziga xos bo'lib, ayollar va erkaklar o'rtasidagi muloqot uslublarida sezilarli tafovutlar mavjud. Bu tafovutlarni to'g'ri anglab, ular bilan ongli ravishda ishlash, shaxslararo aloqalarning sifatini yaxshilash, nizolarni kamaytirish va jamiyatda kommunikativ madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida raqamli muloqot, madaniyatlararo farqlar va ta'lim muhitida gender muloqoti kabi jihatlar chuqurroq tahlil etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. G. AMADO, A. GUITTET — La dynamique des communications dans les groupes. Armand Colin, Paris, 1975, p. 3

2. D. ANZIEU et J-Y. MARTIN — La dynamique des groupes restreints. PUF, Paris, 1968, p. 131
3. Bem, S. L. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 1981. 354–364.
4. G. A MILLER — Langage et communication. PUF, Paris, 1956, CEPL, Retz, Paris, 1973, p. 19
5. Hall, J. A. Gender effects in decoding nonverbal cues. *Psychological Bulletin*, 85(4), 1978. 845–857.
6. Leontyev, A. A. Psixologiya obscheniya [Muloqot psixologiyasi]. Moskva: Smysl. 2001
7. Wood, J. T. *Gendered Lives: Communication, Gender, and Culture*. Wadsworth Publishing. 2005
8. G‘ulomova, G. Gender madaniyati va kommunikatsiya. O‘zbek tilshunosligi muammolari, №2. 2020
9. Qodirova, N. Gender muloqotining lingvopsixologik jihatlari. *Pedagogik ta’lim jurnali*, №4. 2022
10. Leontyev, A. A. Psixologiya obscheniya [Muloqot psixologiyasi]. Moskva: Smysl. 2001
11. Hall, J. A. Gender effects in decoding nonverbal cues. *Psychological Bulletin*, 85(4), 1978. 845–857.
12. T.M. NEWCOMB, R.H. TURNER, P.E. CONVERSE — Manuel de psychologie sociale. PUF, Paris, 1970, p. 226
13. M.A. ROBERT — Psychologie du groupe. Ed. Vie Ouvrière, Bruxelles, 1969, p. 103
14. R. MUCCHIELLI — Communication et réseaux de communication. ESF, Paris, 1971, p. 18
15. J.H. DEROME, J. CLOUTIER, Ch. DUMAS — Introduction à l’audiovisuel. Centre Audio-visuel de l’université de Montréal, 1970, p. 2
16. J. MOUSSEAU (ss la dir. de) — Dictionnaire des communications de masse. Hachette, Paris, 1970, p. 96.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Bekmurodova Feruza Dilmurat qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
1-bosqich magistranti

XITOIY TILIDAGI FIZIK ATAMALAR SHAKLLANISHINING LINGVISTIK TAMOYILLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola Xitoy tilidagi fizik atamalarni shakllantirishning lingvistik tamoyillarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada Xitoy tilidagi ilmiy terminologiyaning shakllanishi, morfologiya, fonetika va semantika kabi lingvistik yondashuvlar orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, semantik kengayish jarayonlari, yangi ilmiy tushunchalarni ifodalashda mavjud so'zlarning yangi ma'nolar bilan boyitilishi ham tahlil qilinadi. Xitoy tilining maxsus grammatik va stilistik xususiyatlarini o'rganilib, yangi fizik atamalarni shakllantirishda qanday metodlar va yondashuvlar qo'llanilishini ko'rsatiladi. Shuningdek, xitoy tilidagi terminologiya tizimining milliy va xalqaro ilmiy hamkorlikda muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. Maqola ilmiy tilshunoslik va terminologiya sohalarida yangi tadqiqotlar olib borayotgan olimlar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Fizik ilmiy terminlar, semantik kengayish, xitoy tilining o'ziga xosligi, fonetika, morfologiya, semantika, terminologik shakllantirish.

Бекмуродова Феруза Дилмурат кизи

Ташкентского государственного университета Востоковедения,
Магистрантка 1-го года обучения

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена изучению лингвистических принципов формирования физических терминов в китайском языке. В статье анализируется формирование научной терминологии китайского языка через такие лингвистические подходы, как морфология, фонетика и семантика. Также рассматриваются процессы семантического расширения, когда существующие слова получают новые значения для выражения новых научных понятий. Изучаются грамматические и стилистические особенности китайского языка, а также методы и подходы, используемые при формировании новых физических терминов. В статье также подчеркивается важная роль системы терминологии китайского языка в национальном и международном научном сотрудничестве. Эта статья будет полезным источником для ученых, занимающихся новыми исследованиями в области научной лингвистики и терминологии.

Ключевые слова: Научные термины в физике, семантическое расширение, особенности китайского языка, фонетика, морфология, семантика, терминологическое формирование.

Bekmurodova Feruza Dilmurat kizi
Tashkent State University of Oriental Studies,
A first-year master's student

LINGUISTIC PRINCIPLES OF THE FORMATION OF PHYSICAL TERMS IN THE CHINESE LANGUAGE

ABSTRACT

This article is dedicated to studying the linguistic principles of forming physical terms in the Chinese language. It analyzes the formation of scientific terminology in Chinese through linguistic approaches such as morphology, phonetics, and semantics. The article also discusses the processes of semantic expansion, where existing words are enriched with new meanings to express new scientific concepts. The grammatical and stylistic features of the Chinese language are examined, along with the methods and approaches used in the formation of new physical terms. Furthermore, the article emphasizes the important role of the Chinese terminology system in national and international scientific cooperation. This article serves as a valuable resource for researchers conducting new studies in the fields of scientific linguistics and terminology.

Key words: Scientific terms in physics, semantic expansion, peculiarities of the Chinese language, phonetics, morphology, semantics, terminological formation.

O'tgan asrning yarmidan boshlab, zamonaviy xitoy tilining terminologiyasini yanada chuqurroq lingvistik nazariy tahlil qilish zaruriyati paydo bo'ldi. Terminologiya masalalari zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi, bu masala nafaqat xitoy, balki dunyo olimlari tomonidan ham o'rganilmoqda. Bunga tilda terminologiyaning ahamiyatining ortishi va zamonaviy xitoy tilida atamalarni shakllantirish, rivojlantirish va funksiyalash jarayonlarining yetarlicha o'rganilmaganligi sabab bo'ldi. Terminologik qatlam xitoy tilining yanada dinamik elementiga aylanyapti, bu esa o'z navbatida atamalarni yanada chuqurroq va analitik tarzda o'rganishni talab qiladi. Xitoy tilida atamalarni shakllantirishning qonuniyatlarini, ularning strukturasini va semantikasini o'rganish zamonaviy xitoyshunoslikning eng muhim vazifalaridan biriga aylandi.

Xitoy tili tobora ko'proq axborot bilan to'ldirilmoqda, doimiy ravishda yangi atamalar va terminologik ifodalar paydo bo'lmoqda. Ilm-fan va texnikaning zamonaviy rivojlanishi, inson faoliyatining barcha sohalarini kompyuterlash, Xitoyning dunyo iqtisodiyotiga faol integratsiyasi ko'plab ilmiy fanlar tushunchalar tizimini tubdan qayta qurilishiga va yangi bilim sohalarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, bu esa yangi tushunchalar sonining ortishiga va yangi nomlanishlarga ehtiyojni keltirib chiqardi.

Xitoy terminologiyasining hozirgi rivojlanish bosqichi uning dunyoshunoslikka integratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi. Xitoy terminologiyasida jahonning yetakchi terminologik maktablarining eng yangi uslublari va yutuqlaridan foydalaniladi. So'nggi yillarda xitoy terminologiyasi an'analarini, shuningdek, Xitoyda va xorijda zamonaviy terminologik tadqiqotlar natijalarini hisobga olgan holda zamonaviy Xitoyning terminologik faoliyatining asosiy vazifalari belgilandi.

Zamonaviy ilm-fan va texnika sohalarining rivojlanishi, ayniqsa fizika kabi murakkab fanlarda, yangi ilmiy atamalarni yaratishni talab qiladi. Atamalar ilmiy fikrni aniq va tushunarli ifodalash uchun zarur bo'lib, til va madaniyatni o'zaro bog'lashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xitoy tilidagi fizik atamalarning shakllanishi, o'zining alohida lingvistik tamoyillari bilan ajralib turadi. Bu atamalarni shakllantirish jarayoni xitoy tilining morfologiyasi, fonetikasidan tortib, semantikasiga qadar turli lingvistik elementlarni o'z ichiga oladi.

Xitoylik olim Yan Ven tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, shuni ta'kidlash kerakki, xitoy tilidagi eng ko'p o'zlashgan so'zlar ilmiy va texnik lug'atga to'g'ri keladi. Qo'shma terminlar o'zak morfemalardan iborat bo'lib, ular bir necha leksemalardan tashkil topgan terminlardir. Xitoy tilining hosila terminlari esa murakkab va sodda komponentlardan iborat bo'lib, ular ko'p komponentli atamalardir.

Xitoy tilidagi fizik atamalar shakllanishining lingvistik tamoyillari haqida so'z yuritishda, asosiy e'tibor tilning o'ziga xos struktura va tuzilishlariga qaratiladi. Xitoy tilida ilmiy atamalar ko'pincha quyidagi tamoyillar asosida shakllanadi:

Xitoy tilining morfologiyasi va fizik atamalar. Xitoy tili morfologik jihatdan boshqa tillardan farq qiladi. Bu tilning so'z yasash tizimi, xususan, ilmiy atamalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Xitoy tilidagi fizik atamalar ko'pincha ikki yoki undan ortiq iyeroglif (xitoycha belgilar) birikmalaridan tashkil topadi. Har bir iyeroglif o'z ma'nosiga ega bo'lib, yangi atama shakllanishida bir-biriga yaqin ma'no va kontekstni beradi. Misol uchun, “elektr” (电, diàn) va “kuch” (力, lì) so'zlari birlashib, “elektr kuchi” (电力, diànlì) atamasini tashkil etadi. Bu misolda, har bir so'z o'z semantik ma'nosini saqlab qoladi, ammo birgalikda ular yangi ilmiy tushunchani ifodalaydi. Shuningdek, “optika” (光学, guāngxué) atamasi “yorug'lik” (光, guāng) va “o'rganish” (学, xué) degan ma'nolarni birlashtiradi.

Xitoy tilida atamalarni shakllantirishda morfologik prinsiplarga ko'ra, ko'pincha har bir element aniq bir fizik tushunchani ifodalash uchun ishlatiladi. Bu tizim atama tuzishda aniq va qisqa ifodalashni ta'minlaydi, shuning uchun ilmiy matnlarda tez-tez qo'llaniladi.

Kalka (Kalkirovka). Xitoy tiliga ilmiy atamalarni kiritish boshlashda, ba'zan ingliz yoki boshqa tillardan so'zlar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinadi. Bu jarayon “kalka” deb ataladi, ya'ni so'zlar yoki iboralar morfologik jihatdan tarjima qilinadi. Misol uchun, “kompyuter” so'zi xitoy tilida “计算机” (jìsuànjī) deb ataladi, bu “hisoblash” va “mashina” degan ma'nolarni anglatadi.

Xitoy tilidagi fizik atamalarda fonetik yondashuv. Xitoy tilida ilmiy atamalarni shakllantirishda fonetik usullar ham muhim rol o'ynaydi. Xitoyda ko'plab ilmiy atamalar, ayniqsa, xorijiy tillardan olingan, fonetik tarzda o'zgartirilgan. Bu jarayon “kalka” (kalkirovka) deb ataladi va ko'pincha ingliz yoki boshqa tillardan kelgan so'zlarning talaffuzi o'zgarib, xitoy tiliga moslashtiriladi. Misol uchun, “kompyuter” (计算机, jìsuànjī) so'zi xitoy tiliga fonetik tarzda kiritilgan. Bu atama “hisoblash” (计算, jìsuàn) va “mashina” (机, jī) so'zlarining birikmasidan hosil bo'lgan, lekin inglizcha “computer” so'zining fonetik variantini saqlaydi.

Xitoy tilida fizika sohasidagi ba'zi atamalar boshqa tillardan, xususan, ingliz tilidan fonetik tarzda kiritiladi. Misol uchun, inglizcha “laser” (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation) so'zi xitoy tiliga fonetik tarzda qabul qilingan va “激光” (jīguāng) shaklida ishlatiladi. Bu atama, aslida, “激” (jī) – “stimulyatsiya” yoki “quvvat” degan ma'noni, “光” (guāng) esa “yorug'lik” degan ma'noni anglatadi. Bu holda, “laser” so'zining fonetik talaffuzi saqlanadi, lekin xitoy tiliga mos ravishda yangi ilmiy tushuncha bilan boyitilgan.

Bu misolda, inglizcha atama “laser” fonetik tarzda Xitoy tiliga kiritilib, uning fizika sohasidagi aniq ma'nosini aks ettiruvchi morfologik tuzilma hosil qilingan.

Shuningdek, ba'zi yangi fizik atamalar xitoy tilining fonetik tizimi bilan birga, o'ziga xos talaffuzga ega bo'lishi mumkin. Bunday yondashuv xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan aloqalarni osonlashtiradi va yangi ilmiy tushunchalarni qabul qilishni tezlashtiradi.

Semantik kengayish va yangi atamalar. Fizik atamalarni shakllantirishda semantik kengayish ham muhim ahamiyatga ega. Ba'zan mavjud xitoycha so'zlar yangi ma'no bilan kengaytiriladi. Masalan, “光” (guāng) so'zi aslida “yorug'lik” degan ma'noni bildiradi, ammo fizika fani kontekstida bu so'z “optika” yoki “yengil nurlar”ni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu semantik kengayish jarayoni atamaning o'zgaruvchan ma'nosini ko'rsatadi va yangi ilmiy tushunchalar va g'oyalarni anglatadi.

Shu bilan birga, yangi ilmiy atamalarni yaratishda xitoy tili, mavjud so'zlarni o'zining semantik imkoniyatlariga qarab yangi ma'no bilan boyitadi. Bu jarayon atamaga yangi ilmiy qarashlarni kiritishga yordam beradi va uning tushunilishini kengaytiradi.

“Atom” tushunchasi yunon tilidagi “bo'linmas” ma'nosini anglatuvchi so'zdan kelib chiqqan. Endi esa bu tushuncha xitoy tilida qanday ifodalanishini ko'rib chiqamiz. **A.I. Kobzevning** tadqiqotlariga ko'ra, xitoyliklarda atomistik nazariya bo'lmaganligi sababli, “atom” tushunchasini sanskrit tilidan turli iyerogliflar yordamida tarjima qilishga to'g'ri kelgan. Bu iyerogliflar odatda juda kichik narsalarni ifodalagan: 微 (eng nozik/eng kichik), 极微 (nihoyatda nozik/eng kichik, fikran

anglanadigan atom), 尘 (chang/tuproq), 邻虚 (bo'shliqqa yaqin). Faqat XX asrda “atom” tushunchasining transkripsiyasi hamda ma’nosini aks ettiruvchi yangi atama paydo bo’ldi. Hozirda aynan shu atama “atom” tushunchasini ifodalash uchun ishlatiladi. 原 yuán – kelib chiqish, boshlang’ich nuqta; ibtidoiy, dastlabki; 子 – zarracha). Shunday qilib, atom xitoy tilidagi va ilmiy dunyoqarashga boshlang’ich, ibtidoiy zarracha sifatida singib ketdi. Shu bilan birga, qiziq savol tug’iladi: xitoyliklar “elementar zarrachalar” tushunchasini qanday tarjima qilishgan, chunki bu tushuncha o’zida tarkibiy qismlarga ajralmaydigan ya’ni ilgari “atom” tushunchasi bilan ifodalangan narsaga o’xshash obyektlarni anglatadi. Buning uchun 基本粒子 jīběn lìzǐ atamasi olingan, bu yerda 基本 [jīběn] – asos, fundamental, ildiz, va faqat fizika sohasida – elementar. Ya’ni, o’zbek tilida “elementar zarrachalar” tushunchasi nimadir eng sodda, eng kichik narsalar bilan bog’liq bo’lsa, xitoy dunyoqarashida ular “asosiy”, “fundamental” zarrachalar sifatida qabul qilingan. Ko’rinib turibdiki, tarjima uchun ingliz tilidagi **elementary particles** so’zining sinonimi – **fundamental particles** – fundamental zarrachalar atamasi olingan, bu so’z lotincha **fundo** – “asos solmoq” so’zidan kelib chiqqan.

Xususan 粒子 lìzǐ so’zi misolida ko’rib chiqsak bu yerda 粒 iyeroglifi “don”, “granula” yoki “zarracha” degan ma’nolarni bildiradi, bu esa zarrachalar xitoyliklar tasavvurida dumaloq shaklda, urug’ yoki don kabi tasavvur qilinishidan dalolat beradi.

Atom yuqorida aytilganidek, 原子 yuánzǐ deb ataladi. Atom yadrosi esa 原子核 yuánzǐ hé bo’lib, bu yerda 核 hé – “yadro”, so’zma-so’z “mag’iz” degan ma’noni anglatadi. Atom yadrosini tashkil etuvchi zarrachalar – nuklonlar – esa 核子 hézǐ deb ataladi, bu esa aniq kalkadir.

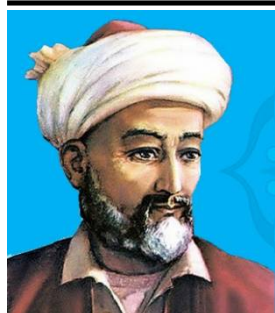
Ko’rib chiqilganidek, xitoy ilmiy tilining asosiy xususiyati uning atamalar ma’nolarini vizual tarzda ifodalashga intilishidadir. Hatto xitoy tiliga kalkalangan atamalar ham qo’shimcha ma’no yuklanib, ularni anglatuvchi obyektlarning mohiyatini aniqroq idrok etishga olib keladi. Masalan, mezon (介子) yoki neytron (中子) atamalarida bo’lgani kabi.

Fizik hodisalarning “terminologik vizualizatsiyasi” ning eng yorqin namunalari, dunyoning an’anaviy tasviri va xitoy falsafasidagi yin va yang tushunchalari bilan bog’liq. Masalan, musbat va manfiy ionlar hamda qutblar shunday atalganki, ular fizik jarayonlarning ilmiy tildagi ifodasini yanada aniqroq aks ettiradi. Shu bilan birga, arxaik tafakkurning olam unsurlariga asoslangan tilga moyilligi haqida ham eslash mumkin.

Demak, Xitoy madaniyatiga xos bo’lgan fazoviy-majoziy fikrlash uslubi Yevropa ilm-fan tilidan olingan zamonaviy ilmiy terminologiyada ham namoyon bo’ladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Каримов А.А. Некоторые теоретические аспекты образования терминов китайского языка. ТошДШИ илмий журналы «Шаркшунослик». 2015 г.
2. Очиров О.Р. Вопросы китайского терминоведения: от традиции упорядочения названий к современной теории. Китай 2015 г.
3. Doniyorov R. O’zbek tili texnik terminalogiyasining ayrim masalalari. Toshkent.1997.
4. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. – Новосибирск: Наука, 1981.
5. Гринев Гриневич С. В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Изд. центр «Академия, 2008. 304с.
6. Иванов В. В. Терминология и заимствования в современном китайском языке. М.: Наука, 1973.135 с.
7. Еремеев, Кобзев, 2009 – Еремеев В.Е., Кобзев А.И. Физические науки. Механика. Духовная культура Китая. Наука, техническая и военная мысль, здравоохранение и образование. М., 2009.
8. 陈思.“中国语言中的科学术语”, 2011.
9. 张磊. “汉语中的科学术语的形成：理论与实践”2014.
10. 全国科学技术名词审定委员会. “物理学名词 (基础物理学部分).” 中国科技术语, 2011.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Boymurodova Dilafruz Dilshod qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti

Yapon filologiyasi kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

YAPON TILIDA YOZUV TIZIMI RIVOJLANISHI VA HIRAGANA, KATAKANA, KANJILARNING FONETIK KATEGORIYALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Bu maqola Yapon tilining yozuv tizimi shakllanishi va rivojlanishini tahlil qiladi. Kanji – xitoycha iyerogliflarning Yaponiyaga kirib kelishi va mahalliy til tizimiga moslashtirilishi jarayoni, fonetik yozuv tizimlari – hiragana va katakana alifbosining paydo bo'lish sabablari haqida, hiragana ko'proq ayollar adabiyoti va norasmiy yozishmalarda ishlatilgani, katakanada esa xorijiy so'zlarni, ta'kidni va texnik atamalarni ifodalanishi, shuningdek, har uch yozuv tizimining fonetik kategoriyalari – tovush birliklari va ularning ifodalanish uslublari – fonologik tahlil asosida sharhlanadi. Maqola yapon tilshunosligi, grafemika va sotsiolingvistika sohalarida izlanish olib borayotgan mutaxassislar uchun muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: Hiragana, katakana, piktogramma, fonetik xususiyatlar, ekvivalentlik, xorij so'zlari, texnik atamalar, ayollar alifbosi.

Боймуродова Дилафруз Дилшод кизи

Самаркандский государственный институт иностранных языков

Кафедра японской филологии, стажёр-преподаватель

РАЗВИТИЕ ЯПОНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ И ФОНЕТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ХИРАГАНЫ, КАТАКАНЫ И КАНДЗИ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена всестороннему анализу становления и эволюции системы письменности японского языка. В исследовании подробно рассматривается процесс заимствования китайских иероглифов (кандзи) и их адаптация к структуре японского языка. Освещаются причины формирования фонетических алфавитов хираганы и катаканы, а также их социально-культурные функции: использование хираганы преимущественно в женской литературе и в неофициальной переписке, применение катаканы для передачи заимствованных слов, акцентирования отдельных элементов текста и оформления технических терминов. Отдельное внимание уделяется фонетическим категориям всех трёх систем письма, а также принципам отображения звуковых единиц на основе фонологического анализа. Материал статьи представляет теоретическую и практическую ценность для специалистов в области японского языкознания, графематики, социолингвистики и сопоставительных исследований письменных систем.

Ключевые слова: хирагана, катакана, пиктограмма, фонетические особенности, эквивалентность, заимствованные слова, технические термины, женский алфавит.

Boymurodova Dilafruz Dilshod qizi

Samarkand State Institute of Foreign Languages
Department of Japanese Philology, Trainee Teacher

THE DEVELOPMENT OF THE JAPANESE WRITING SYSTEM AND THE PHONETIC CATEGORIES OF HIRAGANA, KATAKANA, AND KANJI

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of the formation and evolution of the Japanese writing system. The study thoroughly examines the process of borrowing Chinese characters (kanji) and their adaptation to the structure of the Japanese language. It highlights the reasons behind the development of the phonetic scripts hiragana and katakana, as well as their socio-cultural functions: the predominant use of hiragana in women's literature and informal correspondence, and the application of katakana for the transcription of loanwords, emphasis, and technical terms. Special attention is given to the phonetic categories of all three writing systems and the principles of representing phonological units based on phonological analysis. The material presented in the article holds both theoretical and practical value for specialists in Japanese linguistics, graphemics, sociolinguistics, and comparative studies of writing systems.

Keywords: hiragana, katakana, pictogram, phonetic features, equivalence, loanwords, technical terms, women's script.

Tillarni o'rganishga tobora qiziq oshayotgan bugungi kunda har qanday chet tilini mukammal o'rganish asosiy masala sanaladi. Shu o'rinda prezidentimiz Sh. Mirziyoyev yoshlar ta'lim va tarbiyasiga alohida e'tibor berib quyidagilarni ta'kidlaydi: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1, 6].

Ko'pgina chet tillari qatorida yapon tilini o'rganuvchilar soni ham kundan-kunga ko'paymoqda. Til o'rganish chog'ida tillardagi farqli va o'xshash jihatlarni va til tarixi, kelib chiqish manbaalari haqida ham kerakli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib boriladi. Yapon tilini uzoq vaqtlik izlanishlar natijasiga tayangan holda kareys tili bilan qardosh til ekanligini va ikki tilning ham turkiy, mo'g'ul va tungus-manchjur tillari mansub bo'lgan oltoy tillar oilasiga kirishini ayta olish mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki yapon yozuv tizimining ilk unsurlarini Kareya yarim oroli orqali Yaponiyaga kirib kelgan Xitoycha kanjilar yapon ieroglif yozuvi uchun asos bo'lgan. Til haqida gapirganda uning yozma va og'zaki shakllari aytish joiz. Til va yozuvning rivojlanishi davlatning adabiyoti, madaniyati, tarixiy o'zgarishlariga sabab bo'luvchi omil hisoblanadi. Yapon yozuv tizimi o'zining uzoq tarixi davomida sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Yapon yozuv tizimi 4 xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Kanji, Hiragana, Katakana, Romajilarni ko'rishimiz mumkin.

Yapon ierogliflari Xitoycha kanjilar yordamida yapon ierogliflarinio'rganish uchun rasmiy yozuvlar misolida talqin etiladi. Xan belgilar singari, kanjilarning kelib chiqishi ham tabiatdagi unsurlarni ifodalashlik bilan boshlanib bular; quyosh, oy va daraxtlar kabilarni ifodalash uchun yozuvga o'xshash piktogrammalar yoki tasvirlar jamlanmasi hisoblanadi. Vaqt o'tishi bilan kanji g'oyalar va hissiyotlar kabi mavhumroq tushunchalarni ifodalash uchun rivojlangan. "Kanji - Xitoyda paydo bo'lgan va Yaponiyaga V asrda kiritilgan logografik yozuv tizimi" Kanji "xitoycha belgi" degan ma'noni anglatadi (kan, mi va ji, ha). Yaponlar kanjilar bilan tanishishidan 3000 yil ilgari ham mavjud bo'lgan va yapon orollarida yashovchi xalq buni o'zlashtirishi uchun ham 1000 yil kerak bo'lgan. Ko'p yillar davomida yapon tili xitoy tilini ta'siri ostida rivojlanib keldi. Eng muhim o'zgarishlardan biri Ikkinchi Jahon urushidan keyin kanji belgilarining soddalashtirilishi edi. Ushbu soddalashtirish yozuv tizimini o'rganish va undan foydalanishni osonlashtirishga qaratilgan islohot edi.

Hiragana mahalliy yaponcha soʻzlar va grammatik zarralar, kanji ekvivalenti boʻlmagan soʻzlar uchun qoʻllaniladigan birlik sifatida 1946-yildan boshlab rivoj topgan. Hiragana alifbosi kanjilarning soddalashtirilgan va oddiyoq shakli hisoblanadi. Hiragana fonetik birlikga asoslangan alifbo boʻlib 46 boʻgʻindan iborat grafikadan tashkil topgan.. Hiraganalashtirish natijasida

- mahalliy soʻzlarni yozilishi osonlashdi;
- grammatik qismlar yaʼni feʼl, koʻplik qoʻshimchalarini aniq ifodalash imkoni tugʻildi;
- ayollar, ruhoniylar va oddiy qatlam yozish va oʻqishni oʻrganishiga zamin yaratdi (kanjidan zodogonlar foydalanishgan)

Hiragana dastlab ayollar oradida keng tarqalib (女手 onna-de, ayollar yozuvi) ham deb ataladi. Vaqt oʻtishi bilan erkaklar ham foydalana boshladi, maktablarda ham boshlangʻich sinf oʻquvchilari ham foydalana boshlashdi. Hozirgi kunga kelib yaponlarning rasmiy yozuv tizimi hisoblanadi. Rasmiy tizim boʻlsada kanji bilan birgalikda ham qoʻllaniladi va kanji soʻzning asosiy qismini, hiragana esa grammatik qoʻshimchalar, feʼl va sifatlarning oxangli qismlari va kanji boʻlmagan soʻzlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Katakana esa xorijiy soʻzlar va urgʻu uchun ishlatiladi. Katakana alifbosining rivojlanishi IX asrga borib taqaladi va bu yapon tilining oʻz yozuviga ega boʻlmaganligidir”. [2, 136]. Boshida matnlarning tarjima qilish chogʻida avvalo xitoy tilida berishni boshlashdi va keyinchalik fonetik tovushlar bilan farqlab berishni boshlashdi. “Buning ilk unsurlarini VIII asrga tegishli Manyoushi sheʼriy toʻplamida koʻrishimiz mumkin” [3, 269-299]. Katakana sanskrit tili va xitoy tili matnlarini oʻqish uchun Buddist roxiylari tomonidan yaratilgan. Dastlab alifbo erkaklar tomonidan ishlatilgan boʻlib rasmiy hujjatlarda koʻp uchratishimiz mumkin.

Meyji (1868-1912) davrida Yaponiyaga gʻarb madaniyatining kuchli taʼsiriga duch keladi. Shu vaqtdan boshlab chet el soʻzlari va nomlarini yozish uchun katakana alifbosidan foydalanish boshlandi va bu til vakillariga taʼlafuz qilishni va tushinishni osonlashtirdi. 20-asrga kelib belgilarni birlashtirish va yanada soddalashtirilib standartlashtirildi. Eskirgan (ortiqcha) belgilar “Hentaigana” yoki “noodatiy kana” deb nomlanadi. Katakananing rivojlanishi boshqa madaniyatlarni yapon madaniyatiga kirib kelishi hozirgi zamonaviy yapon jamiyatini ifodalash uchun muhim vosita hisoblanadi. Katakana alifbosida 46 boʻgʻindan iborat grafikadan tashkil topgan. Har bir katakana belgisi maʼlum bir tovushni ifodalaydi va yapon tiliga xorijiy davlatlarning soʻzlarini taʼlafuz qilish imkoniyatini yaratadi. Tashqi tomondan katakana belgilari hiragana va kanjidan anchagina farq qilib ular;

Geometrik jihatdan

shakllar burchaklarga ega boʻlib boshqalaridan ajratib turadi. Katakana belgilari xitoycha belgilarning elementlaridan, qismi kanadan tashkil topgan.

Taʼlafuz va fonetikasi. Talafuzi juda sodda va tushinarli boʻlib, barcha boʻgʻinlar hiragana alifbosida ekvivalenti mavjud. Har bir belgi maʼlum tovushni ifodalaydi va ular yapon tilining fonetik xususiyatlariga aniq mos keladi. Bu moslashuvchanlik chet el soʻzlari va nomlarini yapon tiliga yozish uchun ideal vosita hisoblanadi. Katakananing asosiy maqsadi xorijiy soʻzlar va ismlarni ifodalash uchun ishlatildi. Misol uchun; ノート (no-o-to) “daftar” , コンピューター(konpyuta) “kompyuter”, エレベーター(erbeta) “lift” エアコン(eakon) “konditsioner” kabi soʻzlarni katakana alifbosida yozish xorijliklar oʻqish va tushinishini osonlashtiradi.

Katakana va hiragana alifbosi ham boʻgʻindir. Hiragana alifbosi yaponcha mahalliy yaponcha soʻzlarni yozish uchun ishlatiladi. Katakana va Hiragana va alifbosidagi 46 boʻgʻindan iborat boʻlib har biri oʻz ekvivalentiga iborat. Kelib chiqishi katan xarfi xitoycha belgilar va burchakli uslubga ega. Hiragana esa yumaloq va toʻlqinli shaklga ega. Foydalanilishi xorijiy soʻzlarni, nomlarni, atamalarni yozib olish va yaponcha matnni ajratib koʻrsatish uchun ishlatiladi. Katakana alifbosi feʼl va sifatlarning oxirlarida kanjida yozib boʻlmaydiganlari uchun. Shakli va tuzilishi katakana burchakliroq va yozilishi oson. Hiragana yumaloq va silliq. Yapon tilining qiziqarli jihatlaridan biri xorijiy soʻzlar osonlik bilan bir kontekst ichida kelishi va osonlik bilan oʻqilishi qulaylik yaratadi. Bulardan shuni koʻrish mumkin-ki Kana alifbosining oʻxshash va farqli qismlari haqida qiziqdan-qiziq malumotgalar bor. Hozirgi zamonviy yapon tilini oʻrganish chogʻida yapon yozuvini lotinlashtirish “romaji” ga duch kelamiz. Talabalar til oʻrganish jarayonida tizimga tushib olishini osonlashtirish uchun qoʻllaniladigan alifbo hisoblanadi. “Yapon yozuvini lotinlashtirish “romaji”

alifbo loyihasini ommalashtirish borasida 1885 yildan boshlab filologJeyms Kertis Hepburn sezilarli ishlarni amalga oshirgan.” “Boshqa ma'lumotlarga ko'ra, "Romadzikay" ("Lotin yozuvi uyushmasi") jamiyatiga kirgan yapon olimlari, Jeyms Hepburnning eng yaxshi yapon-ingliz lug'atining ikkinchi nashridan yapon so'zlarini yozish uchun inglizcha transkripsiyani o'zlashtirib, bir necha o'zgartirishlar kiritganlar (James Curtis Hepburn, 1815—1911) bo'lib, u o'zining yapon-ingliz lug'atida uni qo'llagan” Lotin yozuvi tizimi va yapon romaji yozuv tizimi orasidagi farqlar quyidagi holda tasniflasak bo'ladi: romaji tizimi “zu” o'rniga “dzu”, “e” o'rniga “ye”, “o” o'rniga “wo”, kabi ifodalanadi. “1886 yilda Jeyms Hepburn o'zining lug'atining uchinchi nashrida, “Romadzikay” jamiyati tomonidan ishlab chiqilgan transkripsiyani to'liq taqdim etadi. U o'zining ilgari yozgan transkripsiyasini mashhur yevropalik yaponshunos V. Astonning ta'sirida o'zgartirdi. Yuqoridagi voqealarga asoslanib, birinchi variant lotinlashtirish bir nechta nomlarga ega: Hepburn tizimi (ingliz tilida so'zlashuvchilarga), Hepburn-romaji — standart tizimi (Yaponiyada), eski romadji — “lotin yozuvi” shakllantirdi”. Bundan tashqari Hozirda romaji telegrammalarda, yapon-ingliz lug'atlarida, o'z shaklida olingan so'zlar va atamalar, transportda, kutubxona kataloglarida, yapon so'zlari va ismlarini transkripsiya qilishda (masalan, kompaniya nomlari) ishlatiladi, bu esa ularning chet elliklar tomonidan o'qilishi uchun qulaylik yaratadi. Bu borada “V. M. Alpatov yapon tilining lotinlashtirilishining uchta funksiyasini ajratib ko'rsatadi: Yapon yozuvini lotin alifbosiga o'tkazishni qo'llab-quvvatlovchilar tomonidan romaji ishlatilishi; Yapon tilini o'rganishda yordamchi vosita sifatida yapon so'zlarini transkripsiya qilish; Stilistika maqsadlarida qo'llanilishi” [1, 51]. XIX asrning o'rtalaridan boshlab, latin alifbosi tizimi tarafdorlari yapon yozuvini romaji tizimiga to'liq o'tkazishni taklif qilganlar. “Hozirda latin alifbosi tizimiga o'tishni qo'llab-quvvatlovchilar ko'p. Romaji tizimida bir nechta jurnallar chop etilmoqda, lekin ular ichida ba'zi maqolalar odatiy yapon yozuvida chop etiladi. Yordamchi maqsadlar uchun latin alifbosi yo'l belgilaridagi yapon yozuvlarini, mahsulotlarda, ikki tilli lug'atlarda, lingvistika adabiyotida, kartografiyada ishlatiladi” [1, 51]. Bu tadqiqotlarning natijasi shuni ko'rsatadiki yaponlar to'liq lotin alifbosiga o'tishmadi amma bu alifbomi ham o'z alifbolariga yozuv turi sifatida qo'shishdi va yordamchi vosita sifatida qo'llashgan. Bundan ko'rinib turibdiki ingliz tilida so'zlashuvchilar yapon tilini romaji asosida o'qishmoqchi bo'lishsa Hebburn ishlab chiqqan tizimi ishlatadi, chunki ingliz tilida so'zlashuvchiga bu yozuv tizimida yozilgan so'zlarni talaffuz qilish va tushunish osonlashtiradi. Bundan ko'rinib turibdiki o'zbek yaponshunosligida ham romaji tizimidan foydalanish til o'rganayaotgan qatlam va qiziquvchilar orasida yapon tili orqali madaniyatini, urf-odatini kengayishiga olib keladi. Bu tizim o'quvchilarga yapon xalqining dunyoqarashini tushuntirish uchun bir vosita bo'lib xizmat qiladi deb ayta olamiz.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, yapon tilini o'rganish vaqtida alifboning tarixiy bosqichlari va hozirgi ko'rinishini aniq o'rganishni talab etadi. Bu aniqlik tilini to'g'ri tushinish, urg'ulardan o'rinli foydalanish, egallangan bilim va ko'nikmalarni samarali talqin qilish imkoniyatini yaratib beradi.

Tahlillar natijasiga nazar tashlaydigan bo'lsak til o'rganish vaqtida yapon xalq madaniyatini yoritishda, iqtisodiyot va texnika taraqqiyoti rivojida ham sezilarli hissa qo'shayotganligi aytib o'tish joiz. So'zlarning katakana alifbosida yozilishi bu chetdan kirib kelib hozirda ommalashayotganligini ifodalaydi. Bundan tashqari bir gap ichida yapon alifbosining 3 turini ham ishlatish imkoni mavjudligi buning yana bir o'ziga xos ekanligini ifodlaydi. Bu jarayonda so'zlar yozilishiga qarab so'zlarning estetik xususiyatlarini ochib berishi ham mumkn. Misol uchub kanjida yozilgan so'zlar chuqurroq ma'noni ifodalashda, katakana alifbosida yozilgan so'zlar g'arbdan kirganligini, hiragana alifbosida berilgan so'zlar tushinilish yengil va o'rganuvchilarda iliq munosabatni uyg'otishini ham aytib o'tish lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezident Sh. Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanadarivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son farmoni, hujjatlar to'plami, 2017-y., 6-son
2. Алпатов В. М. Япония. Язык и общество. М.: Наука, 2000. 136 с

3. Алпатов В. М., Басс И. И., Фомин А. И. Японское языкознание VIII—XIX вв. // История лингвистических учений / под ред. А. В. Десницкой, С. Д. Кацнельсона. Л.: Наука, 2001. С. 262—299.
4. Фридрих И. История письма. М.: Наука, 2003. 436 с.
5. Coulmas F. The Blackwell Encyclopedia of Writing Systems. Oxford: Blackwell Publishers, 2006. 603 p.
6. Hadamitzky.W.Romanization.systems.URL:http://www.hadamitzky.de/english/lp_romanization_sys.htm (Retrieved 01 May 2014).
7. Маевский Е. В. Латинский алфавит в Японии: инкорпорация чужеродного // Вестник Московского ун-та. Сер. 13. Востоковедение, 1997. № 1. С. 3—12.
8. 増田太次郎は「口上広告」という表現を用いる増田 2011
9. 藤森弘子 (2005) 「日本語学習者に見られる『弁明』、意味公式の形式と使用—中国人・韓国人学習者の場合—」『日本語教育』
10. 蒙韞 (2008) 「中国人日本語上級学習者の語用論的転移の一考察—依頼に対する断り表現のポライトネスの表し方から—」『国際開発研究フォーラム』
11. Shuhratova V. J. Q. O'zlashma neologizmlarning yapon tilida ifodalanishi va badiiy asarlarda konsept sifatida kelishi //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 5. – С. 776-785.
12. Mamatqulova K. A., Amanullayeva K. M., qizi Shuhratova V. J. Considerations for teaching Japanese literature //International journal of health sciences. – T. 6. – №. S7. – С. 377-385.
13. Shuhratova V. J. Xaruki Murakamining “muvvatli qush solnomasi” romanida “yolg’izlik” konseptining ahamiyati //Вестник магистратуры. – 2022. – №. 5-1 (128). – С. 89-91.
14. Shuhratova V. J. “Qalb” romanida uchraydigan milliy-madaniy va o’ziga xos konseptlarning o’zbek tilidagi talqini //Экономика и социум. – 2022. – №. 10-1 (101). – С. 177-180.

Gulzor Baxriddin qizi Temirova
PhD Candidate, Uzbekistan State
University of World Languages

THE NATURE OF A JOURNALIST'S POSITION IN POLITICAL COMMENTARY AND ITS CONCEPTUAL ASPECTS

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ABSTRACT

In the current era of development, politics is a constantly evolving field, and with it, the role of journalism in politics is constantly changing. This article discusses the importance of the journalist in the political environment and some of the advantages of political journalism. It also examines the situations and difficulties that journalists may encounter when covering political processes. Their various roles in the political process and the main aspects of the impact of their activities on the political environment are discussed.

Keywords: journalist, political journalism, media, political process, mass media, public, publishing

Гульзор Бахриддин кызы Темирова

Аспирант Узбекского государственного университета мировых языков

ПРИРОДА ПОЗИЦИИ ЖУРНАЛИСТА В ПОЛИТИЧЕСКОМ КОММЕНТАРИИ И ЕЁ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

АННОТАЦИЯ

В современную развивающуюся эпоху политика является постоянно развивающейся сферой, и вместе с ней постоянно меняется роль журналистики в политике. В статье рассматривается значение журналистской личности в политической среде и некоторые преимущества политической журналистики. В нем также рассматриваются ситуации и трудности, с которыми могут столкнуться журналисты при освещении политических процессов. Обсуждаются их различные роли в политическом процессе и основные аспекты влияния их деятельности на политическую среду.

Ключевые слова: журналист, политическая журналистика, СМИ, политический процесс, масс-медиа, общественность, издательское дело

Temirova Gulzor Baxriddin qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

SIYOSIY SHARHDA JURNALIST POZITSIYASINING TABIATI, UNING KONTSEPTUAL JIHATLARI

ANNOTATSIYA

Hozirgi rivojlanayotgan davrda siyosat muntazam rivojlanib boruvchi soha bo'lib, u bilan birga jurnalistikaning siyosatdagi o'rnini ham doimiy ravishda o'zgarib turadi. Ushbu maqolada jurnalist shaxsining siyosiy muhitdagi ahamiyati va siyosiy jurnalistikaning ba'zi afzalliklari muhokama qilinadi. Shuningdek, jurnalistlarning siyosiy jarayonlarni yoritib berishlarida duch kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlar, qiyinchiliklar ham ko'rib chiqiladi. Ularning siyosiy jarayondagi turli rollari hamda faoliyatining siyosiy muhitga qiladigan ta'sirlarining eng asosiy jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: jurnalist, siyosiy jurnalistika, axborot vositalari, siyosiy jarayon, ommaviy axborot, jamoatchilik, nashriyot.

Siyosiy jurnalistika bu siyosatdagi dolzarb voqealar haqida ma'lumot to'plash, baholash va tarqatish amaliyotidir. U ko'pincha siyosiy arboblardan, partiyalar, saylovlar va siyosatlarga e'tibor qaratadi. Siyosiy jurnalistika - siyosiy qarorlar, kompaniyalar va yangiliklarni yorituvchi jurnalistika sohasi. Bundan tashqari, nomzodlar haqida ma'lumot to'plash va ularning qilgan ishlari to'g'risida hisobot berishni o'z ichiga oladi. Bu siyosatga qaratilgan jurnalistikaning bir turidir. Ushbu jarayon "siyosiy hisobot" deb ham ataladi. Bu sohada faoliyat ko'rsatuvchi jurnalistlarning vazifasiga nafaqat yangilikni yetkazish, balki uni tahlil qilib, bu borada amalga oshirilayotgan ustuvor vazifalar to'g'risida hisobot berish ham kiradi. Siyosiy jurnalistika professional jurnalistikaning siyosiy voqealar, muammolar, kompaniyalar va boshqalarni yoritish va tahlil qilish bilan shug'ullanadigan bo'limidir.

Jurnalistika siyosatchilarning xatti-harakatlari haqida jamoatchilikni xabardor qilishning kuchli vositasidir. Jurnalistlarning bu borada faoliyat yuritishi esa siyosatchilarning mas'uliyatini oshirishga va saylovchilarga saylovlarda munosib nomzodga ovoz berishlarida yaqindan yordam beradi. Jurnalist davlatning ishonchli vakili sifatida siyosiy jarayonlarda xolis bo'lishi kerak. Bundan tashqari, o'zining subyektiv fikrlashlari, tahlillari orqali oddiy xalqning siyosiy ongini yuksaltirishda, huquqiy ongini oshirishda beminnat xizmat ko'rsatishi lozim. Bunda eng avvalo, jurnalistning o'zi bu sohada yuksak darajada bilim va salohiyatga ega bo'lishi maqsadga muvofiq. [Voronova, 2013, 300-307]

Jurnalistning siyosiy sharhdagi ahamiyati haqida gap ketganda, muhokamada nafaqat axborotni tarqatish, balki ommaga taqdim etilayotgan axborotning sifati va dolzarbligi ham baholanadi. Siyosiy jurnalistlar mamlakat demokratiyasida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular har doim millat siyosatiga murojaat qilishda qatnashgan. Demokratiya himoyachisi rolini bajarishda ular vakili bo'lgan matbuot va siyosatchilar o'rtasida keskinlik ko'pincha kuchayadi. Jurnalistlarning siyosiy kuchi ko'p odamlarni qiziqtiradigan mavzudir [Toshpulatova N., Saidov F, 2019, 56]. Uning axboroti ba'zan millatning salbiy tomonlariga haddan tashqari ko'p e'tibor qaratishda, davlat siyosati bilan bog'liq muhim masalalarni juda soddalashtirishda yoki e'tibordan chetda qoldirishda, siyosiy tarfakashlikning qabul qilingan jihatida ayblanadi. Aslida, ular berayotgan siyosiy hisobotlar ommaviy axborot vositalari madaniyatining rivojlanishi va o'sishiga olib keladi. Bu esa oshkorlik, shaffoflik ustunlik qilayotgan jarayonlarga xalqning qiziqishini orttirib beradi. Jurnalistlar hamisha hukumat ustidan tergov olib borgani uchun davlat sektoridagi mansabdor shaxslarning mas'uliyati kuchaygan. Operativ jurnalistika siyosiy masalalarni efirga uzatish, etnik xilma-xillikni ko'rib chiqish va jamiyatga ta'sir etuvchi turli muammolarni hal qilish orqali jamiyatda demokratiyani targ'ib qilishning samarali vositasi sifatida qo'llanilgan. O'zbekistonda jamoat teleradiokompaniyalari barcha darajalarda mas'uliyat va demokratiyani ta'minlashning samarali vositasi sifatida tergov jurnalistikasining rolini oshirib beradi. Siyosiy jurnalistika tinchlik va ijtimoiy konsensus o'rnatishga yordam berdi. Bu ikki jihat bo'lmasa, demokratiya tahdid ostida qolishi muqarrar. Siyosiy jurnalistika hukumat va xalq o'rtasida tinch vositachilik platformasini taklif etadi. Ammo, agar har bir jurnalist "haqiqat, ezigulik va adolat" tarafdori bo'lsa, munozaralar, nizolar, har qanday masala yuzasidan har bir munozarada faqat bitta xulosaga kelishi mumkin. Axir, bitta haqiqat bor, garchi unga boradigan yo'l uzoq. Ammo muammoning faqat kognitiv, gnoseologik jihatini nazarda tutadigan bo'lsak,

yagona haqiqat haqidagi xulosa qonuniydir. Sof gnoseologik nuqtai nazardan, haqiqatan ham intilishi kerak bo'lgan yagona haqiqiy hukm bo'lishi kerak.

Jurnalistikaning "to'rtinchi hokimiyat" sifatidagi ta'siri qanchalik keng bo'lsa va uning jamiyatdagi faolligi qanchalik yuqori bo'lsa, turli ijtimoiy kuchlar tomonidan shunchalik ko'p tanqid qilinadi. Albatta, jurnalistlarning chiqishlari yuzasidan shikoyatlar, faktlarni yetarlicha bilimga ega emasligi, voqea-hodisalarni xolisona talqin qilayotgani, noto'g'ri pozitsiyani himoya qilishda biryozlama, bir yozlama yondashayotgani kabilar kabi ayblovlar ham tez-tez uchrab turadi. Bunday shikoyatlar turli ijtimoiy kuchlarning harakat erkinligi sharoitida, ayniqsa, ular o'rtasidagi keskin nizolar, g'oyalar va intilishlarning keskin to'qnashuvi davrida tez-tez uchrab turadi.

Agar jurnalistga, nashrga yoki dasturga nisbatan bunday da'volar haqiqatan ham asosli bo'lsa, u holda jurnalistik tanqidga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish tabiiy holdir. Tanbehlar jurnalistning tutgan pozitsiyasi bilan kelishmovchilikdan kelib chiqsa, bu boshqa masala. Albatta, pozitsiya izchil ishlab chiqilishi, keng qamrovli, tizimli ravishda butun ijtimoiy masalalar doirasini qamrab olishi yoki aksincha, noaniq, qisman asoslangan, nomuvofiq, yomon ifodalangan bo'lishi mumkin. Jurnalist muayyan ijtimoiy qatlamlar va ularni qo'llab-quvvatlovchi tomonlarni himoya qilib, aniq va keskin gapirsa, u matnlarda ochiq namoyon bo'lishi yoki yashirin bo'lishi, bilvosita ifodalangan ko'rinishda namoyon bo'lishi va shunga mos ravishda o'z pozitsiyasi, partiyalar, guruhlar, biron-bir kuchlar nomidan "mustaqil", "sog'lom fikr" deb e'lon qilinishi mumkin. Biroq, har qanday holatda, ma'lum ijtimoiy kuchlarning manfaatlarini ifodalash, va himoya qilish sifatidagi pozitsiya jurnalistlarning hayotiy hodisalarga yondashuvini, ularni tushunish va baholashni, taklif etilayotgan echimlarning mohiyatini belgilaydi.

Siyosiy masalalar yoki sport muammolari bo'yicha o'z pozitsiyasini himoya qilish va kerak bo'lganda aniqlashtirish, tuzatish va rivojlantirish kerak. Biroq, o'zgacha bo'lganlar e'tirozlariga javob berish uchun quyidagi variantlardan biri etarli darajada etarli bo'lmaydi. Birinchisi, nohaq ko'rinadigan e'tiroz va ayblovlarni e'tiborsiz qoldirish va o'z holicha davom etish, faqat argumentni kengaytirish, to'ldirish va mustahkamlashdir. Oxir oqibat, agar ular jurnalist tomonidan qabul qilingan pozitsiyadan to'g'ri bo'lsa, o'zgachalar tomonidan qabul qilinmasa, unda kelishmovchilik epistemologik emas, balki ijtimoiy tekislikda yotadi. Shuning uchun, o'z holicha davom etish yanada qizg'in e'tirozlarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa kelishmovchilikning kuchayishiga olib keladi. Ikkinchisi, o'tkir qirralarni yumshatish, tekislash va norozilarning yaxshilik, haqiqat va adolat haqidagi g'oyalarga asoslangan e'tirozlari va dalillariga javoban keskin dalillarni olib tashlash orqali erishiladi.

O'zining ekstremal shaklida, bu o'z asarlaridan qiymat mulohazalari va xulosalarni yo'q qilish istagi. Ko'pincha sof ma'lumot bu faqat faktlarni yetkazish, o'z qarashlarini ifoda etishni istisno qilgan holda, guvohlarga voqealar haqida guvohlik berish imkoniyatini ta'minlaydi, deb o'ylashadi. Biroq, pozitsiya hali ham yashirin shaklda - suhbatdoshlar va mualliflarni tanlashda, material tanlashda, matnlarni qurishda, hatto foydalanilgan lug'atda ham ko'rinadi. Sof ma'lumot - bu illyuziya va ko'pincha zararli, agar u tomoshabinlar uchun to'g'ri g'oyalarni ishlab chiqishni qiyinlashtirsa. Uchinchi variant - tomoshabinlarga turli xil yondashuvlar, fikrlar va qarashlarni taklif qilish, shu bilan muvozanatli ma'lumotni taqdim etish, barcha nuqtai nazarlarni taqdim etish, lekin o'zingiznikini bildirmaslik. Jurnalist, albatta, auditoriyani jamiyatning turli qatlamlarida ishlab chiqilgan g'oyalarning to'liq to'plami bilan tanishtirishi uchun turli xil faktlar, qarashlar va fikrlarni etkazishi shart. Aks holda, biryozlamalik va bir yozlamalik muqarrar, bu esa maqbul echimlarni topishni qiyinlashtiradi. Ammo jurnalist o'z nuqtai nazarini faol e'lon qilmasdan va tasdiqlamasdan turib, o'zini bir qator qarashlarning passiv "diktori" roli bilan cheklab qo'ya oladimi?

Jurnalistik pozitsiyani ifodalashning har bir shakli o'z haqiqatiga ega. Birinchi holda, bu to'g'ridan-to'g'rilik va o'z qarashlarini himoya qilish; ikkinchisida - murosaga intilish, norozilikni hurmat qilish; uchinchisida - barcha hukmlarning xolis taqdim etilishiga g'amxo'rlik qilish. Alohida ishda pozitsiyani oshkor qilish (yoki yashirish) ning alohida holati sifatida ushbu shakllarning har biri mumkin va aslida o'zini namoyon qiladi. Biroq, mutlaqlashtirish va ularga rioya qilish jurnalistikaga doimo zarar etkazadi, chunki ular uning asl mohiyatini har tomonlama ijtimoiy yo'naltirish va xabardorlikka erishish omili sifatida to'liq namoyon bo'lishiga yo'l qo'ymaydi [Biagi, 2005, 147]

Binobarin, har qanday ommaviy axborot vositalari uchun printsiplial jihatdan muhim asos sifatida, ijtimoiy mavqening namoyon bo'lishining boshqa to'rtinchi shakli talab qilinadi, garchi u tarkibiy qismlar sifatida qayd etilgan uchtasini o'z ichiga oladi. Uning mohiyati dialektik ko'rinadi, chunki u o'z pozitsiyasini taqdim etish va bahslashda qat'iylikni va shu bilan birga boshqa ijtimoiy kuchlarga va ularning to'g'ri bo'lgan g'oyalari nisbatan bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi, bu norozilarning haqiqiy ehtiyojlarini tushunish va hisobga olishning samimiy istagida namoyon bo'ladi. Shu sababli, ijtimoiy pozitsiyani namoyon qilishning to'rtinchi shaklidagi asosiy narsa - bu kelishmovchiliklarni keltirib chiqaradigan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muammoni hal qilishda umumiy yondashuv yoki hech bo'lmaganda o'zaro yondoshuvlar asosida murosaga erishish asosida izlash amalga oshiriladi.

Turli xil guruhlardan iborat zamonaviy, murakkab tashkil etilgan jamiyatda barcha ijtimoiy muammolarni hal qilishning umumiy jihati, shubhasiz, insoniyat taraqqiyoti jarayonida rivojlangan, barcha odamlarni birlashtirgan va har birining hayotining eng xilma-xil sohalarida: siyosat va iqtisodiyotda, davlat va shaxsiy hayotda, mamlakatlar va shaxslar o'rtasidagi munosabatlarda, xulq-atvori uchun zamin yaratadigan umuminsoniy gumanistik qadriyatlardir. Turli kuchlar tomonidan qarama-qarshilik va g'alaba sari kurashish istagi insoniyatning mavjudligiga tahdid solayotgan yangi tsivilizatsiya sari intilayotgan, o'zaro bog'langan yagona jahon hamjamiyatini shakllantirishning zamonaviy sharoitida jurnalistika uchun umuminsoniy insonparvarlik qadriyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Umumjahon insoniy qadriyatlar insoniyatning insoniyat vakili sifatidagi hayotining negizida ko'rinadi va biz XXI asrning yangi jahon tsivilizatsiyasi sari qadam tashlagan sari, ularning doirasi tobora kengayib boradi va ularning roli tobora ko'proq ahamiyat kasb etib, ijtimoiy hayotning tobora ko'proq sohalarini o'z ta'sir doirasiga qamrab oladi.

Albatta, jurnalistika uchun umuminsoniy qadriyatlar uning ijtimoiy mavqeining asosini ham tashkil qiladi. Biroq, hayot hodisalarini tushunish, baholash va hukm qilish jarayonida barcha umuminsoniy qadriyatlarga so'zsiz rioya qilish bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Birinchidan, ularning jurnalistning ijtimoiy pozitsiyasi doirasidagi harakati o'ziga xos bo'lishi va ular qo'llaniladigan vaziyatlarning o'ziga xos xususiyatlariga asoslanishi kerak. Shuningdek, odamlar tomonidan turlicha tushuniladigan erkinlik va adolatning abadiy talablarini ham aniq belgilash zarur. Ikkinchidan, va bu muhim emas, bu umuminsoniy qadriyatlar mavhum shaxs tomonidan qo'llanilmaydi va ular umuman inson ga nisbatan qo'llanilmaydi. Har bir aniq shaxs ma'lum bir guruh belgilarining tashuvchisi sifatida insoniyatga kiritilgan. Har bir inson ma'lum bir sinfga, millatga, mintaqaga, mamlakatga tegishli; Yosh, jins, kasbiy, ta'lim va boshqa xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Va har bir guruh jamiyat hayotida tutgan o'rni va boshqa guruhlar bilan munosabatlarining tabiati bilan bog'liq holda, o'zining guruh manfaatlari va qadriyatlarini rivojlantiradi [Hanson, R. E., 2005, 87].

Jurnalistning o'zi hayotda va kasbiy faoliyatida ma'lum ijtimoiy guruhlarining xususiyatlarining tashuvchisi sifatida ishtirok etadi va shunga muvofiq, muayyan guruhlarining manfaatlari va qadriyatlarining vakili, vakili va himoyachisi sifatida ishlaydi. Ma'lum bir ijtimoiy guruh tomonidagi bu ijtimoiy mavqe nafaqat qoralanadi, balki qonunni buzmasdan amalga oshirilsa, ijtimoiy zarur va olijanobdir, chunki uning asosida shaxsning shaxsiy maqomida bo'lsa ham, g'amxo'rlik yotadi.

Albatta, jurnalist shunday deyishi mumkin: "Men o'z ehtiyojlarini himoya qilishni menga topshirgan guruhimning manfaatlari himoya qilaman va ularni umuminsoniy ehtiyojlar bilan birlashtirish ko'pincha mumkin emas". Boshqasi shunday deb e'lon qiladi: "Men umuminsoniy qadriyatlarni himoya qilaman va qo'llab-quvvatlayman, shaxsiy guruh pozitsiyalarida emas, balki umuminsoniy pozitsiyalarda turaman va shaxsiy manfaatlar umumiy manfaatlariga bo'ysundirilishiga yo'l qo'yaman". Umuman olganda, "umumiy yoki xususiy" muqobilning mavjudligi xayoliydir, chunki universal va xususiy guruh ichki o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Shuning uchun ham har bir jurnalist uchun shaxsiy, ijtimoiy-guruh va umuminsoniy munosabatlarning murakkab aloqalari va munosabatlaridagi (obyektiv va subyektiv) hayotdagi real namoyon bo'lishini tushunish nihoyatda muhimdir. Shaxs jamiyatdan tashqarida bo'lishi mumkin emas va u insoniyatga bevosita emas, balki bir vaqtning o'zida ko'plab guruhlarga mansubligi orqali kiradi (masalan, har bir jurnalist yoshi, jinsi,

milliy, ma'rifiy, ijtimoiy, kasbiy, mintaqaviy va boshqa ko'plab guruhlarga tegishli). Shu bilan birga (agar biz turli guruhlar, ayniqsa sinfiy munosabatlarning o'ziga xos tarixiy shakllarini hisobga olmasak), umuminsoniy gumanistik qadriyatlar asosida guruhlar o'rtasida murosaga kelish yoki hatto konsensusga faqat guruhlarning tor egoistik da'volari va tajovuzlarini qisqartirish orqali erishish mumkin. Bundan tashqari, insonparvarlik talablari tufayli ko'p berilganlar shunchaki oz berilganlarga yordam berishga majburdirlar: boy – kambag'al, kuchli - zaif, sog'lom - kasal va hokazo [MakGrou Xill Irvin, 2005, 96].

Ba'zi jurnalistlar va ommaviy axborot vositalari jamiyatdagi ma'lum manfaatdor guruhlar tomonidan manipulyatsiya qilinadi. Shuning uchun ular demokratiyaning yemirilishiga hissa qo'shadilar, chunki jamoat manfaatlari himoya qilinmaydi. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalari ba'zan o'z jurnalistini xolis xabar berishga majbur qiladi, bu esa jurnalistning o'z demokratik majburiyatini bajara olmasligiga yordam beradi. Yuqoridagilardan siyosiy jurnalistika jamiyatda muhim o'rin tutadi. Biroq, javobgarlikni ta'minlash uchun ular halol hisobot berishlari kerak. Ular o'z hisobotlarida xolis ekanligiga ishonch hosil qilishlari kerak [Aalberg, T. va Curran, J., 2018, 32].

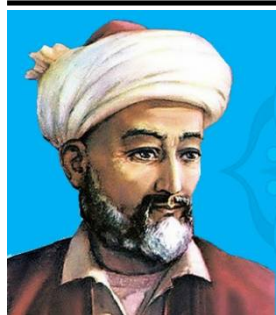
Siyosiy jarayon deganda, davlat siyosatini shakllantirish va yuritish jarayoni deb ta'riflash mumkin; odatda, siyosiy institutlar va ijtimoiy guruhlarning o'zaro ta'siri yoki jamoatchilik fikri va siyosiy rahbariyat o'rtasidagi munosabatlar orqali amalga oshiriladi Siyosiy jurnalistika siyosiy jarayonda markaziy o'rin tutadi. Ko'p jihatdan siyosiy jurnalistika siyosiy jarayonni yoritadi. 21-asr siyosatda ham, jurnalistikada ham keskin o'zgarishlarga duch keldi. Raqamli aloqaning o'sishi siyosiy jurnalistikaga chuqur ta'sir ko'rsatadigan an'anaviy ommaviy axborot vositalarining pasayishiga olib keldi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, har kim o'z imkoniyatlaridan turli yo'llar bilan foydalanadi, insonparvarlik rivojlanishiga yordam beradi yoki to'sqinlik qiladi. Bu o'rinda jurnalistik mas'uliyatning yuksakligini ta'kidlash joiz. Zero, jamiyat farovonligi yo'lida ijodiy yo'nalishdan unumli foydalanish uchun aynan mana shu yuk mas'uldir. Jurnalstning mas'uliyati uning ichki ehtiyojidir. Chunki bugungi demokratik jamiyat qarashlar plyuralizmini nazarda tutadi. Ixtiyoriy tanlov qilish, o'z g'oyaviy va ijodiy pozitsiyangizni mustaqil ravishda aniqlash kerak, va bu erkinlikning to'rtinchi jihati bo'lgan mas'uliyatli ijtimoiy pozitsiyadir. Siyosatchilar va jurnalistlarning o'zaro munosabati yoki muloqot qilish usullari o'zgarayotgan bo'lsa-da, siyosiy jurnalistika siyosiy jarayonda hukmron bo'lib qolmoqda. Siyosiy jurnalistika siyosiy jarayonning asosiy qismi sifatida qaraladi. Siyosiy jurnalistika siyosatni hokimiyat lavozimlarida bo'lganlarni tanqid qilish, maqtash, muayyan siyosiy ishtirokchilarni, raqobat va muammolarni rag'batlantirish orqali taqdim etadi.

20-asrning oxirida ommaviy axborot vositalarida yoritilgan siyosatchilar tomonidan olib boriladigan davlat siyosati kengroq auditoriyani qamrab oluvchi teleradiokompaniyalar va gazetalar doirasida tashkil etilgan siyosiy jurnalistikaning turli, ammo o'ziga xos milliy xilma-xilligi bilan o'zaro bog'liq edi. Bugun ham jurnalistika siyosatning markazida. Siyosiy jurnalistika o'zini kasb va hunar sifatida qaytadan kashf etmoqda. Ular mustaqil ravishda yoki media kompaniyalari uchun ishlaydi.

Xulosa qilib aytganda, jurnalistning o'rni va uning tabiati samarali reportajlar bilan mamlakatning siyosiy jarayonini shakllantirishda muhim ustunni tashkil qiladi. Jurnalstlar va siyosatchilar o'rtasidagi munosabatlar hayratlanarli. Ularning ba'zi hisobotlari hamkorlikda, ba'zilari esa raqib sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Bularning barchasi siyosatchilar va boshqa hukumat amaldorlari tomonidan amalga oshirilgan haqiqiy harakatlarga bog'liq. Biroq, jurnalistlar jamoatchilikni qiziqtiradigan yangiliklarni xabar qilishlari uchun partiyasiz bo'lishlari kerak. Jamiyatdagi siyosat muhokamasi doimo siyosiy jurnalistlarga havola bo'ladi. Shu bois jurnalistlar jamiyatning siyosat haqidagi fikrlash tarzini shakllantiradi. Internet jurnalist ma'lumot to'plashi, tahlil qilishi va ko'proq odamlarga tarqatishi mumkin bo'lgan platformani taqdim etadi. Internetning jurnalistika sifatiga ta'siridan qo'rqish mavjud bo'lsa-da, jurnalist jamoatchilik bilan muloqot qilish uchun ushbu platformadan faol foydalanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshpulatova N., Saidov F. “Jurnalistikaning huquqiy asoslari”. O‘z kitob savdo nashriyoti” 2020
2. Nurmatov A., Toshpulatova N., Do‘stqorayev B., Mo‘minov F., Saidov H., Maxsumova S. “Jurnalistika nazariyasi tarixi va taraqqiyoti”. O‘zbekiston, 2019 y
3. O‘zbekiston Respublikasining «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida»gi qonuni. T., 2003.
4. Voronova, M. (2013b). Siyosiy jurnalistikaning vazifalari, tamoyillari va shakllari, 3-son, 300-307-betlar.
5. O‘zbekiston Respublikasining «Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida»gi qonuni. T., 2003.
6. Olmos, L. (1996). Uchinchi to‘lqin tugadimi? Demokratiya jurnali, jild. 7, № 3, 20–37-betlar
7. Dutsyk, D. (2005). Siyosiy jurnalistika. Kiyev: Kyevo-Mohylianska akademiyasi.
8. Ommaviy axborot vositalari demokratiyani qanday xabardor qiladi. Qiyosiy yondashuv. London, Buyuk Britaniya: Routledge.
9. Lug‘at. M a’lumotnoma. Jurnalistika. Reklama. Pablik Rileyshnz. 1700 ta atama (mualliflar hay’ati) T.,2003.
10. Aalberg, T., Strömbäck, J. va de Vreese, C. Siyosatni strategiya va o‘yin sifatida shakllantirish: kontseptsiyalarni, amaliyotlarni va asosiy topilmalarni ko‘rib chiqish. Jurnalistika, 13(2), 162–178.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Aminova Lola Alimovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Turkshunoslik oliy maktabi dotsenti,

filologiya fanlari nomzodi.

lolahonim@mail.ru

TURK TILIDA YAXSHI TILAK BILDIRISH VA ILTIFOT SO'ZLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

“Turk tilida yaxshi tilak bildirish va iltifot so‘zlari” mavzuidagi maqolasida turk tilida qo‘llaniladigan yaxshi tilaklar va iltifot so‘zlari haqida fikr yuritilgan. Maqolada turk tilida eng ko‘p ishlatiladigan, ham yozma nutqda ham og‘zaki nutqda faol qo‘llanuvchi tilaklarning mazmuni, qo‘llanish holatlari batafsil yoritilgan. Ayniqsa, tilaklar va iltifot so‘zlarining so‘zma-so‘z tarjimasini, ko‘chma ma‘nolari hamda ular anglatadigan tilakning alohida mazmuni misollar yordamida ochib berilgan. Maqolaning yana bir e‘tiborga molik tomoni shundaki, har bir tilak va iltifot so‘zlari o‘zbek tilidagi muqobillari bilan qiyoslangan. O‘zbek tiliga o‘xshash va farqli jihatlari keltirib o‘tilgan. Maqolada shu mavzu doirasida qilingan ilmiy ishlar o‘rganilib, iqtiboslar sifatida fikrlar ham keltirib o‘tilgan.

Tayanch tushunchalar: so‘zlashish odobi, hushmuomalalik, yaxshi tilak bildirish, iltifot so‘z va iboralari, nutq, muloqot.

Аминова Лола Алимовна

Доцент Высшей школы тюркологии

Ташкентский государственный университет востоковедения,

Кандидат филологических наук.

lolahonim@mail.ru

ПОЖЕЛАНИЯ И КОМПЛИМЕНТЫ НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

В статье на тему «Пожелания и комплименты на турецком языке» ведется мысль о добрых пожеланиях и комплиментах на турецком языке. В статье подробно описано содержание наиболее часто употребляемых пожеланий на турецком языке как в письменной, так и в устной речи, а также условия их использования. В частности, дословный перевод слов «пожелания» и «комплименты», их переносные значения и конкретное содержание выражаемого ими желания объясняются с помощью примеров. Еще один примечательный аспект статьи - каждое слово пожелания и комплимента сравнивается с его узбекскими альтернативами. Отмечены сходства и различия с узбекским языком. В статье анализируются научные работы, проделанные по данной теме, и приводятся идеи в виде цитат.

Ключевые слова: культура речи, вежливость, выражение добрых пожеланий, слова и выражения любезности, речь, общение.

Aminova Lola Alimovna

Associate Professor of the Higher School of Turkology
Tashkent State University of Oriental Studies,
Candidate of Philological Sciences.
lolahonim@mail.ru

WISHES AND COMPLIMENTS IN TURKISH

ANNOTATION

In this article on the topic of “Good wishes and words of compliments in Turkish language” was about good wishes and compliments which are used in Turkish. Definition of wishes and its usage which are frequently used in both written and spoken Turkish are clarified in the article.

Furthermore, translation of wishes and words of compliments, their description is explained with examples. Another side of the article that should be paid attention is that each wishes and compliments are compared and contrasted with their equivalents in Uzbek. Scientists works in the sphere of the topic are studied and opinions are also shared Assalomu aleykum quotes in the article.

Keywords: speech culture, politeness, expression of good wishes, words and expressions of courtesy, speech, communication.

Введение:

Пока существует человеческое общество, между людьми будут складываться различные социальные отношения. Естественно, эти отношения, несомненно, находят своё отражение в языке..

Язык — это самая большая потребность человечества. Только посредством речи люди могут выражать все свои желания и стремления. Все проблемы находят своё решение через общение. Как говорили наши предки: «Что ни случится с нами, всё — от языка». Если мы будем знать правила нашего языка, умело использовать словарный запас, пословицы, фразы, слова любезности и формулировать наши предложения с мастерством, то наши мысли будут ещё более убедительно доходить до собеседника.

В любом общении, в процессе обмена мнениями любое позитивное намерение или пожелание, прежде всего, возникает благодаря уважению между людьми. Если вы испытываете чувство уважения к собеседнику, добрые пожелания и слова любезности будут соответствующим образом выражены. Иными словами, в основе любого положительного мнения лежит уважение, а в основе любого негативного мнения — неуважение.

Цель и задачи:

Известно, что у каждого языка есть свои фонетические, морфологические и синтаксические особенности. Кроме того, языки различаются и по использованию афоризмов, фразеологизмов и слов любезности. В некоторых языках вежливость и выражение добрых пожеланий встречаются в речи особенно часто. К таким языкам можно отнести и турецкий язык. Турецкий язык, как говорят сами турки, — это «крутой» (kibar) язык, то есть язык, полный любезностей и вежливых оборотов.

Выражение пожеланий по каждому поводу, использование готовых словесных формул и фраз для выражения добрых намерений — это характерная черта турецкого языка. Иногда мы можем найти прямые соответствия турецким словам любезности в узбекском языке. Однако в некоторых случаях бывает сложно перевести турецкие формулы пожеланий на узбекский язык. В этом исследовании мы постараемся проанализировать такие особенности.

Методы:

В турецком языке существует пожелание «geçmiş olsun». Если перевести его дословно на узбекский язык, оно означает «ўтиб кетган бўлсин» («пусть пройдёт»). Однако эта фраза обычно используется в отношении больного человека или его близких в значении «тезроқ

тузалиб кетинг» («скорейшего выздоровления») или «шифо берсин» («пусть будет исцеление»). Это основное значение данного выражения.

Кроме того, эта фраза применяется и в отношении людей, оказавшихся в трудной ситуации, переживших несчастный случай или катастрофу. В таких случаях её можно перевести как «кўрган кечирганингиз шу бўлсин» («пусть это будет всё, что вы пережили») или «орқада қолгани чин бўлсин» («пусть это останется в прошлом»).

В таких ситуациях не использовать эту фразу может считаться черствостью и грубостью. Выражение «geçmiş olsun» очень часто встречается в повседневной жизни турков. Иногда оно употребляется в своём основном значении, а иногда — в переносном. Поэтому при переводе на узбекский язык нужно учитывать контекст.

Стоит отметить, что это пожелание используется не только в диалогах между двумя людьми, но и в случаях, когда болезнь или бедствие затрагивают отдельного человека или целые города и регионы. В таких случаях оно может выступать в форме «пожеланий», «сочувственных сообщений» или «писем соболезнования». В турецком языке это называется «geçmiş olsun mesajları», то есть «сообщения с пожеланиями выздоровления» или «письма сочувствия».

Приведённые ниже примеры демонстрируют все возможные контексты использования пожелания «geçmiş olsun».

“Hastalanmana üzüldüm bir an önce seni eski halinle aramızda görmek istiyoruz ve acil şifalar diliyoruz, geçmiş olsun...”

"Мне грустно слышать, что ты заболел. Желая тебе скорейшего выздоровления, чтобы ты скорее вернулся к нам. Пусть Всевышний дарует исцеление".

“Geçmiş olsun güzel İzmir. Kayıplar için baş sağlığı, yaralılara acil şifalar, geride kalanlara sabır diliyorum. Depremden etkilenen tüm bölgelerde bu büyük korkuyu yaşayan herkes ve mucize kurtuluşların devamı için dualarım sizlerle". (**Burcu Esmersoy**)

"Пусть всё пережитое останется в прошлом, прекрасный Измир. Выражаю соболезнования потерявшим близких, желаю скорейшего выздоровления раненым и терпения всем остальным. Молюсь за всех, кто пострадал от землетрясения, испытал этот страшный ужас в пострадавших регионах, а также за чудесные спасения, чтобы их было ещё больше." (**Burcu Esmersoy**)

“Ali Safa Beyin karısı gelip, Abdi Ağanın yanındaki sedire oturdu: "Geçmiş olsun Ağa," dedi. "Duyduk da sana yüreğimiz yandı. Neler de gelmiş başına! Vay Abdi Ağa! Ali Safa Bey o gavurun hakkından gelir inşallah. Sen hiç küsüm çekme."

«Жена Али Сафа-бей пришла и села на сиденье рядом с Абди Агой. «Это то, чего ты ждал, брат», — сказал он. «Нам очень жаль это слышать, что с вами случилось!» О, брат Абди! Али Сафо-бей накажет этого неверного, иншаАллах. "Не волнуйся."

В турецком языке есть такая фраза: «gözünüz aydın». Эта фраза переводится на узбекский язык как «поздравления», «спасибо за то, что вы привели нас к лучшим, более светлым дням» и «пусть это будет то, что вы увидели и испытали». Это пожелание произносится для того, кто избежал долгой разлуки или трудной ситуации. Например, когда ваш сын возвращается из армии, любимый человек возвращается из-за границы, кто-то освобождается, кто-то находит кого-то или что-то, что он потерял, и т. д. В турецком языке все подобные ситуации выражаются пожеланием «gözünüz aydın». Но перевод этой фразы на узбекский язык не тот. В зависимости от ситуации произносится одно из вышеперечисленных пожеланий. Эта фраза, если её дословно перевести на узбекский язык, соответствует поговорке «твои глаза ясны» и не звучит непривычно для узбекского языка. Поэтому во многих местах мы видим эту фразу в дословном переводе на узбекский язык. Однако такие переводы считаются ошибками и приводят к недопониманию и путанице в значении турецких слов и фраз. Поэтому данную фразу не следует переводить дословно, а следует использовать один из приведенных выше переводов в зависимости от ситуации.

“Lamia, odaya basan akşam karanlığı içinde amcasının yüzünü farkettiler. Rıza Bey, bu bir kaç ay içinde büsbütün ihtiyarlamış, çökmüş gibiydi. Düşük bıyıkları tıtrıyor, gözleri daha çukur ve

karanlık görünüyordu. Soğuk, titrete elini Lamia'nın alnı, saçları üzerinde gezdirdi, yan açık göğsünü çarşafıyla örterek:

-Gözün aydın kızım... çok şükür kurtuldun, dedi. Lamia ancak o vakit hatırlayabildi. O uğursuz vakti."

«В темноте, опутившейся в комнату, Ламия увидела лицо своего дяди. Риза-бей, казалось, постарел и стал намного старше всего за несколько месяцев. Его длинные усы дрожали, а глаза запали. Своими ледяными руками он гладил лоб и волосы Ламии. Накрываем открытую область простыней:

«Это все, что ты видел. Слава Богу, ты выжил», — сказал он.

«Именно тогда Ламия смогла вспомнить тот необычный день».

Исходя из ситуации в этом отрывке, фразу «gözün aydın» правильнее было бы перевести как «пусть то, что ты видишь, будет так». Ниже приведен пример этого пожелания, означающего «поздравления».

“ - Avrat doğurdu, dedi.

Kahvedekiler,

- Gözün aydın Küşpük... dediler.

- Neyin gözün aydını be, diye bağırdı, avrat, kız doğurdu.

Kâzım Ağa,

- Yaaa!.. dedi.

Kahvede uzun, ağır ağır bir sessizlik oldu.”

«Моя жена родила», — сказал он.

Те, кто в кофейне,

«Поздравляю, Кушпик...» — сказали они.

«За что вы меня поздравляете? — закричал он. — Моя жена родила девочку».

Брат Казим:

- Да неужели? Он сказал.

«Было так тихо, как будто кто-то налил воды в кофейню».

“Характерно, что, когда речь идет о положительных единицах желания, все исследователи подчеркивают их связь с определенной речевой ситуацией, часто с обычаями и традициями. Это свидетельствует о том, что большинство единиц, выражающих положительное желание в узбекском языке, стали готовыми устойчивыми единицами речи”. На узбекском языке мы желаем человеку, который чем-то занят, говоря: «Не уставай», «Не уставай» и «Пусть твоя работа идет гладко». В турецком языке есть пожелание именно для этой ситуации: «Давай легко». Дословный перевод этого пожелания — «пусть это будет легко». Однако это выражение имеет и более широкий смысл. Например, если мы сначала приветствуем занятого человека словами «kolay gelsin», что означает «не будь грубым», то, уходя от него, мы снова прощаемся по-турецки словами «kolay gelsin». То есть его используют как при приветствии, так и при прощании. Но на узбекском языке, если первое приветствие «хорманг», то при прощании говорят «чарчаманг» и «Дай Бог тебе сил». Следует также отметить, что в узбекском языке пожелание «хорманг» часто произносится в адрес человека, который занимается тяжелой физической деятельностью или работой, требующей усилий. В турецком языке выражение «kolay gelsin» используется для обозначения любого вида работы, включая студентов, учащихся и людей, занятых легкой работой. Существует также юмористическая версия этой фразы. Другими словами, человеку, который говорит «это легко», отвечают «это легко, если это легко». Это значит, что когда вы говорите: «Пусть то, что ты делаешь, будет легким», это означает: «Пусть это будет легко для тебя». На самом деле эта фраза имеет негативный оттенок. То есть, в основе лежит негативное намерение: «Если ты облегчишь мне задачу, то это случится и с тобой». Но в наши дни мы часто сталкиваемся с ситуациями, когда это выражение используется вместо юмора, и не в плохом смысле.

“Hepsini tek tek tanırdık, iyi insanlardı... Çocuk gibi güler, Çocuk gibi kızarlardı.... Ölmeselerdi iyi olurdu. İyi insanlar en azından iyi ölmelidir. Çünkü hakiki bir iyiliğe ermek zordur. Ekmeğin

köşesini başkasına sunmak... Sahici bir insan gibi tokalaşmak. Hiç oynamadan herkese" merhaba" demek, **"kolay gelsin hemşerim"** demek zordur!"

«Мы знали их всех, они были хорошими людьми... Они смеялись, как дети, они злились, как дети... Было бы лучше, если бы они не умирали». Хорошие люди должны хотя бы умереть хорошей смертью. Потому что истинное добро труднодостижимо. «Трудно делить свой хлеб с другим... Пожать руку, как настоящему человеку... Искренне сказать «привет» и «до свидания, мой земляк» каждому».

В приведенном выше отрывке пожелание «пусть все дастся легко» не адресовано никому. Вот почему он не обернулся и не сказал: «Не беспокойся». Правильнее перевести как «Пусть будет много еды».

"Merhaba." Meriç elindeki eski ciltli kitabı rafa yerleştirmeden önce bana dönüyor. Dudakları gördüğü şeyden hoşlandığını ima edercesine kıvrılınca, gülümseyişine karşılık veriyorum.

"Hoş geldiniz."

"Hoş buldum. Kolay gelsin." Yanına ilerleyip koliden özenle çıkardığı kitaplara bakıyorum. Çoğu çok yıpranmış, çok eski görünüyorlar."

"Привет. Мерих посмотрел на меня, прежде чем поставить книгу в потертой обложке на полку. Я тоже улыбнулась ему, и его губы улыбнулись, показывая, что ему понравилось то, что он увидел.

"Hush kelibsiz".

«Мы не спим, не волнуйтесь». Я подошел к нему и посмотрел на книги, которые он осторожно доставал из коробки. «Многие из них обветшали и выглядят очень старыми».

В узбекском языке существует несколько пожеланий, связанных с покупкой новой одежды или желаемой новой вещью. То есть «да будет благословенно», «носи и делай», «да будет заповедано». В турецком языке существуют и альтернативные формы этих же пожеланий. Во многих местах также используется пожелание «мубарак олсун». Но фраза «До свидания, до свидания» часто используется в межличностном общении. Дословный перевод этой фразы — «используйте это с улыбкой». Значение переводится как «используй это себе во благо», «носи это и делай это хорошо». Слово «güle güle» на самом деле произошло от глагола «gülmek» (смеяться) и также используется для обозначения ряда действий. Например, «güle güle» используется в значении «до свидания», то есть «до свидания». Это также означает «уйти счастливо» и «уйти смеясь». В то же время он также воплощает в себе желание, чтобы приобретенный товар «пользовался с радостью» и «пользовался с улыбкой».

"Eve taşındığımızın ikinci günüydü. Sağ yanımızda bir komşu var. Yol önlerinden geçiyor. Pencerenin önüne oturmuş bir yaşlı adam, - Bu evi tutmasaydınız iyi olurdu, dedi. İhtiyara sert sert baktım:

- Bizim bildiğimiz bir kiracı bir eve taşındı mı, konu komşu "güle güle oturun"a gelirler. Taşınmasaydınız iyi olurdu, ne demek? Komşuya böyle mi söylenir?"

«Это было на второй день после того, как мы переехали в дом». Справа от нас есть сосед. Наша дорога проходила мимо их домов. Сидя у окна, он сказал: «Было бы лучше, если бы ты не снимал этот дом». Я посмотрел на старика и сказал:

- Когда люди переезжали в съемный дом, соседи встречали их «благословениями». Что вы имеете в виду, когда говорите, что было бы лучше, если бы вы не переезжали? Говорит ли он то же самое своему соседу? "

Другое пожелание в турецком языке употребляется по отношению к чему-то купленному. Это также фраза «да пребудет с тобой удача». Это выражение используется не для мелких покупок, а для крупных. Например, так говорят о доме, машине или крупном проекте, который только начинается. Что касается значения этой фразы, то в узбекском языке также существует слово «haug», означающее «хороший», а слово «uğur» означает «характерный», «благословенный», «благословенный», «благоприятный». На самом деле, мудрость, заложенная в этих двух словах, очень могущественна. Более того, оба эти слова, имеющие сильное значение, объединены в одну фразу. Поэтому, чтобы использовать эту фразу вместо пожелания, ситуация и причина должны быть более весомыми. В этом случае

нам нужно будет перевести его в таких значениях, как «пусть дом, который ты приобрел, будет плодотворным и благословенным» и «пусть работа, которую ты начинаешь, будет плодотворной и результативной». Мы также можем видеть, что это пожелание иногда используется без использования слова «uğurlu», а просто как «hayırlı olsun». Такое использование не наносит вреда содержанию пожелания. Самое главное — выразить искреннее пожелание, соответствующее ситуации и моменту.

“Hüsamettin efendi onu merhamet ifade eden gözlerle süzdü:

“Allah bahtiyar etsin ... Sonunuz hayırlı olsun. Ben seni aklı başında çocuk bilirim...”

«Хусомиддин Эфенди оглядел его с головы до ног с состраданием:

Дай Бог вам счастья... Пусть вы будете благословлены в конце. «Я считаю тебя здравомыслящим мальчиком».

“Mustafa Kemal açılışa geldi. Nazilli halkı, teşekkür için, 22 ayar altından anahtar yaptırmıştı, sembolik kapı o anahtarla açılacaktı. Mustafa Kemal, memlekete hayırlı uğurlu olsun dedi, açtı. Bugünkülerin yaptığı gibi, hatıra ayaklarıyla anahtarı cebine atmadı. " Altın, milletin hazinesinde durur" dedi”.

«Мустафа Кемаль приехал на церемонию открытия». Жители Нозилли в знак благодарности изготовили ключ из 22 граммов золота и намеревались открыть им символическую дверь. Мустафа Кемаль повернулся к людям, поприветствовал их и открыл дверь. Он не положил ключ в карман в качестве сувенира, как это делали другие. «Золото находится в сокровищнице народа», — сказал он.

Если проанализировать два приведенных выше отрывка, то в первом из них содержится пожелание «да будет благословен твой конец». Здесь речь идет не о покупке чего-то нового, а об успехе начатого дела. Вот почему на узбекский язык это переводится как «пусть конец будет славным». Второй отрывок можно использовать в качестве примера значения пожелания «да будет благословенно».

Как и в узбекском языке, в турецком языке также много выражений с соматическим компонентом. Существует множество пословиц и выражений, в которых используются такие части человеческого тела, как голова (baş), глаз (göz), рука (el), нога (ayak), язык (dil), сердце (kalp) и душа (yürek). Поскольку движение человека осуществляется с помощью тела, соматические единицы часто встречаются в комплиментах и добрых пожеланиях. Например, в турецком языке есть пожелание «ellerinize sağlık», что дословно переводится как «здоровья вашим рукам». Это пожелание обычно произносится в ответ на какую-либо работу, выполненную руками, или оказанную кому-либо услугу и соответствует узбекскому пожеланию «пусть не страдают твои руки». Точно такая же форма узбекского пожелания «Пусть твои руки не болят» существует и в турецком языке. То есть: «Да не смутится рука твоя». В турецком языке это приветствие часто используется по отношению к человеку, который приготовил еду, или к человеку, который подал вам еду. Кроме того, фраза «да не страдают ваши руки» или «здоровья вашим рукам» употребляется для всех видов услуг, оказываемых вручную.

- «Kahvenizi buyurun efendim....

- Elinize sağlık hanım kızım....hımmmm bu soğukta canımıza can kattı doğrusu.... ölmüşlerinizin canına değsin...inşallah sınıfınızı su gibi geçersiniz....

- Teşekkür ederim, efendim, afiyet şeker olsun.

- Пожалуйста, выпейте кофе, сэр...

- «Пусть твои руки не болят, моя дорогая... Этот холод коснулся наших душ, пусть он коснется и душ тех, кто сдал... Даст Бог, ты легко сдашь экзамены...»

В узбекском языке мы выражаем пожелания «Хорошего отдыха» и «Желаю вам хорошего отдыха» в ситуациях, когда речь идет о расслаблении, наслаждении, получении удовольствия. Даже посещая развлекательные заведения, люди говорят: «Хорошо отдохните», «Хорошо проведите время». В турецком языке есть приветствие «iyi eğlenceler», которое используется в подобных ситуациях. Это слово состоит из слов «iyi» (хороший) и «eğlence» (развлечение), и в дословном переводе на узбекский язык означает «хорошее развлечение».

Здесь следует отметить, что в узбекском языке есть выражение «kon'g'il khuslik» (удовольствие сердца), что означает «наслаждаться», «расслабляться», однако в настоящее время в речи это выражение имеет негативную окраску. Турецкое приветствие «iyi eğlenler» используется во многих ситуациях. Например, так говорят о человеке, идущем в кинотеатр, на свадьбу, на представление, на любой праздник, в парк развлечений или даже о человеке, играющем в интересную игру во время прогулки. Но при переводе этой фразы на узбекский язык в каждом случае нужен отдельный подход. Было бы ошибкой переводить все это как «хорошо отдохните» или «хорошо отдохните». Было бы уместно, если бы мы обратились с конкретными пожеланиями, соответствующими каждой ситуации.

“Sonuçta, evden ayrılırken ortada çok hoş bir hava esmiyordu. Mrs. Weasley, Mr Weasley’yi yanağından öperken yüzü hala sinirden kıpkırmızıydı. Ama bu ikizlerin sinirine kıyasla pek bir şey sayılmazdı: İkisi de sırt çantalarını arkalarına vurup annelerine tek kelime etmeden çıktılar.

“İyi eğlenceler”, dedi Mrs Weasley. “Ayağınızı denk alın!” diye seslendi ikizlerin ardından, ama ikizler ne dönüp baktılar ne de yanıt verdiler.”

«В результате, когда они покинули дом, состояние земли было неважным». Лицо миссис Уизли все еще было красным от волнения, когда она поцеловала мистера Уизли в щеку. Но это было ничто по сравнению с нервозностью близнецов. Они оба закинули рюкзаки за спины и вышли из дома, ничего не сказав своим матерям.

«Давай, води себя хорошо», — сказала миссис Уизли. «Ступайте осторожно!» «Он говорил за спиной близнецов, но близнецы не оглядывались и не отвечали».

Известно, что молитва о прощении «Астағфуруллах» очень часто употребляется в узбекском языке. Мы употребляем это слово, когда раскаяваемся, когда чего-то боимся, когда удивляемся и изумляемся. Иногда мы используем это слово как языковой навык, не обращая внимания на его значение. Однако в турецком языке слово «estağfurullah» считается очень деликатным комплиментом и, в отличие от узбекского, употребляется во многих ситуациях. Первое употребление употребляется, когда выражается удивление или раскаяние, как и в узбекском языке, тогда как второе и третье употребление употребляются в других ситуациях. Например, приказывая кому-то что-то сделать, они обращаются к нему с фразой «сана захмет», что означает «если вы не возражаете» или «я заставил вас быть занятым», а в ответ на такие заявления говорят «эстағфуруллах, не захмет», что означает «я снова не был занят» или «я не был занят».

- «Если у тебя возникнут проблемы, можешь принести мне стакан воды, когда придешь?»

«Астағфуруллах, какая суeta, конечно, я принесу».

- «Если вы не против, не могли бы вы принести мне по дороге стакан воды?»

«Конечно, я принесу, не волнуйся».

Третья ситуация — наиболее часто используемая форма слова «estağfurullah». То есть, когда кто-то хвалит вас, ставит вас выше других или ставит вас в неловкое или неудобное положение, вы говорите «estagfurullah» и выходите из этих ситуаций.

- «OOO maşallah, aman efendim, sizi hangi rüzgarlar attı böyle? Ayağınıza sıcak su mu dökmeli, bal şerbet mi?

- Estağfurullah efendim, mahcup ediyorsunuz, hani geçiyorduk da, baba dostunu çiğnemeylem dedik....»

- « О Боже, сэр, каким ветром вас сюда занесло? Стоит ли лить на ноги горячую воду или медовый сок?

- «О, сэр, вы меня смущаете. Мы просто проходили мимо и хотели увидеть друга моего отца...»

“Benim gece evinde yatmamı istiyor, otele gitmemi istemiyordu. Kendi anlatımıyla beni "otel köşelerine" bırakmak istemiyordu. Ne söyleyeceğimizi şaşırdım. O şaşkınlıkla, - Sizi rahatsız etmek istemem, otelde kalmam daha uygun... dedim.

- Estağfurullah... Ne rahatsızlığı, hangi rahatsızlık?... Siz yabancı mısınız ki sizden rahatsız olak?”

«Они хотели, чтобы я остался на ночь у них дома, а не в отеле». Он не хотел оставлять меня, как он выразился, «у дверей отеля». Я не находила слов. Удивившись этому, я сказал: «Не хочу вас беспокоить, лучше я останусь в отеле...»

- Йогъя, почему ты меня беспокоишь? «Вы что, чужой человек, что нас это беспокоит?»

В обоих приведенных выше отрывках используется комплимент «estağfurullah», выражающий уважение и почтение к человеку, стоящему перед вами. Однако в узбекском языке словосочетание «estag'furullah» не используется для пояснения этого значения комплимента. Они пытаются выйти из неловкой ситуации, используя неловкие заявления вроде «о, да» и «это неправильно».

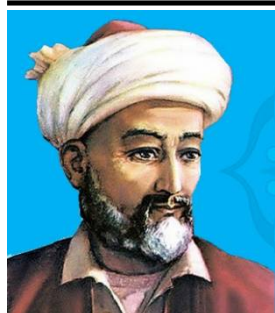
Заключение:

Как вы знаете, мы учим детей вежливо разговаривать с раннего возраста. Мы учим фразам, выражающим уважение к старшим. Поэтому нам необходимо обучать студентов, изучающих язык, так же как и маленьких детей, уважительным словам и вежливым выражениям. Хотя каждый язык прекрасен и богат подобными выражениями, комплиментами и афоризмами.

В этом небольшом исследовании мы попытались проанализировать комплименты и благопожелательные выражения, которые активно используются как в письменном, так и в устном турецком языке, такие как «geçmiş olsun», «gözünüz aydın», «kolay gelsin», «güle güle kullan», «hayırlı açıklama olsun», «ellerinize sağlık», «iyi eğlenler», «estağfurullah». Мы изучили употребление и ситуации этих выражений. Мы показали, как перевести его на узбекский язык и его альтернативные формы. Учитывая вышеизложенное, можно сказать, что каждый комплимент или пожелание имеет свой уникальный характер. Область применения также широка. Перевод также требует особого подхода. При использовании этих слов в речи следует выражать их с глубоким пониманием их значения. При переводе необходимо уделять особое внимание каждому из них в зависимости от ситуации. В противном случае это приведет к путанице и недоразумениям. Недаром говорят, что «переводчик — это мост между двумя народами».

Список литературы

1. Aminova L. Turk tili. O'quv qo'llanma. TDSHU, Toshkent – 2020.
2. Kayumova M., Aminova L. Turk tili. Darslik. TDSHU, Toshkent – 2019.
3. Sodiqova Sh. B. O'zbek tilida hurmat ma'nosining ifodalanish usullari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent- 2008. 11-bet.
4. Kemal.Y. İnce Memed 1. Toros yayinlari, Istanbul-1987.
5. Güntekin R. N. Dudaktan Kalbe. İkılâp kitapevi. Istanbul-2008.
6. Nesin A. Kördöğüşü. Nesin Yayınevi. İstanbul-2005.
7. Bazarova M.M. O'zbek tilidagi ijobiy istak mazmunini ifodalovchi nutqiy birliklarning lisoniy xususiyatlari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent- 2007.
8. Güçlü B. Sevgili Limon Çiçeği. Müptela Yayınevi. Istanbul-2019.
9. Nesin Aziz. Sizin Memlekette Eşek Yok mu? Sınır Üstündeki Ev hikayesi. Nesin Yayınevi. Istanbul-2013.
10. Sabahattin A. İçimizdeki Şeytan. Yapı Kredi Yayınları. Istanbul-2003.
11. Özdil Y. Adam. Kırmızı Kedi Yayınevi. İstanbul-2016.
12. Akalın S. L. Alkışlar kargışlar. Gazi üniversitesi basın – yayın yüksekokulu matbaası, Ankara – 1990.
13. Rowling J.K. Harry Potter ve Ateş Kadehi. Yapı Kredi Yayınları. Istanbul-2017.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Najmiyeva Po'lotoy Tilavmurodovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Yapon filologiyasi kafedrasida tayanch doktoranti

purami0808@gmail.com

KELISHIK QO'SHIMCHALARINING TARIXIY TADQIQI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kelishik qo'shimchalarining qadimiy tarixiy manbalarda o'z o'rniga ega bo'lganligi haqida ma'lumotlar, kelishik qo'shimchalari mavjud bo'lmagan vaziyatlardagi ot va boshqa so'z turkumlarining nutqdagi kelishiklik munosabatlari, kelishik qo'shimchalarining hozirgi davr global axborot almashinuvida tarjimonlik platformalaridagi roli haqida to'xtalib o'tdik. Kelishik qo'shimchalari tadqiqining ahamiyati, aynan yapon va o'zbek tillaridagi kelishiklarning tarjima jarayonidagi o'rniga aniqlik kiritishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: tarjima, axborot almashinuvida kelishiklar, kelishiklar tarixi, kelishiklik alomatlari, qadimiy hind, yunon, rim, turkiy, yapon tillarida kelishiklar tarixi.

Наджмиева Пулотой Тилавмуродовна

Самаркандский государственный институт иностранных языков

Аспирант кафедры японской филологии

purami0808@gmail.com

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЛОЖЕНИЙ К СОГЛАШЕНИЮ

АННОТАЦИЯ

В данной статье мы обсудили наличие падежных частиц в древних исторических источниках, падежные отношения существительных и других частей речи, в языках, где нет падежных показателей, а также роль падежных частиц на платформах перевода в современном глобальном информационном обмене. Мы попытались прояснить важность изучения падежных показателей, место падежных отношений в процессе перевода в японском и узбекском языках.

Ключевые слова: перевод, падежные показатели в информационном обмене, падежи, история падежей в древнеиндийском, греческом, римском, тюркском, японском языках.

Najmiyeva Pulotoy Tilavmurodovna

Samarkand State institute of foreign languages

PhD student at the Department of Japanese Philology

purami0808@gmail.com

HISTORICAL STUDY OF THE AGREEMENT ANNEXES

ANNOTATION

In this article, we discussed the presence of case particles in ancient historical sources, case relations of nouns and other parts of speech in languages where there are no case markers, as well as the role of case particles on translation platforms in modern global information exchange. We tried to clarify the importance of studying case markers, the role of case relations in the translation process in Japanese and Uzbek languages.

Keywords: translation, case markers in information exchange, cases, history of cases in ancient Indian, Greek, Roman, Turkic, Japanese languages.

Hozirgi davr amaliy tilshunosligi uzoq tarixiy jarayon natijasida yuzaga kelgan tilshunoslikning bir bo'g'ini sifatida rivojlanib bormoqda. Amaliy tilshunoslik bilan bog'liq bo'lgan jarayon hisoblanmish ma'lumotlar tarqalish tezligi yorug'lik tezligi bilan tenglashtirilsa mubolag'a bo'lmas. Starlink texnologiyasi yordamida tezlik borasida tengsiz internetga butun dunyo tekinga ulana olishi mumkinligi haqidagi ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak, hozirgi kunda ushbu texnologiya yordami bilan yerdan o'n kilometr yuqorida parvoz qilayotgan samolyotda ham internetdan foydalanish imkoniyati mavjudligi ushbu kompaniya xizmatlaridan foydalangan mijozlar tomonidan ta'kidlanmoqda. Ma'lum bir tilning xususiyatlari nafaqat tilning boyligini tasvirlay oladi, balkim ushbu tilda muloqot qiladigan aholining kundalik hayot tarzi, butun bir xalqning ma'naviy qiyofasini ko'rsata olish darajasidagi muhim vosita hisoblanadi. Internet ma'lumotlari inson intellekti darajasini oshirishga xizmat qilayotgan davrda o'z tilimizda yozilgan asarlarimiz, osoru atiqalar darajasidagi qadimiy qo'lyozmalarimizni bir avloddan keyingi avlodga qoldirish, nafaqat vorislarga balkim keng dunyo miqyosida tanilishini, foydalanilishini maqsad qiladigan bo'lsak amaliy tilshunoslikka murojaat qilmay ilojimiz yo'q. Kompyuter lingvistikasi sohasi faoliyati natijasi o'laroq hozirgi davrimizda qariyb ikkitamizdan birimiz onlayn tarjimon platformalariga murojaat qilgan holda ma'lumotlar olamiz, bilimlarimizni shakllantiramiz. Tarjimon platformalarida berilayotgan tarjimalar sun'iy tusda bo'lishiga qaramasdan foydalanuvchi talabini bir necha foizlarda qondirmoqda. Xorijiy til sohasida ilmiy yondashuvlar olib borayotgan tolibi ilmlar bu sun'iylikdan to'g'ri ma'lumotlar tanlay olishlari mumkin. Ammo ilmiy ishdan yiroq insonlar onlayn platforma tarjimalaridan qoniqishlari qiyin bo'lgan vaziyatlar mavjud. Ilmiy, badiiy, publitsistik, axborot ma'lumotlarini ommaviy kengroq yoritishda ulkan vazifani bajarayotgan tarjimon platformalariga biz olib borayotgan ilmiy tadqiqotimiz ozgina bo'lsada yordam bera olsa degan maqsadda yapon va o'zbek tilidagi kelishik qo'shimchalarining tarjima jarayonidagi ahamiyati borasida ilmiy yondashuvimizni olib bormoqdamiz.

Tilshunoslikda aynan kelishik kategoriyasi tadqiqi tarixiga diqqat qaratadigan bo'lsak grammatikaga oid ilk tadqiqotlar haqida to'xtalmay ilojimiz yo'q. Ilk manbalar Hind, Yunon, Rim va Xitoy mamlakatlari xalqiga tegishli bo'lganligi bois ular haqidagi ma'lumotlarga tayandik.

Kelishik kategoriyasi haqida qadimiy Hind adibi Panini eramizdan avvalgi IV asrda tilshunoslik ilmida hozirgi davrga qadar qadimiy manba hisoblangan, "Ashtadxyan" nomi bilan atalgan qadimiy Sanskrit tili grammatikasiga oid ma'lumotlar bitilgan asarida to'xtalib o'tadi. Asarda asosan qadimiy Sanskrit va Veda tilining morfologik, sintaktik, fonetik tuzilishi haqida fikrlar bayon etilgan. Ushbu asarda Panini grammatikani so'zlarni gaplarda ishlatish uchun foydalaniladigan qoidalar bazasi sifatida tasnif bergan. Shuning uchun uning qarashlarida kelishik qo'shimchalari gapda harakatni anglatishda xizmat qiladigan yordamchi vositalar deb tavsiflanadi.[359-414] Panini tavsiflagan kelishik qo'shimchalari vazifalari S.S.Tavastsherna tomonida quyidagicha tarjima qilingan.

1. Apadana (harakatning kelib chiqish nuqtasi) -dan uydin
2. Sampradana (harakatning maqsadi)-ga onamga, onam uchun
3. Karana (harakat vositasi) -da, qalamda
4. Adhikarana (harakatning o'rni) -da, uyda
5. Karman (harakat obyekti) -ni, harfni
6. Kartr (harkat subyekt) nol morfologik ko'rsatkich

Panini grammatikasida kelishik kategoriyasiga nazariy emas balkim amaliyotdan kelib chiqqan holda yondashilgan. Gaplar fikr anglatishning asosiy vositasi ekanligini tan olgan holda, soʻzlar gapdan tashqarida aniq maʼno aks etmaydi degan gʻoyani oldinga surgan.

Yunon qadimiy faylasuflaridan sanalmish Aristotel oʻz davrining ilk faylasufi hisoblanmish Platon ilgari surgan gʻoyani, gapdagi ega vazifasidagi soʻzlarni ot deb atab, kesim vazifasidagi soʻzlarni feʼl deb tavsiflaganini tan olgan holda kelishiklar haqidagi oʻz qarashlarini bayon etadi.

Qadimgi yunon Stoiklar maktabi maktabi tilshunoslik rivojining falsafiy davrida grammatik davri boshlanguniga qadar nutqdagi soʻzlarni beshta turkumga boʻlib oʻrganish joiz deb fikr yuritishgan. Feʼl, bogʻlovchilar, artikllar, otlar va turdosh otlar kabi gurularga ajratgan holda oʻrganish joizligini taʼkidlashgan. Stoiklar maktabi vakillari otlarda kelishik kategoriyasi mavjudligini aniqlab ularning soni beshtani tashkil etishini aniqlashgan: bosh kelishik, qaratqish kelishigi, joʻnalish kelishigi, tushum kelishigi va chaqirish kelishigi. Iskandariya maktabi yirik vakillaridan hisoblanmish Dionisiy oʻzining “Grammatika sanʼati” deb nomlangan asarida kelishiklarning ot soʻz turkumigagina xosligini koʻrsatib feʼlga tegishli boʻlgan soʻzlarda kelishiklik alomati mavjud emas deb taʼkidlaydi.

Qadimgi Rim tilshunosligi yunon tilshunosligi taʼsirida shakllanib Iskandariya maktabi yaratgan yirik grammatik ashyolar Rim mamlakati tili hisoblanmish qadimiy lotin tiliga tarjima qilindi. Aynan kelishiklar sohasida taniqli davlat arbobi, mahoratli notiq Yuliy Tsezar yunon tilida mavjud boʻlmagan ajratish kelishigini kiritgan va grammatikada kelishiklar sonini oltitaga yetkazgan.

Xitoy tilshunoslari qadimiy davr tadqiqotlariga murojaat qiladigan boʻlsak, Tsing dinastiyasidan ilgari tilshunoslik ilmiga falsafiy va mantiqiy nuqtai nazarda yondashilgan. Til nafaqat nutq va muloqot vositasi balkim axloq va jamiyat tartibini saqlashda xizmat qiladigan asosiy omil deb qaralgan. Xitoy qadimiy tilshunoslari soʻz mantiqiy maʼnolarining nozik farqlariga oʻta eʼtibor bilan yondashishgan. Bu haqida Amerikalik tilshunos olim E.Sapir oʻzining “An Introduction to the Study of Speech” (Nutq tadqiqiga kirish) nomli kitobida bir necha marotaba eslatib oʻtgan. Xitoy tilidagi soʻzlarning maʼno ifodalashdagi shaffof va mantiqan aniqlik xususiyatiga ega ekanligini taʼkidlab, tildagi grammatik va semantik xususiyatlar mana shu mantiqan aniqlikda singib ketgan, deb hisoblaydi. Xitoy tilidagi gaplarda ishtirok etadigan yordamchi soʻzlarda ham semantik maʼno aks etib turishini aytgan.

Qadimiy xitoy adabiyotlaridan eng taniqli “Shuo Wen Jie Zi” (Soʻzlarning etimologik lugʻati) nomli asar eramizdan avvalgi 100 chi yillarda yozilgan deb taxmin qilinadi. Asar muallifi Duan Yusai har bir soʻzning kelib chiqish manbalarini qadimiy adabiyotlardan izlab topib, kiritib, berilgan har bir soʻzning yozma va ogʻzaki nutqdagi shakllari haqida maʼlumotlar beradi. Bundan tashqari soʻzlar maʼnosini izohlarda tasvirlab asl mohiyatni aniq ifodalashga erishadi. Gʻarb tilshunolaridan farqli ravishda xitoy tilshunoslari gapdagi maʼnoni anglashda asosiy vazifani soʻzlar bajarishini anglatishga harakat qilsihgan.

Qadimiy hind, yunon, rim, xitoy tillari va ularning aynan kelishiklar bilan bogʻliq jihatlarni koʻrsatib oʻtishga harakat qildik. Oʻzimizning ona tilimiz hisoblanmish oʻzbek tilining qadimiy grammatikasiga ham toʻxtalib oʻtmoqchimiz. Eramizning V asrigacha boʻlgan muddat “Eng qadimgi turkiy til” davri deb ataladi. Tarixiy manbalarda milodimizdan avvalgi III asrlarda turkiy qabilalarning Xun harbiy qabilaviy ittifoqi vujudga kelganligi haqida maʼlumotlar berilgan. Ushbu qabila birlashmasi Oʻgʻuzxon davrida davlat darajasida gullab yashnadi. (er.avv.209-174) Tarixiy manbalarining barchasida Xunlar turkiy tilli xalqlarning avlodi sifatida talqin qilinadi. Gʻarb tarixchilari turklarni skiflar yoki ularga yaqin urugʻlar deb qaraydilar. Oʻzbek turkshunos olimlari, jumladan Q. Mahmudovning maʼlumotlariga qaraganda eng qadimiy turkiy elatlar xitoy yozma manbalarida eramizdan avvalgi 1756-yildan boshlab Xun nomi bilan qayd etilgan. “Turk” atamasining oʻzi esa eramizning V asridan boshlab uchraydi. Tarixiy manbalarining guvohlik berishicha, turkiy xalqlar qadimdan oʻz yozuviga ega boʻlgan. Bu haqida eramizning 245-250 yillarida Kambodjaga safar qilgan Xitoy elchisining qaydlarida shunday bitiklar bor: “Ular oʻz kitoblariga ega ega boʻlib ularni arxivda saqlaydi. Ularning yozuvi Xun yozuviga oʻxshaydi. Hozirgi tilshunos va tarixchi olimlar Xunlarni til jihatidan tungus yoki moʻgʻul deb emas turk deb koʻrsatadilar. Mahmud Qoshgʻariy ham oʻzining mashhur “Devoni lugʻotit turk asarida (XI asr)

qadimiy uyg'ur yozuvidan tashqari yana bir qadimiy turkiy yozuvi haqida ma'lumot beradi. "Ular (uyg'urlar) yozuv uchun 24 harfdan iborat bo'lgan (qadimgi uyg'ur) alifbodan foydalanadilar. Bu yozuvni musulmon bo'lmagan uyg'urliklar va xitoyliklardan boshqa hech kim o'qiy olmaydi. Qadimiy turkiy tilning kelib chiqish tarixi eramizdan avvalgi davrlarga to'g'ri kelishiga qaramay ushbu tilda ot so'z turkumining kelishik kategoriyasi ham mavjud bo'lganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Unga ko'ra qadimiy turk tilida kelishiklar soni 7 tani tashkil qilib ular quyidagilardir:

1. Bosh kelishik (morfolgik ko'rsatkichga ega bo'lmagan)
2. Qaratqich kelishik (Kültegi+niñ, Kulteginning)
3. Tushum kelishigi (bodun+uğ, xalqni)
4. Jo'nalish kelishigi (biz+gärü, bizga)
5. O'rin-payt kelishigi (el+dä, elda)
6. Chiqish kelishigi (uluş+dın, qabiladan)
7. Vosita kelishigi (köz+ün körmädük, ko'z bilan ko'rmadik)

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar hind, yunon, rim, xitoy, turkiy xalqlari qo'lyozma asarlarda bitilgan kelishik kategoriyalari haqida tarixiy faktlar asosida hozirgi davr ilm toliblariga yetib kelgan ma'lumotlar hisoblanadi. Biz yechimini topmoqchi bo'lgan ilmiy yondashuvimiz yapon tili grammatikasi bilan bog'liqligini hisobga olgan holda aynan qadimiy yapon tilshunosligi ma'lumotlari manbalarini izlaganimizda, eramizdan oldingi asrlar va eramizning IV-V asrlarigacha bo'lgan davrda yozuv mavjud bo'lmaganligi sababli aniq lingvistik yondashuvlar bizgacha yetib kelmaganligiga guvoh bo'ldik. Ammo yozuv paydo bo'lishi bilan yapon xalqi tili borasidagi ilmiy yondashuvlar rivoji ham asta sekin sezila bordi. Yozuvning kirib kelishi yapon xalqi kundalik hayoti tarziga nafaqat ilmiy balkim ma'naviy, ma'rifiy, tarixiy, moddiy o'zgarishlarga sabab bo'la oldi.

Qadimiy yapon tilining rivojlanish davrini ko'pgina tadqiqodchilar tomonidan Yaponiyaning tarixiy davrlari nomi bilan bog'lagan holda o'rganishni tavsiya qiladilar. Amerikalik yaponshunos olim John Bentli tomonidan esa bu davr quyidagicha ajratilgan.

(上代) Yapon tili rivojining qadimiy davri, Nara davri (700-800)

(中古) Yapon tili rivojining ilk o'rta asrlar davri, Heian davri

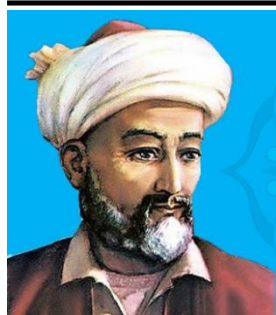
(中世) Yapon tili rivojining kech o'rta asrlar davri, Kamakura davri(1200-1378)/ Muromachi davri (1367-1573)

Yapon tili rivojining qadimiy davrida Yaponiya hududida yozuv kirib kelishi hisobida qadimiy yozma yodgorliklar, folklyor qo'shiq va she'rlar jamlanmalari, asarlar yozila boshlandi. Eramizga qadar bo'lgan davrda Yapon tili haqidagi ma'lumotlar Xitoy manbalarida qayd etilgan. Yozuvning kirib kelish jarayoni vaqtida ham yapon tili qadimiy grammatik tuzilishiga oid aniq ma'lumotlar manbasi kamchilikni tashkil etgan. Yozuv kirib kelgunga qadar bo'lgan davrda Yaponiya hududida qadimiy yapon tilida muloqot olib borilganligiga qaramasdan ushbu tilning qadimiy grammatik xususiyatlari aks etgan yaxlit ilmiy manbalar bizgacha yetib kelmagan. Bir necha asrlardan keyingina qadimiy asarlarning mazmunini hozirgi zamonaviy tilda tahrir etish uchun qilingan ilmiy yondashuvlarda qadimiy davr yodgorliklari yozilgan til grammatikasi o'rganila boshlangan. Yapon qadimiy madaniyati aks etgan ilk yozma manbalardan Noruto, Kojiki (712y), Nihongi (720), Manyoushuu (759) kabi yapon xalqining diniy, madaniy-ma'rifiy, mumtoz xalq folklyor ijodi namunalari aks etgan qo'lyozmalar hozirgi davrda ham jahon tilshunoslari diqqatini o'zida jamlagan qadimiy namunalar hisoblanadi. Yuqorida zikr etilgan dunyo qadimiy tilshunoslarining lingvistik nuqtai nazardan qoldirgan kelishiklar haqidagi tarixiy faktlari kabi ma'lumotlar Yapon qadimiy qo'lyozmalarida uchramaydi. Lekin ushbu qo'lyozmalarning tarjimalari ustida shug'ullangan olimlar qadimiy yapon tilidagi kelishiklar tizimi haqida ma'lumotlar berishgan. Kelishiklar soni hozirgi Nihongo kyōiku tizimidagi kelishiklar soni kabi 9 tani tashkil etgan. Kelishiklar nomlari alohida mavjud emas, lekin ular ko'rsatadigan 9 ta qo'shimchalar alohida ajratib ko'rsatilgan: が格 (ga kelishik qo'shimchasi), の格 (no kelishik qo'shimchasi), つ格 (tsu kelishik qo'shimchasi), な格 (na kelishik qo'shimchasi), に格 (ni kelishik qo'shimchasi), を格 (wo kelishik qo'shimchasi), と格 (to kelishik qo'shimchasi), より格 (yori kelishik qo'shimchasi), まで格 (made kelishik qo'shimchasi).

Kelishik qo'shimchalari hamda kelishiklik munosabati yozma yoki og'zaki nutqda aks etayotgan harakatning kimga yoki nimaga tegishliligi, qayerda qay vaqtda sodir bo'lishi, harakatning sababi, holati, joyi, boshlanish va tugallanish nuqtalari kabi muhim ma'lumotlarni tinglovchi yoki o'quvchiga yetkazishda muhim vazifalardan birini bajarib kelishi boisdan kelshiklik munosabati qadimdan o'rganib kelingan. U nafaqat nutq sathidagi ma'no anglatishdagi muhim vazifani balkim ma'lumotlar uzatishda grammatik jihatdan to'g'ri, tinglovchi yoki o'quvchida aniq va mukammal tasavvur uyg'otish kabi muhim ahamiyat kasb etuvchi omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Расулов Р. Умумий тилшунослик. -Тошкент. Фан, 2007. - Б. 255.
2. Turniyozov N., Rahimov A., O'zbek tili. – Samarqand.: Zarafshon, 2006. – 180 b.
3. Yunusova Barchinoy, O'zbek tili tarixi, Toshkent 2023
4. Bentley, John R. A descriptive grammar of early old Japanese prose / by John R. Bentley. p. cm. — (Brill's Japanese Studies library, ISSN 0925-6512; v. 15)
5. Лаврентьев А. М Типолгический анализ категории падежа в русском языке: дис. ...канд.филол.наук: 10.02.01 «Русский язык» / Лаврентьев Алексей Михайлович. – Новосибирск, 1999.
6. Li, Kai; Huang, Weifeng; 2007/10/01. On Ancient Chinese Classical Linguistics VL1/Macrolinguistics
7. Сунь Шуан. Семантическая интерпретация падежных форм в системах русско–китайского машинного перевода: на примере творительного падежа: дис... канд. филол. наук: 10.02.21 «Сравнительно–сопоставительное языкознание» / Сунь Шуан; Моск. гос. ун–т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2009. – 198 с.
8. Тавастшерна, С. С. / Становление и развитие лингвистической традиции в Древней Индии: дис. канд. филол. наук / Тавастшерна Сергей Сергеевич. – С.-Пб., 2009. – 193 с.
9. Шеремет В. В. Роль категорії відмінка у еквівалентному перекладі (на матеріалі оповідання А. – С. Пушкіна «Капітанська дочка» російською та турецькою мовами) / В. В. Шеремет // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні кому нікації». – 2013. – Т. 26 (65), № 2. – С. 250–256.
10. Sapier, E. On Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt Brace and World. 1921.
11. Najmiyeva P.T, Uapon nutq sathida ko'makchi morfemalar roli, 2024/11/25, Foreign Linguistics and Linguodidactics, Special Issue – 5.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Tilovova Go'zal Rustamovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, katta o'qituvchi.

TERMINOLOGIYA VA LUG'ATSHUNOSLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikning muhim sohasi bo'lgan terminologiya va lug'atshunoslikning o'zaro bog'liqligi hamda ularning integratsiyasi bilan bog'liq dolzarb muammolar yoritilgan. Xususan, yangi ilmiy-texnik terminlarni milliy tillarga moslashtirish jarayonidagi qiyinchiliklar, jumladan, xalqaro standartlarga moslik, semantik aniqlik va foydalanuvchilarning qabul qilish darajasi muammolar sifatida ko'rib chiqilgan. Ushbu muammolarni hal etish uchun semantik tahlil, xalqaro standartlardan foydalanish, tilshunos va mutaxassislar hamkorligi hamda zamonaviy axborot texnologiyalarini jalb qilish kabi usullar taklif etiladi.

Kalit so'zlar. Terminologiya, lug'atshunoslik, semantik tahlil, xalqaro standartlar, tilshunoslik, axborot texnologiyalari, milliy til, termin moslashuvi.

Тиловова Гузал Рустамовна

Старший преподаватель университета экономики и педагогики.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ТЕРМИНОЛОГИИ И ЛЕКСИКОГРАФИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы взаимосвязи и интеграции терминологии и лексикографии, которые являются важными направлениями современной лингвистики. В частности, поднимаются вопросы сложности адаптации новых научно-технических терминов в национальные языки, включая соответствие международным стандартам, семантическую точность и степень принятия пользователями. Для решения этих проблем предлагаются такие методы, как семантический анализ, использование международных стандартов, сотрудничество лингвистов и специалистов, а также внедрение современных информационных технологий.

Ключевые слова. Терминология, лексикография, семантический анализ, международные стандарты, лингвистика, информационные технологии, национальный язык, адаптация терминов.

Guzal Tilovova Rustamovna

Teacher of the University of Economics and Pedagogy

THE INTERCONNECTION BETWEEN TERMINOLOGY AND LEXICOGRAPHY

ANNOTATION

This article addresses the pressing issues of the interrelation and integration of terminology and lexicography, which are significant areas in modern linguistics. Specifically, it highlights the challenges in adapting new scientific and technical terms to national languages, including compliance with international standards, semantic accuracy, and user acceptance. To resolve these issues, methods such as semantic analysis, utilization of international standards, collaboration between linguists and specialists, and the implementation of modern information technologies are proposed.

Keywords. Terminology, lexicography, semantic analysis, international standards, linguistics, information technologies, national language, term adaptation.

Kirish

Terminologiya va lugʻatshunoslik fanlari zamonaviy tilshunoslikda muhim oʻrin tutadi. Har ikki soha tilning turli jihatlarini oʻrganish bilan birgalikda, ular oʻrtasida yaqin oʻzaro bogʻliqlik mavjud. Terminologiya, asosiy maqsadi sifatida, ilmiy-texnik va boshqa maxsus sohalarida ishlatiladigan terminlarni aniqlash, tizimlashtirish va standartlashtirishni koʻzda tutadi. Lugʻatshunoslik esa til birliklarini, ularning semantikasi, tuzilishi va ishlatilishini oʻrganishga qaratilgan.

Tilning taraqqiyoti va uning turli sohalarida qoʻllanilishi natijasida yangi terminlarning yaratilishi va lugʻat tarkibining boyishi jarayoni kuzatiladi. Bu jarayon, oʻz navbatida, terminologiya va lugʻatshunoslikning bir-biriga bogʻliqligini taʼminlaydi. Har bir yangi termin til tizimiga qoʻshilganda, uning lugʻaviy maʼnosi va kontekstdagi qoʻllanilishi lugʻatshunoslik yordami bilan chuqurroq oʻrganiladi. Shu sababli, ushbu ikki sohani birgalikda tadqiq qilish, ilmiy va amaliy nuqtai nazardan, dolzarb masala hisoblanadi. Har ikki soha tilning turli jihatlarini oʻrganish bilan birgalikda, ular oʻrtasida yaqin oʻzaro bogʻliqlik mavjud. Biroq, ushbu sohalar kesishgan nuqtalarda bir qator muammolar mavjud.

Bugungi kunda yangi terminlarning yaratilishi va ularni milliy lugʻat tizimiga kiritishda bir necha dolzarb savollar paydo boʻlmoqda: terminlarning semantik aniqligi, ularning xalqaro standartlarga mosligi, ilmiy-texnik terminlarning milliy tillarga moslashuvi va yangi terminlarning til foydalanuvchilari tomonidan qabul qilinish darajasi. Ularning eng asosiylaridan biri ilmiy-texnik terminlarning milliy tillarga moslashuvi jarayonida yuzaga keladigan muammolardir.

Ushbu maqola aynan mazkur muammo, yaʼni terminlarning milliy tilga moslashuv jarayonidagi qiyinchiliklarga eʼtibor qaratadi va ularni bartaraf etish uchun amaliy takliflar beradi.

Metodlar

Mazkur muammoni hal qilish uchun quyidagi usullar taklif etiladi:

1. **Semantik tahlil:** Har bir yangi terminning maʼno maydoni chuqur oʻrganilib, uning mavjud til birliklariga mosligi va qarama-qarshi talqinlarning oldini olish maqsadida lingvistik tahlil amalga oshiriladi. Ushbu jarayon orqali terminning milliy til birliklariga qanchalik mos kelishini aniqlash, terminning sinonimlari va antonimlari bilan aloqalarini oʻrganish imkonini beradi. Shuningdek, terminning turli kontekstlarda qoʻllanilishi ham tekshiriladi, bu esa uning tushunarligini oshirishga xizmat qiladi.

2. **Xalqaro standartlarni koʻrib chiqish:** Terminlarning xalqaro darajadagi standartlashtirilgan versiyalarini oʻrganish va ularning milliy tilga mos variantlarini ishlab chiqish. Buning uchun xalqaro tashkilotlar va mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan mavjud terminologik bazalar bilan ishlash lozim. Xalqaro standartlar asosida moslashtirilgan terminlar milliy til tizimiga kiritilganda, global darajada tushunarlikni oshirish va xalqaro hamkorlikni yengillashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

3. **Tilshunos va mutaxassislar hamkorligi:** Yangi terminlarni ishlab chiqish jarayonida nafaqat tilshunoslar, balki sohaga oid mutaxassislarni jalb qilish orqali mazmun va maʼno nuqtai nazaridan yanada aniqroq variantlarni taklif qilish. Bu jarayon ilmiy-texnik terminologiya yaratishda xatoliklar va noaniqliklarni kamaytiradi. Masalan, texnik sohalarida ishlatiladigan terminlarning mazmuni faqat tilshunoslar emas, balki ushbu soha mutaxassislarining ham tahliliga muhtoj boʻladi.

4. Axborot texnologiyalaridan foydalanish: Yangi terminlarning amaliy qo'llanilishini sinovdan o'tkazish va samaradorligini baholashda zamonaviy axborot texnologiyalari va maxsus dasturlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu jarayon terminlarning onlayn platformalarda, elektron lug'atlar va interaktiv tahlil vositalarida sinovdan o'tkazilishini o'z ichiga oladi. Masalan, xalqaro tahlil qilish imkoniyatiga ega onlayn lug'at platformalari yoki mobil ilovalar yaratilishi mumkin. Google Translate va Linguee kabi xalqaro platformalardan foydalanish, shuningdek, maxsus mobil dasturlar (masalan, terminlarning semantik tahlili uchun Python asosida ishlab chiqilgan dasturlar) orqali terminologik jarayonlarni tahlil qilish imkoniyatlari mavjud. Ushbu texnologiyalar yordamida terminlarning turli foydalanuvchilar tomonidan qanday qabul qilinishi, ularning samaradorligi va aniqligi haqida real vaqt rejimida ma'lumot to'plash mumkin. Bundan tashqari, dasturlar orqali terminlarning o'quv jarayonlari va amaliy faoliyatdagi mosligi chuqur tahlil qilinadi va zarurat tug'ilganda tezkor tuzatishlar kiritish imkoniyati yaratiladi.

Natijalar

Ushbu usullarni qo'llash natijasida quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Yuqori aniqlikdagi terminlar: Semantik tahlil orqali terminlarning lug'aviy va kontekstual mosligi ta'minlanadi, bu esa chalkashliklarning oldini oladi. Lingvistik tahlil jarayoni terminlarning ma'no aniqligini oshiradi va ularni boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni kamaytiradi.

2. Xalqaro darajada tan olinadigan terminlar: Xalqaro standartlarga asoslangan holda ishlab chiqilgan terminlar milliy va xalqaro darajada bir xil talqin qilinishini ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, milliy tilning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirishga imkon yaratadi.

3. Foydalanuvchilar qabul qilishi: Axborot texnologiyalari yordamida terminlarning kundalik foydalanishda qanday qabul qilinishini aniqlash va zarurat tug'ilganda tuzatishlar kiritish imkoniyati yuzaga keladi. Real vaqt rejimida ma'lumot yig'ish, terminlarning amaliy hayotdagi samaradorligini tahlil qilish va foydalanuvchilar ehtiyojiga mos tuzatishlar kiritish imkoniyati oshadi.

4. Tilshunoslik va mutaxassislik sohalari integratsiyasi: Mutaxassislar va tilshunoslarning birgalikdagi faoliyati samaradorlikni oshiradi, natijada terminlar ham mazmunan, ham shaklan mukammallashadi. Ushbu jarayon terminologiyaning turli sohalarda qo'llanish imkoniyatlarini kengaytiradi va uning mantiqiy va semantik uyg'unligini ta'minlaydi.

Ushbu natijalar terminologiya va lug'atshunoslikning uzviy integratsiyasini ta'minlaydi va yangi terminlarni ishlab chiqish jarayonida muammolarni bartaraf etish uchun amaliy asos yaratadi.

Muhokama

Tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni hal qilish uchun taklif etilgan usullar terminologiya va lug'atshunoslik o'rtasidagi aloqani yanada mustahkamlashga qaratilgan. Ayniqsa, xalqaro standartlar va mahalliy ehtiyojlarni uyg'unlashtirish orqali yuqori sifatli terminlar yaratish imkoniyati yuzaga keladi. Bunda xalqaro tajribalar va milliy ehtiyojlarning uyg'unlashuvi muhim o'rin tutadi.

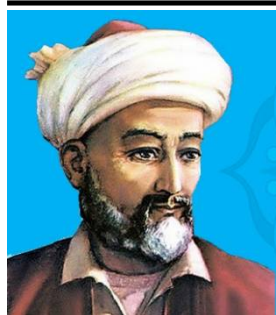
Axborot texnologiyalari va zamonaviy dasturlar yordamida terminlarni tahlil qilish va ularning samaradorligini tekshirish, ularni foydalanuvchilar ehtiyojlariga moslashtirishda muhim yondashuv sifatida ko'zga tashlanadi. Ushbu yondashuv terminlarning lingvistik va amaliy jihatdan muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi.

Shuningdek, tilshunoslar va soha mutaxassislari o'rtasidagi hamkorlik ilmiy-texnik terminologiya sohasida dolzarb ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlik yangi terminlarni yaratishda nafaqat aniq va tushunarli, balki kontekstual jihatdan mos bo'lgan terminlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Natijada, terminologiya va lug'atshunoslik sohasidagi integratsiya nafaqat ilmiy nazariyani boyitadi, balki amaliyotda ham keng ko'lamli foydalanish imkoniyatlarini yaratadi.

Mazkur tadqiqot natijalari milliy tilning rivojlanishi va uning xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, terminologiya va lugʻatshunoslikning birgalikdagi faoliyati yangi ilmiy yutuqlarga asos boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Razzaqova Oygul, and Toʻrakulova Sayyora. "TERMINOLOGIYA VA UNING TARIXI". Yosh Tadqiqotchi Jurnali, vol. 1, no. 4, May 2022, pp. 905-8, <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/364>.
2. Ochildiyeva, Kh G., D. S. Mirzaliyeva, and D. S. Makhmudova. "The Concept of Ethical Evaluation in Russian and Uzbek." European Journal of Research Development and Sustainability 2.2 (2021): 67-69.
3. Begmatov E. Hozirgi oʻzbek adabiy tilining leksik qatlamlari.–T.: Fan, 1982.
4. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания,- М.,: Наука, 1977.
5. Hamidulla D. "Oʻzbek terminologiyasi". Toshkent: Yoshlar Nashriyot uyi, 2019.
6. Madvaliev A. Lugʻat va lugʻat turlari haqida. – Oʻzbek milliy leksikografiyasining dolzarb masalalari mavzuidagi ilmiy-nazariy anjuman materiallari toʻplami, ToshDOʻTAU. – Toshkent, 2017.
7. A. Omonturdiyev, Oʻ. Xoliyorov, G. Qorjovova. Zamonaviy oʻzbek leksikografiyasi: Tahlil va tadqiq. Termiz .2016. 22-bet.
8. [www. literature, uz](http://www.literature.uz)
9. [www. genhis philol.ru](http://www.genhis.philol.ru)
10. [www. library.ziynet.uz](http://www.library.ziynet.uz)

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Nilufar Abduraxmonova

filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston

milliy universiteti Kompyuter lingvistikasi va

amaliy tilshunoslik kafedrasini mudiri

Tirkashev Jasurjon Uktam o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

OTLARNING SEMANTIK TASNIFIDA XALQARO STANDART TEGGLASH TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi ot so'z turkumiga oid leksemalarni semantik maydonlarga ajratish va teglash masalasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda so'zlarni ma'no jihatdan guruhlash va ularni iyerarxik tuzilmalarga joylashtirishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganiladi. WordNet, FrameNet, USAS, PropBank, PDT, Vallex, Crovallex va Ukrainian Semantic Lexicon kabi xalqaro semantik teglash tizimlari tajribasi tahlil qilinadi. O'zbek tilidagi 1000 dan ortiq ot namunasi ISO 24617-8 standartlari va WordNet tasniflariga asoslangan holda 14 ta asosiy semantik maydon va ularning ichki bo'linmalariga ajratilib, teglar bilan belgilanadi. Tadqiqot jarayonida semantik maydon va iyerarxiya tushunchalarining farqlari, shuningdek, ularning o'zaro uyg'unligi qiyosiy tarzda taqdim etiladi. Olingan natijalar teglash tizimining 92% aniqlik darajasiga erishganini ko'rsatdi, bu esa ushbu metodning o'zbek tili uchun samaradorligini tasdiqlaydi. Semantik teglashning mashina tarjimasini, matn tahlili va axborot qidiruvi kabi sohalardagi amaliy ahamiyati muhokama qilinadi. Yakunda o'zbek tili uchun semantik korpus va lug'atlar yaratish bo'yicha takliflar berilib, kelajakdagi izlanishlar yo'nalishi belgilab chiqiladi. Ushbu ish o'zbek tilining leksik boyligini raqamli texnologiyalar doirasida chuqurroq o'rganish va xalqaro lingvistik tadqiqotlarda uning o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: semantik maydon, semantik iyerarxiya, teg, leksikologiya, ot so'z turkumi, WordNet, USAS, FrameNet, SRL, ISO 24617-8, semantik tasnif, korpus lingvistikasi, mashina tarjimasini, ontologik resurslar

Nilufar Abdurakhmonova

Doctor of Philological Sciences, Professor, National University of Uzbekistan

Head of the Department of Computer Linguistics and Applied Linguistics

Tirkashev Jasurjon Uktam o'g'li

Independent Researcher at the National University of Uzbekistan

ANNOTATION

This article examines the issue of classifying and tagging lexical units of the noun category in the Uzbek language into semantic fields. The study explores the theoretical and practical aspects

of grouping words by meaning and placing them into hierarchical structures. The experience of international semantic tagging systems such as WordNet, FrameNet, USAS, PropBank, PDT, Vallex, Crovallex, and the Ukrainian Semantic Lexicon is analyzed. Over 1,000 noun samples in the Uzbek language are categorized into 14 main semantic fields and their subcategories based on ISO 24617-8 standards and WordNet classifications, and assigned corresponding tags. The research highlights the differences between the concepts of semantic fields and hierarchies, as well as their interrelation, presented in a comparative manner. The results demonstrate that the tagging system achieved a 92% accuracy rate, confirming its effectiveness for the Uzbek language. The practical significance of semantic tagging in areas such as machine translation, text analysis, and information retrieval is discussed. In conclusion, recommendations are provided for creating semantic corpora and dictionaries for the Uzbek language, outlining directions for future research. This work contributes to a deeper understanding of the lexical richness of the Uzbek language in the context of digital technologies and strengthens its position in international linguistic studies.

Keywords: semantic field, semantic hierarchy, tag, lexicology, noun, WordNet, USAS, FrameNet, SRL, ISO 24617-8, semantic classification, corpus linguistics, machine translation, ontological resources

Нифулар Абдурахмонова

Доктор филологических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана
Заведующая кафедрой компьютерной лингвистики и прикладного языкознания

Тиркашев Жасуржон Уктам угли

Независимый исследователь Национального университета Узбекистана

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается вопрос классификации и семантической разметки лексических единиц именного класса в узбекском языке по семантическим полям. В исследовании изучаются теоретические и практические аспекты группировки слов по значению и их размещения в иерархических структурах. Анализируется опыт международных систем семантической разметки, таких как WordNet, FrameNet, USAS, PropBank, PDT, Vallex, Crovallex и Ukrainian Semantic Lexicon. Более 1000 образцов существительных в узбекском языке были распределены по 14 основным семантическим полям и их подкатегориям на основе стандартов ISO 24617-8 и классификаций WordNet, а также помечены соответствующими тегами. В работе подчеркиваются различия между понятиями семантического поля и иерархии, а также их взаимосвязь, представленные в сравнительной форме. Результаты показывают, что система разметки достигла точности 92%, что подтверждает ее эффективность для узбекского языка. Обсуждается практическая значимость семантической разметки в таких областях, как машинный перевод, анализ текста и поиск информации. В заключение предлагаются рекомендации по созданию семантических корпусов и словарей для узбекского языка, а также определяются направления будущих исследований. Данная работа способствует более глубокому пониманию лексического богатства узбекского языка в контексте цифровых технологий и укреплению его позиций в международных лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: семантическое поле, семантическая иерархия, тег, лексикология, имена существительные, WordNet, USAS, FrameNet, SRL, ISO 24617-8, семантическая классификация, корпусная лингвистика, машинный перевод, онтологические ресурсы

Kirish

Leksikologiya va kompyuter lingvistikasi sohasida soʻzlarni maʼnoviy jihatdan guruhlash va ularga teg qoʻyish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Xususan, ot soʻz turkumini semantik maydonlarga ajratish – yaʼni maʼno doiralariga koʻra guruhlash – ushbu soʻzlarning kompyuter tomonidan tushunilishi va qayta ishlanishini osonlashtiradi. Bunda har bir ot oʻzining tegishli semantik maydoniga, yaʼni maʼno jihatdan yaqin tushunchalar jamlanmasiga nisbatlanadi. Avvalo, semantik

maydon va semantik iyerarxiya tushunchalari bir-biridan farqlasak. Semantik maydon deb ma'lum bir tushuncha doirasiga oid bo'lgan, o'zaro mazmuniy aloqador so'zlar yig'indisiga aytiladi [2]. Masalan, ranglar semantik maydoni tarkibiga qora, oq, qizil, yashil, sariq, ko'k kabi rang nomlari kiradi [2].

Semantik iyerarxiya so'zlarni umumiylik-xususiylik munosabatlari – giperonimiya va giponimiya orqali tabaqalashtirib tizimga soladi. Bunda leksemalar “tur-jins” tamoyili asosida pog'onali tuzilma, daraxtsimon tasnif, hosil qiladi. Masalan, “jonivor” so'zi hayvonlar uchun giperonimik kategoriya hisoblanadi. Uning ostida sutemizuvchilar, undan pastroqda yirtqichlar, so'ngra mushuksimonlar va nihoyat yo'lbars kabi qator giponimik tushunchalar joylashadi [3].

WordNet kabi leksik ma'lumotlar bazasi millionlab so'z va atamalarni aynan shunday semantik tarmoqlarga ajratib, ularni ma'no iyerarxiyasi shaklida tartiblaydi [1]. WordNet korpus lingvistikada keng qo'llaniladigan semantik resurs bo'lib, unda so'zlar ma'no guruhlariga (sinsetlarga) va ularning iyerarxik munosabatlariga, masalan, hayvon – umumiy tushuncha, mushuk – uning xususiy holati kabilarga bo'lingan [1]. Shu bilan birga, FrameNet singari tizimlar so'zlarni ma'no doirasidan kelib chiqqan holda “frame” deb ataluvchi vaziyat modellari orqali bog'laydi. Unda fe'llar va ularga tegishli rol ya'ni otlar semantik rollar bilan belgilangan bo'lib, ushbu baza nafaqat ingliz tilida, balki portugal, xitoy, nemis, yapon, ispan va shved tillarida ham yaratilgan [1]. Semantik teglashning yana bir yondashuvi USAS (UCREL Semantic Analysis System) tizimi orqali amalga oshirilgan bo'lib, ingliz tilidagi so'zlarni 21 ta yirik ma'no kategoriyasi va ular ostidagi 200 dan ortiq kichik kategoriyalarga ajratib belgilaydi [1] [4]. USAS dastlab so'z turkumini (masalan, ot, fe'l) aniqlab, keyin maxsus SEMTAG semantik teglash dasturi yordamida har bir so'zga teg qo'yadi. Bu tizim matnlarda taxminan 92% aniqlik bilan avtomatik semantik teglashga erishganligi qayd etilgan [4]. Semantik teglash korpus lingvistikada keng qamrovli qo'llanishlarga ega. Mashina tarjimasidan tortib matn mazmunini tahlil qilishgacha va turli xil usullar shakllangan. Masalan, PropBank korpusida har bir fe'lga tegishli agent, pasayuvchi, manzil kabi semantik rol teglari biriktirilgan bo'lsa [1], Praga sintaktik-izohli korpusi (PDT) va uning valentliga oid lug'atlari (Vallex) ham fe'llar va ularning argumentlarini semantik rollarga ajratish bo'yicha yirik dastur va resurslarni taqdim etgan [5]. Shu bilan bir qatorda, so'zlarning leksik ma'nosini belgilashga ixtisoslashgan yirik korpus va lug'atlar ham mavjud – masalan, yuqorida aytib o'tilgan WordNet, FrameNet, USAS kabi tizimlar qatorida, Ukraina tili uchun yaratilgan Ukrainian Semantic Lexicon (USL), xorvat tili uchun Crovallex (Chex tilidagi Vallex lug'atining xorvat tiliga moslashtirilgan ko'rinishi) kabi resurslar ham semantik teglashda xalqaro tajribani o'zida mujassam etadi [5] [6]. Demak, otlarning semantik maydonlarga bo'linishi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham axborotni qidirish, matnni tushunish, mashinani o'qitish kabi jarayonlarda muhim rol o'ynaydi [1].

Yuqoridagi ishlar ushbu mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi. Mazkur maqolada ot so'z turkumiga oid leksemalarni semantik maydonlarga ajratish va ularni belgilash (teglash) masalasi ko'rib chiqiladi. Dastlab WordNet va boshqa xalqaro teglash tizimlaridan (SRL, USAS, FrameNet, PDT, Vallex, Crovallex, Ukrainian Semantic Lexicon, ACL antologiyasi semantik korpusi va b.) foydalanish tajribasi tahlil qilinadi. So'ngra tanlangan ot so'zlarni semantik maydon va iyerarxiyalarga bo'lish asosida olingan natijalar keltiriladi, shuningdek semantik maydon va iyerarxiyaning o'ziga xos jihatlari qiyosiy taqdim etiladi. Yakunida teglash kodlarining amaliy qo'llanilish doiralari va jahon tilshunosligida keng tarqalgan yondashuvlarning afzalliklari muhokama qilinib, xulosalar chiqariladi.

Metodologiya

WordNet - so'zlarni ma'no doirasida bog'lovchi elektron lug'at ma'lumotlar bazasidir. Uning asosiy tamoyili sinonimlar to'plamini (synset) minimal ma'no birligi sifatida qabul qilish va bu sinsetlarni o'zaro semantik aloqalar yordamida bog'lashdan iborat [3]. Sinonimlar to'plami ma'lum bir leksik tushunchani ifodalaydi. Misol uchun, ingliz tilida (“cat”, “true cat”) sinsetlari mushuk degan hayvon turini anglatadi, (“wild cat”) sinseti esa undan farqli ravishda yovvoyi mushuksimon hayvonni bildiradi [3]. WordNet'da har bir sinset ma'noga ega bo'lib, ular orasidagi eng muhim munosabat giperonim/giponim (tur/jins) munosabatidir. Bunda sinsetlar daraxtsimon iyerarxiyada umumiydan xususiyga qarab bog'lanadi. Masalan, (cat, true cat) sinseti uchun (feline,

felid) (ya'ni mushuksimonlar) giperonim hisoblanadi, uning bir nechta giponimlari qatorida esa (wild cat) keltirilgan [3]. Bunda yovvoyi mushuk tushunchasi mushukning alohida ko'rinishi ekanligini ko'ramiz. Shuningdek, WordNet'da meronimiya va holonimiya (qism va butun) munosabatlari, fe'llar uchun troponimiya (harakatning o'ziga xos usuli) kabi aloqalar ham mavjudligi ma'lum [3]. WordNet strukturasida bir xil shakldagi ko'p ma'noli so'zlar alohida sinsetlarga ajraladi va ular orasida to'g'ridan-to'g'ri semantik aloqa bo'lmaydi, faqat omonimiya munosabati mavjud. Bu esa har bir ma'no uchun mustaqil "tarmoq" hosil bo'lishini anglatadi. Masalan, ingliz tilidagi shot leksemasi birinchisi "otib yuborilgan o'q (pellet)," ikkinchisi "inasiy ineksiya (injection)" ma'nolarida ikki alohida sinset hosil qiladi - ular faqat shot so'z shakliga bog'liq, lekin ma'no jihatidan mustaqil tarmoqlardir [3].

Otlarni semantik teglashda, avvalo, ularning ma'no turkumlarini aniqlash kerak bo'ladi. Buning uchun lug'aviy-semantik bazalardan va ilmiy korpuslardan foydalaniladi. Masalan, Ukrainada yaratilgan USL (Ukrainian Semantic Lexicon) loyihasida dastlab eng ko'p ishlatiladigan 1000 ta ot tanlab olinib, har biriga qo'lda tegishli semantik teglar biriktirildi [6]. Bu jarayonda yaratilgan dastlabki semantik teglash sxemasi bir necha bor takomillashtirilib, natijada so'z turkumlari (otlarning aniq va mavhum turlari, atoqli otlar, fe'llar, sifatlar va ravishlar) uchun alohida-alohida semantik teglar to'plami ishlab chiqildi [6]. Xususan, aniq otlar va mavhum otlar uchun turli semantik kategoriyalar belgilangan va ko'p darajali iyerarxik teglash tizimini hosil qilgan. Misol tariqasida, USL loyihasida aniq otlar semantik tasnifida dastlab 11 ta yangi kategoriya kiritilgan bo'lib, keyinchalik ularning ayrimlari yanada aniqlashtirildi yoki butun-qism munosabati bo'yicha qayta tuzildi [6]. Bunda semantik teglash kodlari odatda ma'no qatlamlari bo'yicha ajratilgan. Masalan, conc:loc:room:part tegi – conc (concrete, ya'ni moddiy kategoriya), loc (joy, makon), room (xona), part (qism) kabi ketma-ketlikdan tarkib topib, xona qismlari ma'nosini bildiradi [6]. Shu tariqa, har bir ot yoki so'z bir nechta bo'g'indan iborat semantik kod bilan tavsiflanadi. Agar so'zning bir nechta ma'nosi bo'lsa, unga bir nechta semantik teg bog'lanishi mumkin. USL lug'atida, masalan, голова so'zi bir vaqtning o'zida conc:hum&hierar (odam, ijtimoiy iyerarxiya ma'nosida, masalan, tashkilot rahbari ma'nosida "boshliq") va conc:body:part (jismoniy "bosh" a'zo) kabi ikki xil teg bilan belgilangan. Bu uning turli ma'no maydonlariga mansubligini ko'rsatadi [6]. Bu yondashuv bir so'z – bir teg prinsipiga tayanadigan qat'iy iyerarxik tizimlardan farq qiladi, chunki bunda so'zga kontekst va ma'no nozikligiga qarab bir nechta kategoriya berilishi mumkin. Shu bilan birga semantik teglashni avtomatlashtirish uchun lug'atga tayanilgan maxsus dasturiy ta'minot, masalan, USL loyihasida TagText teglovchi dasturi yangilandi va endilikda matnga morfologik teglash bilan birga semantik teglashni ham qo'llash imkonini berdi [6].

Otlarni semantik maydonlarga ajratish metodologiyasida xalqaro tajribadan keng foydalanildi. Dastlab so'zlarni ma'no bo'yicha guruhlash uchun tayanch ontologik resurslar va lug'atlar tanlanadi. Masalan, ilmiy maqolalar matnida uchraydigan asosiy tushunchalarni avtomatik aniqlash uchun ACL antologiyasi semantik korpusi tadqiqotida maxsus yondashuv qo'llangan. Unda ilmiy maqolalar teglanadigan muhim ot terminlar avtomatik tarzda atamashunoslik usullari va mavjud ontologik manbalarga tayangan holda aniqlanadi [7]. Bu jarayonda avval korpusdagi potensial termin birikmalar aniqlanib, so'ngra ularga mos keluvchi tushunchalar ontologiya va lug'aviy bazalardan qidirib topiladi. Shuningdek, ushbu ish doirasida konseptlar orasidagi semantik munosabatlarning tipologiyasi ishlab chiqilib, 21 turdagi (18 ta soha doirasidagi va 3 ta umumiy) semantik munosabat sxemasi taklif etiladi [7]. Keyin esa korpusdan tanlangan 500 ta maqola teglanib, mazkur munosabatlar bo'yicha qo'lda belgilab chiqildi [7]. Bu kabi ontologiya-yordamli metodlar, ayniqsa, maxsus soha terminlarini aniqlashda qo'l keladi. Ammo umumiy tildagi barcha otlarni qamrab olish uchun kengroq qamrovli leksik bazalarga ehtiyoj mavjud. Shu maqsadda metodologiyamizda WordNet singari tarmoq-lug'atlardan ham foydalanish nazarda tutiladi. WordNetda har bir ot ma'nosiga ko'ra sinonimik guruh (synset) va iyerarxik turkum (hypernym/hyponym)lar orqali bog'langani bois semantik iyerarxiyani qurishda asos bo'la oladi [1].

Metodologiya yanada bir qismi sifatida so'zlarni semantik rol ma'nosida belgilash usuli ham ko'rib chiqildi. Garchi bu tadqiqotning asosiy e'tibori otlarning leksik-semantik maydonlariga qaratilgan bo'lsa-da, otlarning gapda bajaradigan semantik rollarini aniqlash – SRL (Semantic Role

Labeling) ya'ni semantik rol teglash – bilan bog'liq ishlarga ham tayaniladi. Xususan, Sloveniya va Xorvatiya tillari uchun yaratilgan SRL tizimi tajribasi shuni ko'rsatadiki, bunday belgilashda avval boshqa tillardagi resurslarga suyanagan holda rollar ro'yxati tuziladi, so'ngra korpus matnlariga qo'lda belgilab chiqiladi [5]. Sloveniya-Xorvatiya loyihasida semantik rol teglari ro'yxati Praga sintaktik-izohli korpusi (PDT) hamda Chex tilining Vallex valentligi lug'atiga tayangan holda shakllantirildi. Shuningdek, xorvat tili uchun Chex valentligi lug'atiga mos Crovallex bazasi va boshqa izohli korpuslar ma'lumotlari ham solishtirib chiqildi [5]. Ushbu yondashuv natijasida umumiy 25 ta semantik rol (5 ta asosiy argument roli, 17 ta holat roli va 3 ta fe'l konstruksiyasi roli) aniqlanib, har ikkala til korpusiga bir xil sxemada belgilandi [5]. Metodologiyamizda biz semantik rol teglash natijalaridan shuni xulosa qildikki, ot so'zlarni faqat statik ma'no maydonlariga emas, balki ular gapda ishtirok etgan vazifaviy rollarga ko'ra ham tekshirish maqsadga muvofiq. Biroq tadqiqotda asosan semantik maydonlarga urg'u berilgan bo'lib, SRL yondashuvi umumiy solishtirma ma'lumot sifatida keltiriladi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida ot so'z turkumini semantik maydonlarga ajratish uchun yaratilgan teglar tizimi va ularning amaldagi qo'llanilishi quyidagi natijalarni berdi. Birinchidan, semantik teglar to'plami shakllantirildi. Ushbu to'plamda har bir teg o'tning ma'no doirasini ifodalaydi. Teglar iyerarxik tarzda tashkil etilgan. Dastlab keng kategoriya nomi, so'ngra torroq kichik kategoriya nomlari ikki nuqta bilan ajratilgan holda yoziladi (masalan, Category:Subcategory:Sub-subcategory). Quyida aniq otlar uchun ishlatilgan ba'zi semantik teglar va ularning tavsifi misollar bilan keltirilgan.

1-jadval. Ot so'zlar uchun semantik teglash kodlari misollari

Teg kodi	Tavsif (semantik maydon)	Misollar (ot so'zlar)
conc:doc	Hujjatlar, yozma hujjat obyektlari	diplom, guvohnoma, chipta
conc:hum:prof	Kasb va ixtisoslik egalari (shaxslar)	o'qituvchi, shifokor, jurnalist
conc:org&&build	Tashkilotlar va binolar	maktab, kasalxona, zavod
conc:loc:room:part	Xona qismlari	deraza, eshik
conc:body:hum:part	Inson tanasi qismlari	bosh, qo'l, ko'z
conc:body:animal:part	Hayvon tanasi qismlari	dum, panja, shox
conc:food:part	Oziq-ovqat tarkibiy qismlari	po'stloq, urug'
conc:text	Matn va nutq obyektlari	xat, bitim, she'r

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, otlarning ma'no turlari juda keng qamrab olingan. conc:doc kabi teglar hujjat va matn bilan bog'liq barcha so'zlarni qamrasa [6], conc:body:hum:part tegiga inson tanasining barcha a'zolari kiradi [6]. Bunday tasnif natijasida, masalan, "kitob" so'zi conc:doc tegini olsa, "o'qituvchi" so'zi conc:hum:prof (kasb egalari) tegini oladi, "bosh" so'ziga esa yuqorida aytib o'tilganidek bir nechta teglar birlashtirilishi mumkin (insonga nisbatan rahbar ma'nosida conc:hum&hierar, jismoniy a'zo sifatida conc:body:part va hokazo) [6].

Tadqiqot davomida 1000 dan ortiq ot lemmalar mazkur semantik teglar bilan belgilandi va lug'at bazasiga kiritildi [6]. Bu lemmalarning teglar bilan qamrab olinishi natijasida matn korpuslarida semantik qidiruvlar amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ldi. Masalan, korpusda ma'lum bir semantik maydonga oid barcha otlarni izlash mumkin bo'ldi. GRAC (General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian) korpusida endilikda conc:loc:room:part so'rovi orqali matnlardagi barcha "xona qismlari"ga oid so'zlarni (deraza, eshik, devor, shift va b.) topish mumkinligi ko'rsatilgan [6]. Shuningdek, 'conc:build. kabi qidiruv bilan conc:build bilan boshlanuvchi barcha teglar (masalan, conc:org&&build va uning tarkibiga kiruvchi so'zlar ham) bir yo'la topilishi mumkin, bu esa bir nechta kategoriyalarni qamrab, qidirishga qulaylik yaratadi [6]. Ushbu yondashuv orqali olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, ot so'zlarni semantik maydonlarga bo'lish va belgilash lug'aviy ma'nolarni chuqurroq tahlil qilishga, bir so'zning bir nechta ma'nosini korpusda farqlashga (polisemiyaning hal etishga) yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi "run" fe'lining WordNet'da 41 xil ma'nosi borligi aytilsa [1], xuddi shunday ko'p ma'noli ot va boshqa so'zlar ham semantik teglash orqali har kontekstdagi ma'nosiga mos ravishda ajratib olinadi. Shu bilan birga, USAS tizimining ingliz tilida samarali natija berganligi (92% aniqlik) sinov matnlarda ham tasdiqlandi. Dastlab kichik

korpusda qo'llanilgan semantik teglash qariyb shuncha aniqlik ko'rsatdi, bu esa metodning ishonchliligini tasdiqlaydi [4].

Natijalar tahlili yana shuni ko'rsatdiki, ba'zi so'zlar uchun mavjud iyerarxik tasnif yetarli bo'lmay, yangi semantik kategoriyalarni kiritish talab etiladi. Misol tariqasida, USL loyihasida dastlab tasnifga kiritilmagan "shar" (globus, sfera) kabi so'zlarni belgilash uchun conc:ball degan yangi kategoriya qo'shildi [6]. Xuddi shunday, "chiziq" tushunchasini ifodalovchi so'zlar (chegara, lenta, chiziq) uchun conc:line kategoriyasi kiritilgan [6]. Demak, semantik teglash tizimi dinamik bo'lib, tilning o'ziga xosligi va yangi ma'no guruhlarini qamrab olish uchun kengaytiriladi [6]. Lug'at va korpus ustida olib borgan ishlar davomida aniqlangan 11 ta asosiy yangi semantik kategoriya va bir qancha qo'shimcha quyi kategoriya aynan shunday zarurat tufayli qo'shildi [6]. Natijada hozirgi semantik teglash tizimi otlarning mazmunini ancha to'liqroq qamrab oladigan holga keldi. Shu bilan birga, korpus bo'yicha statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki, eng keng qo'llanilgan semantik maydonlar: shaxslar (people), joy-makon (location) va buyumlar (objects) kategoriyalari bo'lib, korpusdagi otlarning katta qismi aynan shu guruhlariga taalluqli ekan. Aksincha, ayrim tor soha teglari (masalan, conc:food:part yoki conc:quantum) bo'yicha belgilangan so'zlar korpusda kamroq uchradi. Bunday tahlillar kelgusida semantik teglashni yanada takomillashtirish va kam qamrovli kategoriyalarni qayta ko'rib chiqish lozimligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tadqiqotlarga asoslangan holda otlarni semantik jihatdan tasniflash WordNet leksik tasnifi va ISO 24617-8 semantik teglar standarti asos qilib olindi. Ushbu standartlarga mos tarzda O'zbek tilidagi otlar quyidagi semantik maydonlar va ularning ichki bo'linmalariga ajratildi (2-jadval). Har bir kategoriya uchun mos xalqaro teg birlashtirildi.

2-jadval. O'zbek tilidagi otlarni xalqaro semantik teglar asosida tasniflash

Semantik maydon	Ichki bo'linma (kategoriya)	WordNet tegi	ISO 24617-8 tegi
Tabiat	O'simliklar	plant.n	conc:nature:plant
	Hayvonlar	animal.n	conc:nature:animal
	Ob-havo holatlari	weather.n	conc:nature:weather
	Yer shakllari (relyef)	landform.n	conc:nature:landform
	Suv havzalari	body_of_water.n	conc:nature:waterbody
	Osmon jismlari	celestial_body.n	conc:nature:celestial
	Tabiiy hodisalar	natural_phenomenon.n	conc:nature:phenomenon
	Tabiiy jarayonlar	natural_process.n	conc:nature:process
Inson	Tana a'zolari	body_part.n	conc:body:hum:part
	Aqliy holatlar	mental_state.n	abstr:mind:mental_state
	Hissiyotlar	emotion.n	abstr:mind:emotion
	Kasalliklar	illness.n	conc:health:disease
	Kiyim-kechak	clothing.n	conc:clothing
	Insoniy xususiyatlar	attribute.n	abstr:hum:attribute
Jamiyat	Oila	family.n	conc:soc:family
	Qarindoshlik	kinship.n	conc:soc:kinship
	Kasblar va lavozimlar	occupation.n	conc:hum:prof
	Institut va tashkilotlar	institution.n	conc:soc:org
	Ijtimoiy munosabatlar	social_relation.n	abstr:soc:relation
	Millatlar	nationality.n	conc:soc:nationality

	Davlatlar	country.n	conc:loc:country
Joy va makon	Aholi punktlari	settlement.n	conc:loc:settlement
	Geografik hududlar	geographical_area.n	conc:loc:geographical
	Binolar va inshootlar	building.n	conc:build
	Yoʻnalish va joylashuv	direction.n	conc:loc:direction
Vaqt	Vaqt birliklari	time_unit.n	conc:time:unit
	Fasllar	season.n	conc:time:season
	Bayramlar	holiday.n	conc:time:holiday
	Tarixiy davrlar	historical_period.n	conc:time:historical_period
Modda va materiallar	Metallar	metal.n	conc:material:metal
	Yogʻoch	wood.n	conc:material:wood
	Mato (toʻqimachilik)	fabric.n	conc:material:fabric
	Oziq-ovqat mahsulotlari	food.n	conc:food
	Kimyoviy moddalar	chemical.n	conc:chemical
	Yonilgʻi va energiya manbalari	fuel.n	conc:material:fuel
Madaniyat	Sanʼat	art.n	conc:culture:art
	Musiq	music.n	conc:culture:music
	Adabiyot	literature.n	conc:culture:literature
	Anʼanalar va urf-odatlar	tradition.n	conc:culture:tradition
	Madaniy tadbirlar	event.n	conc:culture:event
	OAV	media.n	conc:culture:media
	Til va yozuv tizimlari	language.n	conc:culture:language
Iqtisodiyot	Savdo	commerce.n	conc:econ:commerce
	Pul birliklari	currency.n	conc:econ:currency
	Bank va moliya	finance.n	conc:econ:finance
	Ishlab chiqarish	production.n	conc:econ:production
	Iqtisodiy jarayonlar	economic_process.n	conc:econ:process
	Soliq va boj	tax.n	conc:econ:tax
Texnika	Transport vositalari	vehicle.n	conc:tech:vehicle
	Elektronika	electronics.n	conc:tech:electronics
	Mexanizmlar	mechanism.n	conc:tech:mechanism
	Aloqa vositalari	communication_device.n	conc:tech:communication_device
	Kompyuter texnologiyalari	computer.n	conc:tech:computer
Taʼlim va fan	Fan sohalari	scientific_discipline.n	conc:science:discipline
	Oʻquv materiallari	educational_material.n	conc:education:material

	Ta'lim muassasalari	educational_institution.n	conc:education:institution
	Ilmiy faoliyat	research.n	conc:science:research
Sport	Sport turlari	sport.n	conc:sport:type
	Sport anjomlari	sport_equipment.n	conc:sport:equipment
	Sport inshootlari	sports_facility.n	conc:sport:facility
Sog'liqni saqlash	Tibbiy muassasalar	hospital.n	conc:health:institution
	Dori vositalari	medicine.n	conc:health:medicine
	Davolash usullari	treatment.n	conc:health:treatment
Din va e'tiqod	Dinlar	religion.n	conc:religion
	Diniy marosimlar	ceremony.n	conc:religion:ceremony
Kundalik hayot	Uy-ro'zg'or buyumlari	household_item.n	conc:household:item

WordNet va ISO 24617-8 semantik tasniflari asosida ishlab chiqilgan jadval yordamida 1000 ta ot tanlab olinib, ISO 24617-8 semantik tasniflari teglari bilan belgilandi. Teglash jarayonida barcha otlar ilgari belgilangan 14 ta asosiy semantik maydon va ularning ichki bo'linmalariga mos ravishda tasniflandi. Quyida ba'zi teglar va ularning qisqacha tavsifi ko'rsatilgan:

3-jadval. Ot so'zlar uchun semantik teglash kodlari misollari

Teg kodi	Tavsif (semantik maydon)	Misollar (ot so'zlar)
conc:doc	Hujjatlar, yozma hujjat obyektlari	diplom, guvohnoma, chipta
conc:hum:prof	Kasb va ixtisoslik egalari	o'qituvchi, shifokor, jurnalist
conc:org&&build	Tashkilotlar va ular joylashgan binolar	maktab, kasalxona, zavod
conc:loc:room:part	Xona qismlari	deraza, eshik
conc:body:hum:part	Inson tanasi qismlari	bosh, qo'l, ko'z
conc:body:animal:part	Hayvon tanasi qismlari	dum, panja, shox
conc:food:part	Oziq-ovqat tarkibiy qismlari	po'stloq, urug'
conc:text	Matn va nutqqa oid obyektlar	xat, bitim, she'r

Ushbu teglash natijasida yaratilgan lug'at bazasi korpus lingvistikasi uchun keng imkoniyatlar ochadi. Endilikda matn korpuslarida semantik qidiruv amalga oshirish mumkin. Masalan, conc:loc:room:part so'rovi orqali "xona qismlari" kategoriyasiga oid barcha so'zlar (deraza, eshik, devor, shift) ajratib olinadi. Yoki conc:build. orqali ushbu ildiz bilan boshlanuvchi barcha teglar (shu jumladan, conc:org&&build) bir vaqtning o'zida izlanishi mumkin.

Teglash davomida ba'zi otlarning bir nechta semantik maydonga oid bo'lishi aniqlandi (masalan, "ilm" – madaniyat va ta'lim maydoniga oid). Bunday holatlarda kontekstga asoslangan teglash zarurati paydo bo'ldi. Shuningdek, "atmosfera" kabi otlar "tabiat" va "ilmiy" semantik maydonlari o'rtasida joylashgani sababli ularni aniq bir bo'linmaga kiritish murakkab bo'ldi.

O'zbek tilida ushbu yondashuv muvaffaqiyatli sinovdan o'tdi. Kichik sinov korpusida teglashning aniqlik darajasi 92% ga yetdi, bu esa tizimning ishonchliligini ko'rsatadi. Tadqiqot kichik sinov natijasiga tayangan holda o'zbek tilidagi barcha otlarni yakuniga qadar davom ettiriladi.

Muhokama

Semantik teglash amaliy tilshunoslikda foydali vosita bo'lib, uning qo'llanish imkoniyatlari keng. Jumladan, milliy til korpuslari yaratilganda har bir so'zga semantik teg qo'yish orqali katta matnlar ustida mazmuniy qidiruvni amalga oshirish mumkin. Masalan, foydalanuvchi korpusdan faqat "o'simliklar" mavzusiga oid so'zlar ishtirok etgan gaplarni qidirsam, semantik teglangan korpus bunga imkon beradi. Xuddi shunday "his-tuyg'u bildiruvchi" so'zlar yoki "yuridik atamalar" kabilarni filtrlay olish matnni ma'noga ko'ra tahlil qilishda juda qo'l keladi. Ushbu yondashuv bugungi kunda matnlarni mazmuniy indekslash va axborot izlash tizimlarida ham qo'llanmoqda. Masalan, katta kutubxona ma'lumotlar bazalarida kitob va maqolalar tematik belgilar (subject tags)

bilan ta'minlanadi. Google kabi qidiruv tizimlari ham sinonimik qidiruvni amalga oshirishda WordNet kabi bazalarga tayanadi, ya'ni foydalanuvchi kiritgan so'zning sinonimlarini ham qidiradi. Bu ham aslida yashirin semantik teglashning bir ko'rinishidir.

Semantik teglashning yana bir muhim qo'llanish sohasi – mashina tarjimasini va matnni tushunish tizimlari. Mashina tarjimasida so'zning to'g'ri tarjimasini tanlash uchun uning kontekstdagi ma'nosini aniqlash lozim. WordNet asosidagi semantik iyerarxiya bunga ilmiy yechim sifatida taklif etilgan. Matndagi so'zning atrofidagi so'zlar semantik jihatdan tahlil qilinib, ularga xos bo'lgan sinset aniqlansa, ushbu sinsetga mos tarjima tanlanadi. Shunday yondashuvlar bilan ishlaydigan dasturlar allaqachon yaratilgan va aniq natijalar bermoqda [3]. Masalan, Lesk algoritmi deb ataluvchi WSD usuli WordNetdagi ta'riflar o'xshashligini hisoblash orqali matndagi so'z ma'nosini aniqlab oladi. Bu jarayonda so'zlar sinsetlarga bog'lanishi, ya'ni teglanishi asosiy rol o'ynaydi. Natijada, tarjima jarayonida “kalit” so'zining kontekstdagi ma'nosi yechim ekanligi aniqlansa, u ingliz tiliga “solution” deb o'giriladi, agar asbob ma'nosi aniqlansa, “key” deb tarjima qilinadi va hokazo.

Hozirda semantik teglash bo'yicha ikki asosiy yo'nalishni kuzatish mumkin: leksik-semantik bazalarga asoslangan yondashuv va statistik/korpusga asoslangan yondashuv. Birinchi yo'nalishda WordNet, FrameNet, VerbNet kabi qo'lda yaratilgan bilim bazalari asos vazifasini bajaradi. Ularning afzalligi – qo'llanma va izohlarning aniqligi, har bir sinset/freynga qo'lda yozilgan ta'rifning mavjudligi, har bir aloqa turining aniq belgilanganidir. Misol uchun, WordNetning Princeton versiyasi va undan tarjima qilingan boshqa tillardagi versiyalari kompyuter o'qiy oladigan formatda taqdim etiladi, hamda ko'plab NLP vositalariga (NLTK, spaCy kabi kutubxonalarga) integratsiya qilinadi. Bu yondashuv standartlashtirilgan bo'lib, bir tilda tuzilgan semantik tarmoqni ikkinchi tilga moslashtirish, xaritalash, nisbatan oson kichadi [8]. Shuning uchun ham global loyihalarda, masalan, BabelNetda turli tillardagi WordNet va Vikipediya ma'lumotlari birlashtirilib, yagona ko'p tilli semantik tarmoq hosil qilindi. BabelNet kabi tizimlar 500 dan ortiq tillarni qamrab olgan ulkan ontologiya bo'lib, kompyuterda ma'nolararo bog'lanishlarni tahlil qilish imkonini beradi.

Ikkinchi yo'nalish – statistik va korpus yondashuvi – so'zlarning ma'nosini ulanish chastotasi va kontekst o'xshashligi orqali avtomatik aniqlashga asoslanadi. Bu sohada distributional semantics deb ataluvchi nazariya ishlab chiqilgan bo'lib, katta hajmdagi matnlarda so'zlar qaysi kontekstlarda yonma-yon kelishi o'rganiladi va vektor modellar yaratiladi. Natijada kompyuter har bir so'z uchun ko'p o'lchovli vektorni hisoblab chiqadi va ma'nodosh so'zlar vektor fazoda yaqin joylashishi kuzatiladi. Masalan, it so'zi uchun vektor mushuk, qo'y, sigir kabi hayvon nomlariga yaqinlashadi, ko'k so'zi esa qizil, sariq, yashil vektorlariga yaqin bo'ladi. Demak, model ularni bir maydonga joylashtiradi. Bu yondashuv inson omilisiz katta hajmdagi korpuslardan ma'no munosabatlarini “o'rganish”ga yordam beradi. Uning yorqin namunasi – Word2Vec modeli (Mikolov et al., 2013) va undan keyingi BERT kabi til modellaridir. Zamonaviy yirik til modellari (LLM) aslida ichki semantik vakillikka ega bo'lib, ko'plab semantik munosabatlarni mustaqil ravishda o'zida aks ettiradi. Biroq ushbu modellardan aniq teg sifatida foydalanish unchalik oson emas, chunki ular uchun, avvalo, inson uchun tushunarli bo'lgan kategoriya tizimini ajratib chiqish kerak bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, qo'lda yaratilgan WordNet kabi ontologiyalar hali ham noyob bo'lib qolmoqda. Ular tushunarli va izohli bilimlar bazasini taqdim etadi.

Olingan natijalar va xalqaro tajriba tahlili semantik maydon bilan semantik iyerarxiya tushunchalarini farqlash lozimligini ko'rsatadi. Semantik maydon deganda, odatda, ma'nosi o'zaro bog'liq, bir mavzu yoki konseptual doiraga oid so'zlar to'plami tushuniladi. Masalan, “ta'lim” semantik maydoniga maktab, o'qituvchi, dars, kitob kabi turli so'zlar kiradi. Ular iyerarxik jihatdan biri ikkinchisiga bo'ysunuvchi emas, lekin umumiy mavzu birligi bor. Semantik iyerarxiya esa ma'no munosabatlarini daraxtsimon tuzilma shaklida ko'rsatadi. Bunda kengroq tushuncha (masalan, “binolar”) ostida xususiyoq turlar (masalan, maktab, kasalxona, kutubxona) joylashadi va har bir daraja ma'lum tabaqalanishni hosil qiladi. WordNet kabi tizimlar asosan ana shunday iyerarxik munosabatlarni ifoda etadi. Har bir so'z ma'nosi biror “ota” kategoriyaga ega bo'ladi. USAS tizimi ham aslida iyerarxik tasnif bo'lib, unda yuqoridagi misolda keltirilganidek 21 ta yirik kategoriya va ularning ichida mayda bo'linmalar mavjud [4]. Bu yondashuvning foydali tomoni shundaki, u

universalashtirilgan qat'iy sxema taklif etadi. Har bir so'zga aniq bitta kategoriya tegishli deb hisoblaydi [6]. Biroq kuzatilishicha, bunday qat'iy iyerarxik tizim ba'zi hollarda so'zning ko'p ma'noliligini yoki kategoriyalar kesishishini e'tiborga ololmaydi [6]. Ma'lumki, tabiiy tildagi ma'no chegaralari aniq emas. Bir so'z turli kontekstlarda turli ma'no nozikliklariga ega bo'lishi mumkin [1]. Shu sababli faqat iyerarxik tasnifga tayanib qolish "bir so'z – bir kategoriya" tamoyiliga olib kelib, noaniq holatlarni yuzaga keltiradi.

Bizning misollarimizdan biri – bosh so'zi. Qat'iy iyerarxik tizim bo'lganida, u faqat bitta kategoriya, masalan, "tananing qismi" bilan cheklanardi. Lekin real foydalanishda bosh so'zi metaforik ma'noda rahbar odamni ham anglatadi. Demak, bir so'z ikki va undan ortiq semantik maydonga mansub bo'lishi mumkin. Semantik maydon yondashuvi bunday holatlarni hisobga oladi, ya'ni so'zlarni kerak bo'lsa, bir nechta bog'liq maydonlarda belgilash imkonini beradi [6]. USL loyihasida tanlangan "taksonomik" deb ataluvchi yondashuv aslida shuni anglatadiki, so'zlar iloji boricha tabiatdagi kategoriyalarga yaqinroq o'zgaruvchan tasnifda belgilanadi [6]. Albatta, bunday yondashuvda ham me'yor va izchillikni saqlash muhim. Aks holda kategoriya chegaralari "noaniq" bo'lib ketishi mumkin. Ukraina korpusini semantik teglash tajribasida ba'zi kategoriyalar juda umumiy yoki chalkash bo'lib ketganini inobatga olib, ularni qayta ko'rib chiqish va yanada aniq tuzilmani yaratish ustida ish olib borildi [6].

Shuningdek, semantik iyerarxiya va maydon tushunchalarini aralashtirib qo'ymaslik kerak. Bizning holatda semantik maydon so'zlarning tematik guruhlarini (masalan, ta'lim, tibbiyot, sport kabi mavzular), semantik iyerarxiya esa lug'aviy ma'no daraxti (masalan, hayvon → sutemizuvchilar → mushuk)ni anglatadi. Lug'aviy tahlilda ko'pincha ana shu ikki yondashuv uyg'unlashadi. Masalan, WordNet iyerarxiyasi doirasida ham aslida tematik to'plamlar kuzatiladi. WordNetda "Lexicographer files" deb atalgan bo'limlar mavjud bo'lib, ular semantik maydonlarga yaqin guruhlardir. Xuddi shunday USAS tizimidagi 21 kategoriya ham asosan semantik maydonlarga mos keladi, masalan, A kategoriyasi "umumiy va mavhum tushunchalar", E kategoriyasi "hayot va uy-joy" kabi mavzulardir [1]. Demak, iyerarxik yondashuv va maydon yondashuvi qarama-qarshi qo'yilganda, ularni mutlaqo alohida emas, balki bog'liq tushunchalar sifatida ko'rish lozim. Biroq ularning farqi shundaki, iyerarxik tizim qat'iy tartibga ega va har bir element faqat bitta joyda turadi. Maydon yondashuvida esa so'zlar bir nechta guruhga tegishli bo'lishi mumkin va guruhlar o'rtasida qat'iy tabaqalanish yo'q.

Muhokama qilinyotgan masalaning yana bir qirrasini xalqaro teglash tizimlarini moslashtirishdir. Chet tillarida yaratilgan ko'plab semantik resurslarni bevosita olish emas, balki ularni mahalliy tilga moslashtirish muhim. Masalan, Crovallex – xorvat tili uchun Chex Vallex lug'atining moslashuvi bo'lib, unda 1740 ta eng ko'p uchraydigan fe'llar valentligi va semantik vazifasi tasniflangan [5]. Bir tilda yaratilgan semantik lug'at va tasnifni boshqasiga ko'chirish ancha mehnat talab qiladi, chunki har bir tilning o'ziga xos semantik maydonlari va chegaralari mavjud. Xuddi shunday Ukrainian Semantic Lexicon tuzilayotganda ingliz tilidagi USAS tizimidan ilhomlangan bo'lsa-da, ko'plab yangi kategoriya va o'zgarishlar kiritishga to'g'ri keldi [6]. ISO Semantik Annotatsiya Freymwork (SemAF) doirasida ham turli tillar va kontekstlar uchun mos keluvchi standart sxemalar taklif etilmoqda. Masalan, SemAFning alohida modullari vaqt, makon, hodisa, diskurs aloqalari, dialog aktlari kabi jihatlarni belgilashga qaratilgan [9]. Standartlarning maqsadi turli tizimlar va tillardagi semantik belgilashni umumiy qilish, ya'ni bir-biriga mos va o'qish mumkin formatlarda bo'lishini ta'minlash. Shu bois, bizningcha, mahalliy til korpuslari uchun semantik teglash tizimi yaratilayotganda xalqaro standart va tajribalarni inobatga olgan holda shu tilning xususiyatlariga mos birlashgan yondashuv zarur. Bu yondashuv kompleks bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, jahon tilshunosligida semantik teglash masalasi tobora dolzarb bo'lib, turli yo'nalishlar tutashishida rivojlanmoqda. Leksikografiya, korpus lingvistikasi, sun'iy intellekt va hatto kognitiv fanlar ushbu masalaga oid bilimlardan foydalanmoqda. Semantik teglar yordamida ko'p ma'nolilik yoki tuzilishdagi noaniqlikni bartaraf etish, matnlardagi ochiq aytilmagan, kontekst orqali tushuniladigan ma'noni yuzaga chiqarish, mashina tushunishini yaxshilash kabi vazifalarda sezilarli ilgarilash kuzatilmoqda [10]. Misol uchun, Yaponiyada yaratilgan WordNet asosli qisqartiruvchi tizim matndagi har bir gapni semantik tarmoqqa proyeksiyalab, eng muhim tushunchalar ketma-ketligini ajratib, xulosa tuzadi. Bunda ortiqcha tafsilotlar tushirib qoldiriladi,

biroq asosiy ma'no saqlanadi. Bunday innovatsion yechimlar zahirida, shubhasiz, chuqur semantik teglash texnologiyasi yotadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ot so'z turkumidagi birliklarni semantik maydonlarga ajratish va ularni teglash tilshunoslikda ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhim qadamdir. Ushbu ish natijasida so'zlarning ma'nodoshlik, ko'p ma'nolilik va ma'no munosabatlari yanada aniqroq yuzaga chiqadi. Semantik maydon tushunchasi so'zlarni mavzu va ma'no yaqinligiga ko'ra guruhlashga imkon bersa, semantik iyerarxiya ularni umumiy-xususiy tamoyili bo'yicha tartiblaydi. Tadqiqot davomida ko'rsatildiki, ushbu ikki yondashuvni uyg'un qo'llash orqali til birliklarini chuqurroq tasniflash mumkin. Qat'iy iyerarxik tizimning izchilligi va universialligi semantik maydon yondashuvining moslashuvchanligi bilan to'ldiriladi. Xalqaro teglash tizimlari – WordNet, FrameNet, USAS, PropBank, PDT, Vallex, Crovallex, USL va boshqalar – bizga turli usullarni taqdim etdi. Ularning har biri ma'lum jihatdan foydali ekanligi muhokamada ta'kidlandi. Jumladan, WordNet leksik tarmog'i otlar ma'nosini iyerarxik bog'lanishda tushunishga yordam bersa [1], USAS kategoriyalari matndagi har bir so'zga tezkor semantik teg berish imkonini yaratadi [1], FrameNet va SRL esa otlarning gapdagi rolini aniqlab, matn mazmunini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi [5]. Ukraina, Sloveniya, Xorvatiya kabi tillarda o'tkazilgan tadqiqotlar har bir til uchun semantik teglash tizimini yaratishda mahalliy xususiyatlarni hisobga olish va zarur bo'lsa, yangi kategoriya va qoidalar kiritish lozimligini ko'rsatmoqda [6]. O'zbek tili bo'yicha olib borilgan ishimiz ham shu tamoyillar asosida qurildi. Mavjud xalqaro tajribani moslash va zarur hollarda yangi yechimlarni joriy etish. Kelgusida semantik teglash ko'lamini yanada kengaytirish, masalan, boshqa so'z turkumlarini qamrab olish, shuningdek, avtomatik teglashning aniqligini oshirish ustida ishlar davom ettiriladi. Shuningdek, yaratilayotgan semantik lug'at va korpus ma'lumotlarini ochiq ilmiy jamoatchilikka taqdim etish rejalashtirilgan bo'lib, bu kelajakda o'zbek tilida yanada boy semantik korpus va ma'no tarmoqlarini yaratishga zamin hozirlaydi.

Mazkur tadqiqot natijalari milliy tilimiz leksik boyligini chuqurroq anglash, elektron lug'atlar va korpuslar yaratish, shuningdek, mashinada matnni qayta ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot doirasida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tili uchun ham zamonaviy semantik teglash tizimlarini yaratish real va amalga oshirish mumkin bo'lgan vazifa hisoblanadi. Bu boradagi izlanishlar tilimizning raqamli texnologiyalar sohasidagi qo'llanilishini yangi bosqichga ko'taradi va xalqaro lingvistik hamjamiyatda o'zbek tilini munosib o'rin egallashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

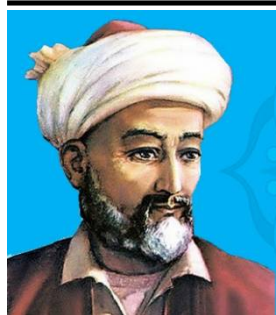
1. Gries S. Th., Berez A. L. Linguistic annotation in/for corpus linguistics // Ide N., Pustejovsky J. (eds.). Handbook of Linguistic Annotation. – Dordrecht: Springer, 2017.
2. Sharipova M. E. Semantic Field of the Word // International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities. – Washington (USA), 2022. – 20–21 mart. – S. 163–168.
3. Abduraxmonova N. Z., Xaydarov M. R. O'zbek tilida WordNet yaratish masalalariga doir // O'zbekistonda xorijiy tillar: ilmiy-metodik elektron jurnal. – 2019. – №4 (27). – B. 19–27.
4. Unit 4: Corpus annotation // Educational material on corpus linguistics. – B.e.k. (bosma er va kuni ko'rsatilmagan).
5. Gantar P., Štrkalj Despot K., Krek S., Ljubešić N. Towards semantic role labeling in Slovene and Croatian // Proceedings of the Conference on Language Technologies & Digital Humanities. – Ljubljana, 2018.
6. Starko V. Implementing semantic annotation in a Ukrainian corpus // Proceedings of the International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS-2021). – Kharkiv: CEUR Workshop Proceedings, 2021.
7. Gábor K., Zargayouna H., Buscaldi D., Tellier I., Charnois T. Semantic annotation of the ACL Anthology Corpus for the automatic analysis of scientific literature // Proceedings of the

Language Resources and Evaluation Conference (LREC 2018). – Paris: European Language Resources Association, 2018.

8. Agostini A., Usmanov T., Khamdamov U., Abdurakhmonova N., Mamasaidov M. UZWORDNET: A Lexical-Semantic Database for the Uzbek Language // Proceedings of the 11th Global Wordnet Conference (GWC 2021). – South Africa, 2021. – S. 8–19.

9. Bunt H. ISO 24617-12: A new standard for semantic annotation // Proceedings of LREC-COLING 2024. – ELRA, 2024. – S. 9361–9371.

10. Rayson P., Archer D., Piao S., McEnery T. The UCREL Semantic Analysis System // LREC 2004 Workshop “Beyond Named Entity Recognition: Semantic Labeling for NLP Tasks”. – Lisbon, 2004.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Shoxida Ulugova Shoxruxovna

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti, PhD,

e-mail: shohidaulugova@mail.ru

POETIK NUTQDA INDIVIDUAL METAFORIK KONSEPTLARNING FAOLASHUVI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada poetik nutqdagi individual metaforik konseptlarning faolashuvi tahlil qilinadi. Maqola badiiy matnlarning konseptual maydonini o'rganish orqali, shaxsiy dunyoqarash va muallifning badiiy tafakkurini ifodalovchi metaforik konseptlarning rolini ochib beradi. Tadqiqotda, D.S. Lixachev, J. Lakoff va M. Turner kabi olimlarning konseptual yondashuvlari asosida, poetik matnlarda mavjud bo'lgan konvensional va individual metaforik konseptlar, ularning tilshunoslik va badiiy tahlildagi o'rni ko'rsatiladi. Ayniqsa, she'riy matnlarda obrazli metaforik konseptlarning poetik ma'no va mazmunlarni shakllantirishdagi muhimligi ta'kidlanadi. Maqola, shuningdek, she'riyatdagi individual metaforalarning badiiy tafakkur va til orqali inson ruhini va milliy mentalitetni qanday ifodalashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: poetik nutq, individual metaforik konseptlar, badiiy tafakkur, konseptual maydon, metafora nazariyasi, she'riyat, milliy mentalitet.

Шохида Улугова Шохруховна,

доцент Самаркандского государственного института

иностранных языков, кандидат

филологических наук, e-mail: shohidaulugova@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ МЕТАФОРИЧЕСКИХ КОНЦЕПТОВ В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется активизация индивидуальных метафорических концептов в поэтической речи. Через изучение концептуального поля художественного текста рассматриваются метафорические концепты, отражающие личную мировоззренческую позицию автора и его художественное мышление. Исследование основывается на концептуальных подходах таких ученых, как Д.С. Лихачев, Дж. Лакофф и М. Тернер, и демонстрирует роль как конвенциональных, так и индивидуальных метафорических концептов в лингвистическом и художественном анализе. Особое внимание уделяется значению образных метафорических концептов в поэтических текстах, их роли в формировании поэтического смысла и содержания. Также статья показывает, как индивидуальные метафоры в поэзии через язык и художественное мышление выражают человеческую душу и национальное мировоззрение.

Ключевые слова: поэтическая речь, индивидуальные метафорические концепты,

художественное мышление, концептуальное поле, метафорическая теория, поэзия, национальное мировоззрение.

Shokhida Ulugova Shokhrukhovna,
Associate Professor of the Samarkand State
Institute of Foreign Languages,
Candidate of Philological Sciences,
e-mail: shohidaulugova@mail.ru

FORMATION OF INDIVIDUAL METAPHORICAL CONCEPTS IN POETIC DISCOURSE

ABSTRACT

This article analyzes the activation of individual metaphorical concepts in poetic discourse. By examining the conceptual field of a literary text, the metaphorical concepts reflecting the personal worldview of the author and their artistic thinking are explored. The research is based on the conceptual approaches of scholars such as D.S. Likhachev, J. Lakoff, and M. Turner, and demonstrates the role of both conventional and individual metaphorical concepts in linguistic and artistic analysis. Special attention is given to the significance of figurative metaphorical concepts in poetic texts and their role in shaping poetic meaning and content. The article also shows how individual metaphors in poetry, through language and artistic thought, express the human soul and national worldview.

Keywords: poetic discourse, individual metaphorical concepts, artistic thinking, conceptual field, metaphorical theory, poetry, national worldview.

Badiiy matnning konseptual maydon doirasida o'rganilishi mazmun va tizimning majmuaviy faollashuvini muallif tafakkurining individual aksi sifatida tadqim etishga imkon beradi. Muallif ijodi namunasi bo'lgan badiiy asarlarni konseptual maydon sifatida o'rganishda uning individual qarashlari, milliy mentaliteti, tafakkuri, hissiyoti haqida tasavvur hosil qilish va olamning lisoniy manzarasi, madaniyat, milliy mentalitetni avloddan-avlodga yetkazish bilan muhim ahamiyat kasb etadi [Xalimova 2024: 25].

D.S. Lixachevning fikriga ko'ra, konsept faqat so'zning o'zi emas, balki har bir so'zning lug'aviy ma'nosining ayrim alohida shakllanishidan kelib chiqadi va shu bilan birga, u individual va milliy xususiyatlarga ham ega bo'ladi. Konseptning qaysi lug'aviy ma'nosi aniqlanishi, odatda kontekstga va ba'zan umumiy vaziyatga bog'liq bo'ladi. Demak, konsept so'zning ma'nosidan bevosita kelib chiqmaydi, balki lug'aviy ma'no va insonning shaxsiy hamda jamoaviy tajribasining o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi [Лихачев 1993: 4].

Badiiy matn – bu barcha turdagi semantik transformasiyalar bilan yuqori darajada to'yingan maydon, unda umumiy lisoniy hamda individual-muallifiy ma'no va mazmunlar mujassamlanadi [Новикова 2016: 127]. O'z ijodini tilshunoslikning ushbu sohasini o'rganishga bag'ishlagan tadqiqotchilar, badiiy asarni tahlil qilishda chuqur va majmuaviy yondashuvni qo'llashni taklif qilmoqdalar.

Ta'kidlash joizki, poetik nutqda metaforalar nafaqat tilning rang-barangligini ta'minlaydi, balki o'quvchiga yoki tinglovchiga muallifning ichki dunyosini, uning hissiy va ruhiy holatlarini, shuningdek, milliy va madaniy tasavvurlarni etkazishning samarali usulini yaratadi. Badiiy matnda individual metaforik konseptlar ko'pincha muallifning o'ziga xos, shaxsiy dunyoqarashi va ichki holatlarini aks ettiradi. Bu konseptlar an'anaviy yoki umumiy metaforalardan farq qiladi, chunki ular faqatgina muallifning o'z hissiyotlari va tajribalariga asoslanadi.

J. Lakoff va M. Ternerning konseptual metafora nazariyasi doirasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, she'riyatda muayyan metaforik konseptlar doimiy ravishda qo'llanilib, ularni asosiy yoki konvensional deb baholash mumkin. Bu kabi konseptlar turli poetik matnlarda, ularning kompozitsion tuzilishiga qaramasdan, amalga oshishi mumkin, ammo ayniqsa murakkab tuzilishga ega asarlarda bunday konseptlar ko'proq namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, she'riy matnlarda

obrazli metaforik konseptlarning poetik ma'nolarni shakllantirishda muhim tarkibiy unsur sifatida xizmat qilishi ta'kidlanadi [Lakoff & Turner, 1989]. Ular ko'p hollarda poetik matnning semantik markazini tashkil etgan holda, uning g'oyaviy-estetik yuklamasini belgilab beradi. Individual-mualliflik metaforik konseptlari esa, odatda, poetik matndagi TASAVVURLAR kompozitsion blokidan kelib chiqadi va muallifning shaxsiy dunyoqarashi hamda badiiy tafakkurining ifodasi sifatida vujudga keladi.

I.A. Kemaevaning ta'kidlashicha, poetik matnlarda ko'pincha quyidagi konseptual metaforalar faoliyat ko'rsatadi [Kemaeva, 2003: 145]:

SHE'RIYAT (sho'r, she'rlar / qo'shiqlar, kitoblar),

HAYOT / O'LIM,

INSON,

QALB/YURAK,

INSONNING UMUMIY HOLATLARI (sevgi, azob, irodalar),

IJTIMOIIY HODISALAR (qullik, ozodlik),

ARTEFAKLAR (shahar, mamlakat, arsenal).

She'riy matnlarda SHE'RIYAT sohasini konseptuallashtirish jarayonida eng nazarga loyiq va turfa xil metaforik konseptlar shakllanishi kuzatiladi. Jumladan, ingliz shoiri G.U. Longfello ijodida she'riyat mazmunining diniy kategoriyalar orqali ifoda etilishi, poetik tilda konseptual qurilmaning qanday semiotik mexanizmlar asosida amalga oshirilishini ochiq namoyon etadi:

Come, read to me some poet,

Some simple and heartfelt lay.

That shall soothe this restless feeling,

And banish the thoughts of day...

G.U. Longfello she'riyatida she'r to'g'ridan-to'g'ri ibodatga qiyoslangan, unda she'riyat – marhamat kabi taqdim etilgan, ya'ni namozdan keyin keladigan ruhiy osoyishtalikka o'xshatilgan: "Come, read to me some poet, Some simple and heartfelt lay" (Mazmuni: she'riy asar ruhiy azoblarni engillashtirishga yordam beradi).

"That shall soothe this restless feeling, And banish the thoughts of day..." satrlari orqali she'riyatning qalbdagi g'am va tashvishlarini yo'qotish qobiliyatiga ishora qilingan. Bu konsept, aniqroq aytganda, she'riyatning odamning ruhiy holatini yaxshilashga, uni osoyishtalikka olib kelishga qodir ekanligiga ishonch bildirdi.

Qolaversa, "Such songs have power to quiet / The restless pulse of care" va "And come like the benediction / That follows after prayer..." satrlarda, poeziya namozning "marhamati" singari, yomonliklarni yo'qotish va ichki tinchlikni ta'minlash quvvatiga ega ekanligi bayon etiladi. Bu holatda, she'riyat diniy tushunchalar, xususan, namoz va duolar bilan bog'liq tushunchalar orqali tavsiflanadi va bu o'z o'rnida she'riyatning ruhiy va emosional ahamiyatini yoritishga qaratilgan metaforik konseptni ishlab chiqadi.

Shunday qilib, G.U. Longfello "The Day is Done" she'rida SHE'RIYAT – BU MARHAMATDIR (POETRY IS BENEDICTION) va SHE'RNI O'QISH – IBODATDIR (READING POETRY IS A PRAYER) kabi individual-mualliflik metaforik konseptlar kuzatiladi. Bu konseptlar poeziyaning namozga o'xshab, ruhiy azobni engillashtirish, barcha yomonlik va baxtsizliklarni yo'qotish imkonini ta'minlashini ifodalaydi.

G.U. Longfello "Birds of passage" nomli she'ri QO'SHIQLAR – BU QUSHLAR individual-mualliflik metaforik konsepti shakllangan. Ushbu she'rda muallif qo'shiqlarni parvozdagi qushlar bilan qiyoslaydi va bu orqali poetik so'zlarning harakatchan, ruhiy va hissiy ta'sirini ifoda etadi:

And above, in the light

Of the star-lit night,

Swift birds of passage wing their flight

Through the dewy atmosphere.

I hear the beat

Of their pinions fleet,

As from the land of snow and sleet
 They seek a southern lea.
 I hear the cry
 Of their voices high
 Falling dreamily through the sky,
 But their forms I cannot see.
 O, say not so!
 Those sounds that flow
 In murmurs of delight and woe
 Come not from wings of birds.
 They are the throngs
 Of the poet's songs,
 Murmurs of pleasures, and pains, and wrongs,
 The sound of winged words.

She'rdagi "Swift birds of passage wing their flight..." – qushlar tasviri qo'shiqlarning parvozini ifodalaydi, ya'ni so'zlar ham havodagi qushlar kabi erkin, chegara bilan harakat qiladi, degan ma'no mujassamlangan. Keyingi misralarda "I hear the cry / Of their voices high... But their forms I cannot see" – shoir qushlarning ovozi eshitadi, lekin ularning shakli ko'rinmaydi. Bu orqali poetik so'zlar ko'z bilan emas, yurak va hissiyotlar bilan idrok etiladigan narsalar ekanligi ta'kidlanadi.

"They are the throngs / Of the poet's songs" – ushbu misrada metafora ochiq ifoda etiladi: qushlar – shoir qo'shiqlarining timsoli. Qushlar turli ovozlari chiqargani kabi, qo'shiqlar ham zavq, alam, iztirob va haqsizlikni o'zida mujassam etadi.

"The sound of winged words..." – ushbu iborada "qanotli so'zlar" tushunchasi orqali she'riyatning harakatchanligi, yuqoriga ko'tarilish xususiyati, uning ruhiy ozodlik va ilhom bilan bog'liqligi aks etgan.

Shunday qilib, mazkur she'rda "QO'SHIQLAR – BU QUSHLAR" metaforik konsepti faoliyat ko'rsatib, she'riyatning tabiiylik, ozodlik va ruhiy parvoz bilan bog'liq mohiyatini ochib beradi. Uning yordamida G.U. Longfello so'z va musikaning inson qalbida qanday ta'sir uyg'otishini vizual va hissiy jihatdan ifodalashga erishadi.

Shuningdek, G.U. Longfello individual-mualliflik konseptosferasida yana quyidagi metaforik konseptlar faoliyat ko'rsatgani kuzatilgan:

SHE'RIYAT – BU XALQ MUSIQASI (POETRY IS FOLK MUSIC) – "Keats" she'rida shoir Jon Kitsni cho'ponga o'xshatib tasvirlaydi, u xalq dudog'ida chaladigan musiqa singari sodda va ruhiy ta'sirga ega she'rlar yaratadi. Bu orqali G.U. Longfello J. Kits poeziyasini xalq musiqasiga tenglab, uni milliy ruh, tuyg'u va tabiiy ifoda bilan bog'laydi;

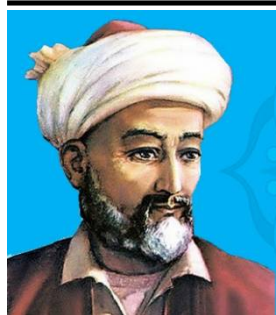
QO'SHIQ – BU KAMON (SONG IS AN ARROW) - "The Arrow and the Song" she'rida shoir kamonni havoga uchirib, uning qayda tushganini bilmasligini, shu bilan birga, qo'shiqni ham havoga aytayotganini va uning qayda tushganini bilmasligini ta'riflaydi. Biroq, keyinroq kamonni bir daraxtdan topib, qo'shiqni esa do'stining qalbida topishini aytadi. Ushbu metaforada kamonning uchishi va qo'shiqning tarqalishi insonning so'zlari va harakatlarining ta'sirini ifodalaydi. Kamonning qayda tushganini bilmaslik, so'zlar va harakatlarning uzoq muddatli ta'sirini bilmasligimizni anglatadi. Qo'shiqning do'stning qalbida topilishi esa, yaxshi so'zlar va harakatlarning ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Shu tarzda, G.U. Longfello ushbu she'rda QO'SHIQ – BU KAMON (SONG IS AN ARROW) metaforasi orqali so'zlar va harakatlarning uzoq muddatli va ko'rinishsiz ta'sirini ta'riflaydi.

Shu asosda ta'kidlash mumkin ki, poetik tilda nafaqat umumiy til zahirasidan shakllangan konvensional metaforik kontseptlar, balki muallifga xos individual metaforik kontseptlar (obraz-metaforalar) ham faol rol o'ynab, poetik nutqning muhim semiotik belgilaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, individual metaforik kontseptlar poetik matnlarni lingvopoetik tahlil etish jarayonida nazariy va amaliy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu kontseptlar poetik obrazlarning tuzilishida markaziy o'rin egallab, tasvirlanayotgan reallikni noan'anaviy talqin

etish va muallifning shaxsiy his-tuyg'ulari hamda ichki holatini yangicha ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ulugova Sh.Sh. Badiiy asar matnida metaforalar faollashuviga asar qahramonlari dunyoqarashining ta'siri // So'z san'ati xalqaro jurnali. – 2021. – T. 4. – №. 2.
2. Xalimova F.R. Poetik matnning konseptual maydoni va tarjimada qayta yaratilishi (ingliz va o'zbek tillar misolida). F.f.d...diss. – Buxoro, 2024. – 216 b.
3. Кемаева И.Л. Метафорические концепты в языке английской и американской поэзии. – Москва, 2003. – 179 с.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Сер. лит. и яз. 1993. №1. – С. 4-10.
6. Новикова У.В., Зимина Н.Ю. К вопросу об особенностях языковой репрезентации орнаментального поля художественного текста // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. № 2 (56): в 2-х ч. Ч. 2. – С. 127-129.
7. Kövecses Z. Metaphor: A practical introduction. – Oxford and New York: Oxford University Press, 2010.
8. Lakoff G., & Kövecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English // Cultural models in language and thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – Pp. 195-222.
9. Lakoff G., Turner M. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor. – Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
10. Longfellow H.W. Poems.https://www.hwlongfellow.org/poems_front.p

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Lutfilloyeva Faxriniso Maxmudovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

E-mail: niso@samdchti.uz

YAPON TILI IYEROGLIFLARINING PAYDO BO'LISH TARIXI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada Xitoy yozuvining Yaponiyada tarqalish tarixi, bu jarayonning murakkab va bosqichma-bosqich kechganligi yoritilgan. Asosan milodiy IV–VI asrlarda Koreya orqali kirib kelgan Xitoy iyerogliflari dastlab diniy va siyosiy maqsadlarda qo'llanilgan. Buddizmning kirib kelishi va uning adabiyotlari yozuvi Xitoy tilida bo'lgani sababli, bu yozuv Yaponiyada keng tarqalgan. Iyerogliflar dastlab chiroyli naqsh sifatida ko'rilgan bo'lsa-da, keyinchalik axborot tashuvchi vosita sifatida qadrlana boshlagan. Maqolada shuningdek, qadimgi Xitoy yilnomalari, muhr topilmalari va qadimiy yozma manbalar asosida Yaponiyada yozuv madaniyatining shakllanishi, shuningdek "kundoku" o'qish usuli, kanji, man'yogana, hiragana va katakana tizimlarining paydo bo'lishi kabi jihatlar ham yoritilgan. Xitoy yozuvi Yaponiya madaniyati va yozuv tizimining asosiy qismiga aylanganligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Xitoy yozuvi, iyerogliflar, Yaponiya tarixi, kanji, buddizm, yozuv tizimi, koreys vositachiligi, kundoku, man'yogana, hiragana, katakana, qadimiy manbalar, madaniy almashinuv, yozuv evolyutsiyasi, Pekche, Xitoy-Yaponiya munosabatlari.

Лутфиллоева Фахринисо Махмудовна

Доктор педагогических наук, доцент.

E-mail: niso@samdchti.uz

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЯПОНСКИХ ИЕРОГЛИФОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещается история распространения китайской письменности в Японии, а также сложность и поэтапность этого процесса. Китайские иероглифы, проникшие в Японию в основном через Корею в IV–VI веках н.э., изначально использовались в религиозных и политических целях. Появление буддизма и тот факт, что буддийские тексты были написаны на китайском языке, способствовали широкому распространению китайской письменности в Японии. Хотя иероглифы поначалу воспринимались как красивые узоры, со временем они стали цениться как носители информации.

В статье также рассматриваются древнекитайские летописи, находки печатей и письменные источники, отражающие формирование письменной культуры в Японии, а также такие аспекты, как метод чтения «кундоку», происхождение систем письма кандзи, манъёгана,

хирагана и катакана. Подчеркивается, что китайская письменность стала неотъемлемой частью японской культуры и письменной системы.

Ключевые слова: китайская письменность, иероглифы, история Японии, кандзи, буддизм, система письма, посредничество Кореи, кундоку, манъёгана, хирагана, катакана, древние источники, культурный обмен, эволюция письменности, Пэкче, китайско-японские отношения.

Lutfilloyeva Fakhriniso Makhmudovna

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF JAPANESE CHARACTERS

ABSTRACT

This article explores the history of the spread of Chinese writing in Japan, highlighting the complexity and gradual nature of this process. Chinese characters, which entered Japan primarily through Korea during the 4th to 6th centuries CE, were initially used for religious and political purposes. The introduction of Buddhism and the fact that Buddhist texts were written in Chinese significantly contributed to the widespread adoption of Chinese writing in Japan. Although Chinese characters were initially perceived as beautiful patterns, over time they came to be valued as carriers of information. The article also examines ancient Chinese chronicles, seal discoveries, and written sources that reflect the formation of a written culture in Japan, as well as aspects such as the "kundoku" reading method and the origins of the kanji, man'yōgana, hiragana, and katakana writing systems. It is emphasized that Chinese writing has become an integral part of Japanese culture and its writing system.

Keywords: Chinese writing, characters, Japanese history, kanji, Buddhism, writing system, Korean mediation, kundoku, man'yōgana, hiragana, katakana, ancient sources, cultural exchange, writing evolution, Baekje, Sino-Japanese relations.

Xitoy yozuvining Yaponiyada tarqalishi uzoq va murakkab jarayon bo'lgan. Bu jarayon Yaponiyaning Xitoy bilan madaniy va savdo aloqalari kuchayishi bilan bog'liq bo'lib, asosan milodiy 4-6 asrlarda yuz bergan.

1. Ilk kirish va tarqalish Xitoy yozuvi Yaponiya hududiga birinchi navbatda Koreya orqali kirib kelgan. Koreys davlatlari, ayniqsa Pekche, Xitoy madaniyatiga yaqin bo'lgan va bu orqali Yaponiya bilan madaniy almashinuv yuz bergan. Ilk Xitoy yozuvlari Yaponiyada diniy va siyosiy maqsadlar uchun ishlatilgan, chunki Xitoy buddizmi va konfutsiylik orqali ta'sir qilgan.

2. Buddizm va yozuvning rivoji. Yaponiyaga Xitoydan Buddizmning kirib kelishi yozuvning keng tarqalishiga turtki berdi. Budda matnlari Xitoy iyerogliflari bilan yozilgan bo'lib, bu Yaponiyada Xitoy yozuvini tushunish va undan foydalanishni rivojlantirdi. Shu sababli, Xitoy yozuvi dastlab diniy matnlarni o'qish va yozish uchun ishlatilgan.

V-VI asrlargacha Yaponiyada yozuv bo'lmagan. Qadimda xitoy iyerogliflari yapon xalqiga chetdan olib kelingan metall idishlardagi o'ymakorliklar ko'rinishida uchragan. Uzoq vaqt davomida murakkab belgilar yaponlar uchun go'zal naqshdan boshqa narsa bo'lmagan, chunki xitoy va yapon tillari tuzilishi o'rtasidagi katta farq ularning ma'nosini darhol tushunishga imkon bermagan. Aynan o'sha davrlarda yapon xalqi o'zining milliy xalq qo'shiqlarini, afsonalari va rivoyatlarini og'zaki tarzda avloddan-avlodga yetkazib kelgan.

Dastlab yozuvga bo'lgan ehtiyoj bir qancha tarqoq shogunatlarning birlashib yaxlit bir davlat shakliga kelishi bilan boshlangan. Xitoy yozuvini tanlash o'sha davrda eng oqilona qaror bo'lgan, chunki Xitoy geografik jihatdan yaqin va siyosiy jihatdan Sharqdagi eng nufuzli davlat hisoblangan.

Birinchi iyerogliflar

Yaponiyada iyerogliflarning paydo bo'lish vaqtini taxminan 712-yilda yozilgan "Kojiki" matni orqali aniqlash mumkin. Ushbu asarda imperator Ojina haqida so'z yuritiladi va unda koreyalik elchining keltirgan sovg'alari haqida qayd etilgan:

「名和邇吉師、即論語十卷、千字文一卷、并十一卷、付 是人即貢進」 “Uning ismi Vani, va u orqali biz Lunyuyning o‘nta kitobi hamda Qianzi Wen kitobini oldik, jami o‘n birta”. [1.9]

Bu yozuv yaponlar Xitoydan iyerogliflarni qanday o‘zlashtirganliklari va ularni o‘z madaniyatiga qanday moslashtirganliklarini ko‘rsatadi. Vani ismli elchi orqali kelgan bu kitoblar yapon xalqi orasida yozuv madaniyatining paydo bo‘lishiga zamin yaratgan.

“Kojiki” asarida yozilishicha, yuqoridagi matn Pekche qiroli Kunchxo (346–375) davrida yozilgan. Biroq “Qianzi wen” kitobi VI asrning birinchi yarmida yaratilgan, shuning uchun imperator O‘jina bu kitobni Vanidan ololmagan. Bundan tashqari, “Nihon Shoki” (“Yaponiya annallari”, 720 yil) deb nomlangan boshqa bir qadimgi yapon manbasi mavjud bo‘lib, unda Kunchxo hukmronlik qilgan davr, ya‘ni IV asr o‘rtalaridagi Yaponiya tarixi tasvirlangan, lekin unda iyerogliflarning paydo bo‘lishi haqida hech narsa aytilmagan. Ushbu faktlar yuqoridagi versiyani jiddiy ravishda shubha ostiga qo‘yadi.

57-yilda Xitoy manbalarida Yaponiya (Va) dan Xitoyga birinchi missionerlar jo‘natilgan. O‘sha davrda Xitoyni ikkinchi Xan sulolasi hukmronlik qilib boshqarar edi. Taxtda imperator Lyuy Syu (miloddan avvalgi 6 yil – milodiy 57 yil, hukmronlik yillari 25–57) bo‘lgan. Bu voqeani saroy tarixchisi Fan Ye ning (398–445) “Kechki Xan sulolasi tarixi” asarining “Sharqiy varvarlar” kitobida quyidagicha tasvirlab berilgan. “Jianwu Zhongyuan yilida (57-yil) Va davlati elchisi hurmat bajo keltirib, o‘zini Tayfu deb tanishtirdi. Na yerlari Va davlatining janubiy chegarasida joylashgan. Guon U-Ji [Lyuy Syu] elchiga ipli muhr in‘om qildi.”

Bu Xitoy tarixiy yilnomalarida Yaponiyaning eng qadimiy tilga olinishi sanaladi. Afsuski, Fan Ye imperatorning yapon elchisiga qanday muhr berganini aniq ko‘rsatmagan. Gap shundaki, Xitoyda bir nechta darajadagi muhrlar mavjud bo‘lgan: sariq ipli yog‘och muhr, qora ipli bronza muhr, ko‘k ipli kumush muhr va, nihoyat, eng yuqori daraja – binafsha ipli oltin muhr.

1784 yilda Sika-no-Sima orolida dehqonlar dalasini haydayotgan paytda tasodifan qadimiy oltin muhrni topib olishgan. Bu muhrda xitoy tilida 「漢委奴國王」 (“Kan no Va no Na no Kokuo”) degan so‘zlar o‘yilgan edi. XIX asrning oxiriga qadar bu muhr Ito yerining qiroliga tegishli deb hisoblanib, yozuvni “Kan no Ito no Kokuo”, ya‘ni “Xan sulolasiga tegishli bo‘lgan Itoning qirolligi” deb o‘qishgan. Itoning yeri hozirgi Fukuoka prefekturasidagi Ito yarim orolida joylashgan. 1892 yilda Miyake Yonekichi (1860–1929) bu belgilarni boshqacha o‘qib, ularni “Xan sulolasiga tegishli bo‘lgan Va davlatidagi Na yerining qirolligi” deb talqin qilgan. “Yana ham ertaroq — “Uch podshohlik tarixi” yilnomasiga ko‘ra, Na yerlari hozirgi Xakata shahri yaqinida joylashgan edi. Qizig‘i shundaki, hozir ham Xakata portini “Na-no tsu”, ya‘ni “Na yeri porti” deb atashadi. Miyake o‘sha topilgan oltin muhr aynan Na yerining hukmdoriga tegishli deb hisoblagan va bu muhr Fan Ye yozgan muhrning aynan o‘zi ekanligini aytgan. Bugungi kunda yapon olimlarining aksariyati ham shu fikrga qo‘shiladi. Shunday qilib, yaponlar nigohida iyerogliflar ilk bor naqsh sifatida emas, balki axborot tashuvchi belgi sifatida qabul qilingan.

57-yilda bo‘lib o‘tgan tashrifdan so‘ng Yaponiya va Xitoy o‘rtasidagi munosabatlar jadal rivojlana boshladi. Bunga misol qilib, 107-yilda Va davlati Xan sulolasining ikkinchi imperatoriga 160 nafar qullarni sovg‘a sifatida taqdim etdi. Bu vaqtda hokimiyat tepasida An Di (107–126-yillar hukmronlik qilgan) hukmronlik qilgan bo‘lib, u bu sovg‘ani qabul qilgan. Bundan tashqari, “Uch Shohlik Tarixi” asarida yana bir voqea haqida so‘z yuritiladi: 239-yilda Yamatai davlatining hukmdori Himiko o‘z nomidan boy sovg‘alar bilan Xitoy imperatori Minga elchi yuboradi va bularni evaziga Vey davlati tomonidan “Xitoyga do‘stona bo‘lgan Va davlati qirolichasi” (“Син Ги Бао”) unvonini, oltin tamg‘a va yuzta oynani hadya sifatida oladi. Shuningdek, Himikoning elchisi kumush tamg‘a ham olgan. Shundan boshlab, yaponlarning ko‘z o‘ngida iyerogliflar ilk bor naqsh sifatida emas, balki axborot tashuvchi vosita sifatida qabul qilina boshladi.

Xitoy yozuvining Yaponiyada tarqalishi

Shunday qilib, Yaponiyada xitoy iyerogliflari paydo bo‘ldi, lekin savol ochiq qoladi: qancha yaponlar ularni o‘qiy olgan? 57-yilda yapon elchisi Xitoy imperatori Lyuy Syu huzuriga kelganida, elchi a‘zolari imperator huzurida ishonchnoma hujjatlarini o‘qishlari kerak bo‘lgan. Bu, iyerogliflarni o‘qiy oladigan odamning (tarjimon yoki attashe) mavjudligini taxmin qiladi va shu sababli ba‘zi

ensiklopediyalar iyerogliflarning Yaponiyada I asrda paydo bo'lganini ta'kidlaydi. Biroq, bu holat iyerogliflarning yapon jamiyatiga chuqur kirib borishini hali ham isbotlamaydi.

Iyerogliflarning Yaponiyada keng tarqalishi faqat V-VI asrlarda yuz berdi. Koreya va Xitoy qit'alaridan kelgan ko'chmanchilar va ularning farzandlari yapon saroyida xizmat qilib, xalqdan yig'iladigan soliqlarni yozib borish va qo'shni davlatlar (Xitoy, Koreya) bilan aloqalarni boshqarish bilan shug'ullanishgan. Bundan tashqari, turli darajadagi yirik shaxslar o'zlarining avlodiy yozuvlari orqali o'zlaridan iz qoldirishga intilganlar. VI asrda Pekchedan buddizm kirib keldi. Bu hind dinining Osiyo qit'asi bo'ylab sayohat qilishi uchun taxminan ming yil o'tdi, shuning uchun buddizm ko'plab mamlakatlarning madaniyati, diniy fanlari va san'atini o'ziga singdirgan edi. Qadimiy ko'p xudolarni e'tiqod qiluvchi shinto dinidan farqli o'laroq, buddizm markazlashtirilgan hokimiyatni mustahkamlashga yordam berdi va shu sababli imperatorlar uchun bu din juda foydali bo'ldi. O'sha davrda shogun Shotoku (asl ismi — Umayado, 574-622-yillar) buddizmga davlat dini maqomini berdi. Yaponiyada buddizm adabiyotining xitoy va sanskrit tillarida paydo bo'lishi yozuvga bo'lgan qiziqishni oshirishda xizmat qildi. Asta-sekin buddizm ma'badlari ma'rifat markazlariga aylantirildi hamda bo'lajak amaldorlar va zodagon oilalarning bolalari yozuvga o'rgatila boshladi.

Xitoy yozuvi (kanbun)

Yaponiyada xitoy yozuvi yangi paydo bo'lganida, yaponlar grammatika qoidalariga qat'iy rioya qilishar va xitoy tili fonetikasi orqal so'zlarni talaffuz qilishga harakat qilishar edi. Quyida keltirilgan matn xitoy tilida yozilgan bo'lib, muallifi Yaponiyalik imperatorning nabirasi Kadono Okimi bo'lgan. Bu matn yaponlar tomonidan yozilgan xitoy she'riyati to'plamidan olingan — 「飲風」 (Kaifusou).

Oq olxo'ri gullab turibdi.

Go'zal bulbul kuylamoqda...

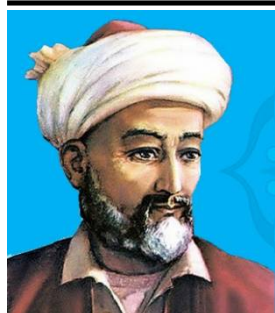
Maftunkor qo'shiq sehrli oqim kabi taralmoqda... (Muallif tarjimai)

Vaqt o'tishi bilan yapon millati xitoy iyerogliflarini o'zining ona tili matnlarini yozishda, milliy til talabi asosida ifodalashda hamda xitoy matnlarini yapon tili o'qilish usuli qoidalari asosida o'z tillariga mos yo'llarda o'qishni boshlashdi. Masalan, dastlab iyeroglif 春 «bahor» faqat [shun] deb o'qilardi, bu o'sha paytdagi xitoy tiliga mos kelardi, ammo keyinchalik [haru] deb o'qila boshlandi, ya'ni yaqin ma'noli vago (yamato-kotoba) so'zidan foydalanildi. Shuningdek, iyerogliflarning tartibi e'tiborga olinmay, ona tilining grammatikasiga mos ravishda o'qilish boshlandi. Shu tariqa, xitoy tili – kangoda yozilgan matnlarni og'zaki usulda yapon tili leksikasiga asoslanib mutoala qila boshlagan. Yaponlar xitoy matnini yapon tilda o'qishga jarakat qildilar. Bunday o'qish usuli “kundoku” deb atalgan va shu tarzda yapon tilidagi so'zlar va fikrlarni xitoy iyerogliflari bilan yozish tendensiyasi yuzaga kelgan. “Kundoku” usulida o'qishni osonlashtirish uchun turli belgilar qo'llangan, ular umumiy tarzda “kunden” deb atalgan. Xitoy va yapon tillari o'rtasidagi katta farqqa qaramay, Nara davriga (710-794) qadar Xitoy tili Yaponiyada rasmiy yozuv tili sifatida qabul qilingan. Faqat davlat hujjatlari emas, balki shaxsiy xatlar va yozuvlar ham xitoy tilida yozila boshlagan.

Kanji – Xitoy iyerogliflari: Yaponlar Xitoy yozuv tizimini moslashtirishga harakat qildilar. Natijada kanji — Xitoy iyerogliflari Yapon tilida ham qo'llaniladigan yozuv tizimiga aylandi. Kanji tizimi Yaponiya tili uchun maxsus ishlab chiqilmagan bo'lsa-da, u asta-sekin yapon tiliga moslashib, tilni ifodalashda qulaylashgan. Man'yogana va Hiragana, Katakana: Yapon millati faqat Xitoy iyerogliflarini emas, balki fonetik tizimlarni ham rivojlantirdilar. Milodiy 8-9 asrlarda, man'yogana — Xitoy iyerogliflarining fonetik ma'noda ishlatilishi paydo bo'ldi. Bu Yapon yozuvining o'ziga xos shakllari bo'lgan hiragana va katakana yozuv tizimlarining kelib chiqishiga olib keldi. Bu yozuv tizimlari kanjiga qo'shimcha sifatida fonetik tovushlarni ifodalashda foydalanildi. Yaponiyadagi aristokratiya, xususan imperator saroyi, Xitoy yozuvi va adabiyoti bilan faol shug'ullanib, uni yuqori darajada qadrladi. Bu yozuv Yaponiyaga Xitoy madaniy merosini olib kirib, ilm-fan, falsafa va adabiyotning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Natijada, Xitoy yozuvi Yaponiya madaniyati va yozuvi tizimining asosiy qismiga aylandi va hozirgi kungacha kanji shaklida keng qo'llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Альпатов В.М. Язык и общество. -М.: Муравей, 2003. – 208 С.
2. Судо К. Японская письменность от истоков до наших дней. -М.:АСТ: Восток-Запад, 2006. – 139 С.
3. Стаут, Тимоти Г. Японские иероглифы для начинающих / Т. Г. Стаут, К. Хаконэ; пер. с англ. Н. В. Надёжкиной. – Москва: Издательство АСТ, 2019. – 320 с.: ил. – (Школа японского языка).
4. Сыромятников Н.А. Классический японский язык: - М.: Восточная Литература РАН, 2002.-40 с.
5. Стрижак У.П. Система обучения иероглифической письменности (японский язык): Автореф.дис...д-ра пед.наук.- Москва, 2005. – 32 с.
6. Резаненко В.Ф. Семантическая структура иероглифической письменности. - Киев: КГУ, 2002. –132 с.
7. Маевский Е.В. Графическая стилистика японского языка. - М.: Муравей-Гайд, -2010. – 116 с.
8. Карпека Д.А. Грамматика японского языка.-Санкт-Петербург: Восточный-экспресс, 2018. -573 с.
9. Воробьёва Г. Сказки об иероглифах. Часть.1. ОсОО Лакпринт, 2007. -182 с.
10. Konno Shinji. 日本語の歴史.ふくろの本、2015. – 139 P.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Eshanova Zilolaxon Qo'chqarovna,
Andijon davlat universiteti doktoranti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
dotsent. E-mail: zeshanova79@gmail.com,

ISTIQLOL DAVRI O'ZBEK SHE'RIYATIDA XALQ ERTAKLARI BADIY SINTEZI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Istiqlol davrida ijod qilayotgan shoirlar ijodida folklor sintezi lirik qahramon kechinmalarini ifodalashda va davr muammolari tasvirini berishda ertaklar syujetiga xos epizodlar, mifologik obraz va motivlardan ijodiy foydalanishda ham namoyon bo'lmoqda. Maqolada folklor sintezining namoyon bo'lishidagi ayni shu jihatlari Farida Afro'z, Usmon Azim, Chori Avaz, Gulbahor Ortiqxo'jayeva, A'zam Obidov, Suxrob Ziyov, Najmiddin Ermatov, Feruz Nematullayev kabi shoirlar she'rlari tahlili misolida ochiqqlangan.

Kalit so'zlar: lirika, she'r, ertak, syujet, motiv, sintez, sintezlashgan folklorizm, folklorizm, badiiyat.

Eshanova Zilola Qochqarovna,
Doctoral student of Andijan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor.
E-mail: zeshanova79@gmail.com,

ARTISTIC SYNTHESIS OF FOLK FAIRY TALES IN UZBEK POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD

ANNOTATSIYA

The synthesis of folklore in the works of poets of the independence period is also manifested in the creative use of episodes, mythological images, and motifs characteristic of fairy tale plots, in expressing the state of the lyrical hero and depicting the problems of the time. In the article, these aspects of the manifestation of the synthesis of folklore are revealed on the example of the analysis of the poems of such poets as Farida Afroz, Usmon Azim, Chori Avaz, Gulbahor Artikhodzhaeva, Azam Obidov, Sukhrob Ziyov, Najmiddin Ermatov, Feruz Nematullaev.

Keywords: lyric poetry, poem, fairy tale, plot, motif, synthesis, synthesized folklorism, folklorism, poetics.

Эшанова Зилолахон Кучкаровна,
докторант Андижанского государственного университета,
доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент.
E-mail: zeshanova79@gmail.com,

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СИНТЕЗ НАРОДНЫХ СКАЗОК В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

АННОТАЦИЯ

Синтез фольклора в творчестве поэтов периода независимости также проявляется в творческом использовании эпизодов, мифологических образов и мотивов, характерных для сказочных сюжетов, при выражении состояния лирического героя и изображении проблем времени. В статье раскрываются именно эти аспекты проявления фольклорного синтеза на примере анализа стихотворений таких поэтов, как Фарида Афруз, Усман Азим, Чори Аваз, Гульбахор Ортикходжаева, Аъзам Обидов, Сухроб Зиё, Нажмиддин Эрматов, Феруз Нематуллаев.

Ключевые слова: лирика, стихотворение, сказка, сюжет, мотив, синтез, синтезированный фольклоризм, фольклоризм, поэтика.

KIRISH. Istiqlol davrida ijod qilgan shoirlar folklordan ijodiy foydalanish tamoyiliga asoslanib, she'rlarida folklordagi janr, obraz va motivlarni badiiy sintezlash orqali o'z ijodiy-estetik maqsadiga erishmoqdalar. Mazkur davrda ijod qilgan Farida Afro'z, Usmon Azim, Chori Avaz, Gulbahor Ortiqxo'jayeva, A'zam Obidov, Suxrob Ziyo, Najmiddin Ermatov, Feruz Nematullayev kabi shoirlar ertak janri komponentlarini she'r kompozitsiyasiga sintezlay olgan va folklorga xos sintezni o'zida mujassamlashtirgan betakror asarlar yaratdilar. Ularning she'rlarida folklor sintezi davr muammolari, lirik qahramon ruhiyati va kechinmalari ifodasiga xizmat qilmoqda. Shu o'rinda mazkur davr she'riyatida xalq ertaklari badiiy sintezi qanday namoyon bo'layotganligini ochiqlash zarurati tug'iladi va biz bu masalani ushbu maqolamizda yoritishni maqsad qildik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. O'zbek hikoyalarida folklor sintezi muammosini o'rgangan G.Imomova o'z tadqiqotida: "... folklor bag'rida, uning tajribalaridan bahramand bo'lib yuzaga kelgan yozma adabiyot o'zining butun taraqqiyoti mobaynida folklorga murojaat etib, uning ilg'or tajribalariga tayanib rivojlanib kelmoqda"[8,104] deydi va o'zbek hikoyalaridagi folklor sintezi bevosita sintezlashgan va qisman stilizatsion folklorizmlar asosida yuzaga chiqayotganligini asoslaydi. Olimaning bu fikriga asoslanib aytishimiz mumkinki, istiqlo davri o'zbek she'riyatida ham folklor sintezi sintezlashgan va stilizatsion folklorizmlar orqali yuzaga chiqmoqda.

Sintezlashgan folklorizmlar tipologiyasi masalasini B.Sarimsoqov, I.Yormatov, L.Sharipova S.Mirzayeva, D.Xoliqova, M.Qo'chqarova, D.Quvvatova, Sh.Davronova, S.Xamdama, N.Tursunovalar o'rganganlar. Sintezlashgan folklorizmlar haqida B.Sarimsoqov: "Afsona, rivoyat, xalq ertagi va qissalari syujeti yozma adabiyot tomonidan o'zlashtirilib, yozuvchi yaratgan syujetga birlashtirilib, singib ketishidan paydo bo'ladi"[11, 37] – deydi. L.Sharipova esa "Biror bir ijodkor folklorga xos syujetni o'z asari syujetiga singdirib yuborsa va bu ikki syujet qorishib, ajralmas holga kelsa, murakkab folklorizmning sintezlashgan folklorizm ko'rinishi yuzaga kelishini"[12,17] ta'kidlaydi. Yuqoridagi olimlarning ishlarida turli adabiy tur janrlarida folklorizmlar tipologiyasi masalasi yoritilgan bo'lsa-da, istiqlo davri o'zbek she'riyatida folklor sintezi, xususan, ertak janri sintezi masalasi ushbu tadqiqotlar obyekti bo'lgan emas.

Maqolada struktural, qiyosiy-tipologik tahlil metodlaridan foydalangan holda istiqlo davri o'zbek she'riyatida folklor sintezi qanday namoyon bo'layotganligi masalasi mazkur davrda ijod qilgan shoirlarning xalq ertaklari badiiy sintezi asosida yaratilgan she'rlarini tahlil qilish orqali ochiqlandi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA. Chori Avazning "Yoriltosh" ertagini o'qib... she'ri lirik syujeti shu mavzudagi ertak ta'sirida yuzaga kelgan lirik kechinma asosida rivojlantirilgan. Bizga ma'lumki, "Yoriltosh" ertagi (Xorazmda "Oltin beshik, Farg'onada "Ochil, ochil qamishlar", Toshkentda "Ochilqamish" deb nomlanadi) o'gaylik syujet motivi asosidagi ertak bo'lib, unda o'z o'gay akasiga turmushga chiqishni istamagan qiz sarguzashtlari hikoya qilinadi. Qiz erksizlik, majburlikdan qochib, toshdan panoh topadi. Ertakdagi ayni syujet motividan shoir o'z davridagi vatan ozodligi bilan bog'liq qarashlarini hamda ayollarning og'ir mehnati bilan bog'liq muammolarni berishda foydalanadi. She'rning eksplitsit tasvirida singil obrazining erksizlikdagi holati turadi, biroq

chuqurroq mushohada qilsak, singil vatan obrazi sifatida keladiki, she'ning imlitsit tasvirida vatan ozodligi bilan bog'liq ijtimoiy mavzu turganini ko'ramiz:

Ipakdek ovozing toshni kesdimi?

Olatasirlardan tosh ham bezdimi?

Toshdanmikin erk epkini esdimi?

Yorildi tosh, yorildi tosh, yoriltosh.[4,9-10]

Bu ertakdagi "...qahramonning toshga yashirinish motivida qadimgi tosh kultiga tegishli tasavvur izlari" mavjudligini aytgan J.Asqarovaning fikriga ko'ra "aslida tosh qizning o'lgan onasi ruhi makon topgan joy" bo'lib, unga "homiy ruhlar makoni sifatida..., makondagi ruhlar xayrixohligining ifodasi sifatida qarash"[9,59] mumkin. Mazkur ertakdagi toshning badiiy talqini homiy ruhlar makoni ekan, unga shoir qanday yondashadi? Shoir toshning ertakdagi badiiy talqinidan ijodiy foydalanadi, biroq ertakdagi talqinga novatorona yondashgan holda individual talqinni beradi. Shoirga ko'ra, tosh nafaqat homiy ruhlar makoni, balki asrlar osha o'z avlodlarini yurt manfaatlari, ozodligi yo'lida birlashtirib, ularni himoyalab kelayotgan Haq qal'asi, xalq qal'asidir.

Ushbu she'rda shoir "Yoriltosh" ertagi syujetidagi ayrim komponentlarni she'rga sintezlaydi. Shoir she'rda lirik subyekt tilidan singilga ("Singilginam, toshga dardingni uqtir, Yorilgay tosh, yorilgay tosh, yoriltosh") murojaat etish orqali uni "Toshlarni uyg'ot"ishga chaqiradi. To'rt misrali besh banddan iborat ushbu she'rning har bandi so'ngida lirik subyektning qizga murojaati ertakdagi "Yoriltosh" qo'shig'i misrasi "Elan, tosh yorilgay: "Yoriltosh, yoril!./ Yorilgay tosh, yorilgay tosh, yoriltosh,/ Yorildi tosh, yorildi tosh, yoriltosh,/ Haq qal'asi, xalq qal'asi – yoriltosh" kabi turli o'zgarishlar bilan beriladi. She'rda "olamning sovuqligi", "toshlarni uyg'otish", "erk epkinining esishi", "toshning yorilishi" kabi metaforalar orqali vatan ozodligi bilan bog'liq kechinmalar tasviri ta'sirchan berilgan.

Bizga ma'lumki, Shukur Sa'dulla (ertak pesa), Rafiq Mo'min asarlari (drama) ayni shu ertak stilizatsiyasi asosida yaratilgan. O'zbek adabiyotida an'anaga aylangan xalq ertaklariga murojaat qilish lirikada ham davom ettirildi, xalq ertaklari sintezi lirik turda qanday amalga oshirildi, uning namoyon bo'lishi epik va dramatik turdagi holatidan nimasi bilan farqlanadi, degan haqli savol tug'iladi. Avvalo, lirika epik va dramatik turdagi asarlardan o'zining ixchamligi, qisqaligi, kechinma tasvirining berilishi bilan farqlanadi. She'riyatda voqelikning ayrim parchalari asosida lirik kechinmaga turtki bo'lgan omillar ochiqqlanadi. She'riyat xalq ertaklari syujetidagi ayrim komponentlarni: epizod, obraz, detal va motivlar asosida ish ko'radi va ushbu unsurlar lirik qahramon ruhiy holati, davr voqeligi va muammolari asosida paydo bo'lgan kechinmalarni berishga xizmat qiladi. Bunday she'rlarda ertak materiali (obraz, detal, syujet motivlari) she'r badiiy strukturasini, g'oyaviy mundarijasini belgilaydi. Ijodkor xalq ertaklari syujetidagi ayrim epizodlarni o'zlashtirib, she'r mohiyatiga singdirib yuboradi, obraz, motivlarni esa stilizatsiya asosida sintezlaydi.

Farida Afro'z "Iltijo" she'rda "Yoriltosh" ertagidagi qizning ta'qibdan qochib toshdan panoh so'rash syujet motiviga murojaat qilgan. Ushbu she'rda ertakdagi "Yoriltosh" qo'shig'i yo'qlov janri mazmun-mohiyati va ritmini stilizatsiyalash orqali sintezlanadi. Yig'i-yo'qlovlar mazmun-mundarijasi marhumning sifatleri va qilgan yaxshi ishlarini yodga olish asosidagi lirik kechinma tasviridan iborat bo'ladi. Bizga ma'lumki, ushbu ertakda qiz otasi va akasini ko'rishni xohlamaydi, shu bois ertakdagi qo'shiq parchasi "Yorilma tosh, yorilma, Men otamni ko'rmayin" tarzida beriladi. Mazkur she'rda esa har bandning ilk misrasida refren tarzida berilgan "Yorilgin, tosh, yorilgin-ey, Men otamni ko'rayin / Yo'qotganim tillomni top" kabi analitik folklorizm ertakdagi ushbu syujet motiviga mohiyatan zid holda shakllantirilgan:

Yorilgin, tosh, yorilgin-ey,

Men otamni ko'rayin

Tuproq to'lgan ko'zlarini

Tilim bilan yalayin. [3,320]

Shoiraning mahorati shundaki, ertakdagi ushbu syujet motiviga parodaksal yondashadi va otasidan ayrilib, himoyasiz qolgan qiz kechinmalari va ruhiyatini berishda ijodiy foydalanadi.

A'zam O'ktamning "Ajdahoh" she'rida esa xalq ertaklaridagi zoomorfik obraz bo'lgan ajdahoh inson obrazi bilan qiyoslanadi. Uch banddan iborat she'r a-b, a-b tarzida qo'fyalangan bo'lib, har bir bandi to'rt misradan iborat:

Aslida ajdahoga

Uchta bosh nega kerak?

O'ljani yutsa biri,

Ikkovi poylar sergak.[1,65]

Ajdarho haqidagi mifologik qarashning ratsional mazmuni shoir g'oyasi, davr muammolari bilan birlashib ketgan. Shoir ilk banddan qadimgi ertaklarda ta'riflangan uch boshli ajdahoh haqidagi ma'lumotni keltiradi. Ikkinchi bandda esa ajdarho boshlarining vazifasini izohlash orqali ajdahodek insonlarning qilmishi – o'ljani o'marishiga ishora qilinadi. Shoir she'rida ajdahoh obrazi haqidagi mifologik qarashlarni sintezlash orqali o'z davridagi xalq mulkini o'marayotgan insonlarning umumlashma obrazini yaratadi va davr muammolarini yoritadi.

O'zbek she'riyatida an'anaga aylangan xalq ertaklariga murojaat qilish, xalq ertaklari syujetini sintezlash istiqloq davrida ijod qilayotgan yosh shiorlar ijodida ham davom ettirilmoqda. Gulbahor Ortixo'jayevaning "Ertakka aylandim..." she'rida lirik syujet ertakona motivlar asosida rivojlantirilgan. Daryo ramzi folklor asarlarida chegara, ayriliq kabi talqinlarda keladi. Shoir she'rning lirik kirish vazifasini bajaruvchi "Oramizda daryo bor, Taroq tashlab bo'lmaydi"![6,81] baytlarida taqdiriga sevgan yori bilan ayriliq tushgani haqidagi axborotni beradi. Lirik subyekt va uning yori orasida daryoning borligi ayriliqni, daryoga taroq tashlab bo'lmasligi esa uddalab bo'lmas vazifani anglatadi.

Ma'lumki, ertak qahramonlari taroq fetishistik detali orqali o'rmon, tikanli to'siqni paydo qilib, ta'qibdan qutilgan yoki daryoga tashlangan taroq esa ma'lum tepaliklarni paydo qilgan. Bunday fetishizm bilan bog'liq sehrli buyumlar qahramonga epik homiylar tomonidan berilib, qahramonning g'ayrioddiy xislatlarini yuzaga chiqaradi va unga oldiga qo'yilgan vazifalarni, sinov shartlarini bajarishda, o'z maqsadiga erishishda yordam beradi[5,58]. Shoir she'rida xalq ertaklaridagi taroq tashlab, maqsadga yetish syujet motivini stilizatsiyalash orqali amalga oshirmaydi, balki uning ertakdagi funksional vazifasiga zid qo'llash orqali ijodiy foydalanadi. Daryo ramzi bu o'rinda o'zga dunyo talqinida keladi. V.Ya.Propp u dunyo bilan bog'liq tasavvurlar rus folklorida olovli daryo, bog' va tog' shaklida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [14]. Demak, lirik subyektning yoriga yetisha olmasligining sababi uning o'zga dunyoga ketgani. Yorining vafot etishi sabab ko'ngli "sehrli nay"ga, "yolg'iz xayolining yovvoyi oqqush" aylanishi kabi takrorlanmas tasvirlar orqali shoir lirik subyekt iztiroblarini beradi va ruhiy holatning betakror ifodasini beradi. Lirik subyektning sadoqati "Ishonuvchan sog'inchim Susambilni ko'zlaydi", "Bir kun uchar gilamda Huzuringga boraman!"[6,81] kabi baytlarda ertak janriga xos unsurlardan ijodiy foydalanish orqali tasvirlanadi. She'rida folklor sintezi xalq ertaklaridagi epik va mifik makonlar nomini (borsa kelmas, daryo, Susambil) keltirish, uchar gilam, taroq kabi fetishistik detal obrazlarini qo'llash orqali amalga oshirilgan. She'rdagi folklor sintezi lirik qahramonning taqdir sabab "borsa kelmasga ketgan" yori hijronida chekkan iztiroblari, kechinmalarini berishga xizmat qildirilgan.

Gulbahor Ortixo'jayevaning yana bir she'rida ham xalq ertaklariga xos syujet motivlarini funksional vazifasiga zid qo'llash orqali ijodiy foydalanish asosida ayol qalbi ruhiyati va kechinmalari tasviri berilgan. Lirik subyektning "orzu degan ulkan qasri peshtoqiga yuragining taqvimini ilib qo'yishi" atrofidagi odamlarning mehrsizligi, loqaydligi va undan ham "mehrining qurbonlikka so'yish"ni so'rashi sabab bo'lmoqda. Insoniy tuyg'ular qadrsizlangan, mehrsizlik, loqaydlik kuchaygan jamiyatda esa ulug' maqsadlar, orzular bo'g'iladi. Shoir ayni shu badiiy g'oyani ertak janriga xos unsurlar sintezi asosida beradi. Bu sintez esa ertakka xos fetishistik detal motivlarni "uchar gilamning osmonga ucholmasligi", "ochil dasturxonning ochilmasligi" kabi paradoksal qo'llash asosida yuzaga chiqqan:

Bu odamlar ertaklarga ishonmaydi,

Osmonlarga ucholmaydi uchar gilam.

Ochilmaydi endi ochil dasturxon ham,

Begonaga hatto ko'ngil yozib bo'lmas. [6,82]).

A'zam Obidovning "Ertak" she'ri "Zumrad va Qimmat" ertagi syujeti sintezi asosida yaratilgan. She'rda o'tinni bahona qilib, qizini o'rmonda yolg'iz qoldirgan otaga murojaat qilish orqali qizning o'rmon quchog'ida chalajon qolgani haqidagi axborot beriladi. Shoir she'rda davr muammolarini xalq ertagi bilan real hayotiy voqelikni sintez qilish orqali beradi:

Sehrgar momojon, qayoqda eding?

Zumradga kelmasin endi havasi

Otajon, otajon, keltirgin o'tin,

Sovqotib ketdiku uning bolasi. [2,35]

Suxrob Ziyoning "Ertakchi" she'rda ertakni bolalarni uyg'otish uchun aytish motivi (A'zam O'ktamning "Mening ertagim" she'ridagi kabi) rivojlantiriladi. She'rda shoir ertak syujetiga xos Qorabotir, Kenja botir obrazlariga ishora qiladi, uchar gilam, chiroqdagi jin kabi fetishistik detallarga paradoksal yondashadi. "Uchar gilamning sholchaga aylanishi", "jinning eski chiroqqa sig'may qolishi" hech qaysi ijodkor ijodida uchramagan topilma. Shoir ertakdagi bu motivlarni stilizatsiya qilmaydi, balki o'z ijodiy niyatiga moslab, modifikatsiyalash asosida qo'llaydi:

Hammasi chalkashdi, xotirim mulzam,

Kim u Qorabotir, Kenja botir kim,

Sholchaga aylandi u uchar gilam,

Eski chirog'iga sig'may qoldi jin. [13,117]

Ma'lumki, uchar gilam ertaklarda qahramon bajarishi kerak bo'lgan olamshumul ishni bajarishda yordamchi, ertakdagi epik vaqtni qisqartirishga, uzoq masofani yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Chiroqdagi jin mifologik obrazi ham o'zining ozod qilinganligi evaziga ma'lum shartlarni bajaradi va ertak qahramoniga o'z oldiga qo'yilgan missiyasiga erishishida yordam beradi. Lirik qahramon Qorabotir, Kenja botir kabi ertak qahramonlarining unutilishi, ertakdagi qahramonliklarga o'quvchining ishonmasligiga ertaklarni bolalarni aldash uchun aytilgani sabab bo'lgan, deb hisoblaydi. She'rda shoir ertak mudroq bolalar qalbini uyg'otishga xizmat qiladigan g'oyalar asosida yaratilish kerakligi haqidagi falsafiy umumlashmani beradi. She'rdagi sintezning o'ziga xosligi unda ertaklarga xos mifologik detal va personajlarning shoirni iztirobga solgan kechinmalar tasvirini berishga xizmat qilganligi bilan xarakterlanadi.

Jontemir Jondorning "Simurg", senga berar etim qolmadi" deb boshlanuvchi she'ri xalq ertaklaridagi Semurg obrazi vositasida qahramonning qahramonlik ko'rsatishi va o'z missiyasini amalga oshirishi syujet motivi sintezi asosida yaratilgan. Lirik subyektning ertak qahramoni kabi amalga oshirishi kerak bo'lgan maqsadi bor, "bu millat kindigin kesgan qo'rquvni qo'porib tashlash" va o'zi izlagan yurtga erishish:

Simurg, senga berar etim qolmadi,

Ertagim tugadi, quridi sillam.

Ko'zinga qararga betim qolmadi,

Mensiz yetajaksan chog'i manzilga.

Semurg xalq ertak va dostonlarida qahramonga biror maqsadga erishishida yordam beradi, uning oldiga qo'yilgan sinov va shartlarni bajarishda, amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifani uddalashda maslahatlar beradilar. Semurg epik homiy sifatida ikki olamni bog'lovchi mifologik qush bo'lib, epik qahramonni yerosti dunyosidan yorug'lik dunyosiga olib chiqib qo'yishda yordam beradi [5, 51-54]. She'rning lirik subyekt ham o'z maqsadiga yetishish uchun Semurg qushga minib, maqsadi sari harakat qilmoqda. Shoir bu maqsadni amalga oshirishga kuchi yetmayotganidan yozg'irgan lirik subyekt kechinmalari orqali o'z davri ijtimoiy muammolarini mahorat bilan beradi.

Najmiddin Ermatov ijodida ham davr she'riyatiga xos bo'lgan baxshi va ertakchi momolarga murojaat qilish usuli orqali davr bilan bog'liq muammolarni, millat dardi bilan bog'liq kechinmalar tasvirini berish mavjud. Uning "Xoldona momom xotirasiga" qaydi qo'yilgan epigraf bilan boshlanuvchi she'rda ertakchi momoga murojaat qilish usulidan foydalanilgan. Shoirning momodan so'ragan "ertaklarga ketganmikan-a, yo ajdarho yutganmikan-a, dostonlarda bitganmikan-a, oy chiqmasdan botganmikan-a, shaytonlarga sotganmikan-a, ertaklarga ketsammikan-a?" [10,76] kabi ritorik so'roqlari har bandning so'nggida takrorlanadi. Shoir ertaklardagi ideal hayot, parilarni qidirib

qahramonning uzoq safarga chiqishi va uni olib kelib baxtli yashashi kabi syujet motivlari sintezi orqali o'z davrida ko'ngilning, go'zal tuyg'ularning qadrsizlanishi, ishq va vafoning arzon bo'lgani, haqiqatning yo'qligi, kutgan yaxshi kunlarining kelmayotgani haqidagi iztirobli kechinmalarini beradi.

N.Ermatovning “Surnayning bo'g'ziga kishanlangan sas” deb boshlanuvchi she'rida xalq ertak va dostonlariga xos motivlar stilizatsiyasidan foydalanilgan:

Gul parini yutgan uch bosh ajdaho,
Bahodirin kutgan ul ko'zi shahlo,
Tashqarida dunyo – tashqari ro'yo,
Ro'yolig'ning unutilig' dostoni ichindamiz.[10,12]

N.Ermatov she'rlarida ko'ngilning turfa xoli, kechinmalarning betakror tasvirini ko'rish mumkin. Uning “Sen yoqtirgan yomg'irlar yog'di” deb boshlanuvchi she'rida “Tilla baliq” ertagidagi baliqchi chol, oltin baliqni tutish, teshik tog'oraga tikilgan kampir kabi syujet motivlari lirik syujetni rivojlantirishga va shoirning ishq, hijron iztiroblari kabi kechinmalarini berishga xizmat qilgan:

To'r tashlab o'tirdim baliqchi cholday,
Bisotimda qolgan xo'ragim jondir.

.....

Teshik tovog'iga tikilib uyda
Umidvor kutadir qarimsiq kampir.[10,40]

Samariddin Sayyidzodning “Hazil she'r”i yumoristik xarakterda. Ushbu she'r ham “Tilla baliq” ertagi syujeti sintezi asosida yaratilgan bo'lib, bu jarayon real voqelik bilan ertakning o'zaro uzviy bog'lanishi orqali amalga oshirilgan:

Oltin baliq tushdi bugun qarmog'imga,
Mendan tilak so'ray ketdi bechorahol.
Uy beeshik...

Tog'oram ham teshik edi,
Shoshib qoldim ertakdagi men o'sha chol [7]

Shoir she'rida folklor sintezi orqali o'z davridagi voqealarga munosabatini kinoyaviy tarzda ifodalaydi.

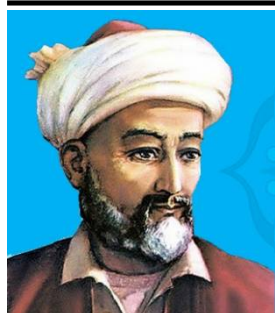
Feruz Nematullayevning “O'rdakka o'xshasam...” deb boshlanuvchi she'ri “Irkit o'rdakcha” adabiy ertagi syujeti ta'sirida yaratilgan. She'r lirik syujeti ayni shu ertak syujeti bilan qorishib, organik butunlik hosil qilgan va shoir g'oyaviy maqsadini yuzaga chiqargan.

XULOSA. Folklor va adabiyot sintezi, xususan, she'r va ertak sintezi murakkab badiiy hodisa bo'lib, uni amalga oshirish shoirdan yuksak badiiy mahoratni talab qiladi. Istiqlool davrida ijod qilgan Farida Afro'z, Usmon Azim, Chori Avaz, Gulbahor Ortiqxo'jayeva, A'zam Obidov, Suxrob Ziyoy, Jontemir Jondor, Najmiddin Ermatov, Samariddin Sayyidzod, Feruz Nematullayev kabi shoirlar bu vazifani mahorat bilan uddalay olganlar. Mazkur davrda yaratilgan she'rlardagi ertak sintezining o'ziga xosligi shundaki, ushbu shoirlar ertak syujetiga xos epizodlar, obraz, motivlarni real hayotiy voqelikdagi muammolar ta'sirida yuzaga kelgan kechinma tasvirini berishda ijodiy foydalanganlar; xalq ertaklariga xos syujet motivlari, obraz va detallarni ertakdagi funksional vazifasiga zid qo'llab, paradoksal yondashganlar va ularning modifikatsiyalarini yaratganlar.

Adabiyotlar:

1. A'zam O'ktam. She'rlar va tarjimalar. – T., 2019. – B.65.
2. A'zam Obidov // Yoshlar kitobi:nazm, nasr, tarjima. 2008. – Toshkent: Sharq, 2008. – B.35-38.
3. Bo'tayeva Farida Afro'z. O'sha kun – bugundir. – T:Sharq, 2013. – B.320.
4. Chori Avaz. Tortilgan kamon. She'rlar. – Samarqand:Adabiyot va san'at, 1990. –39 b.
5. Eshanova Zilolaxon. O'zbek xalq dostonlarida mifologik obrazlar / O'quv qo'llanma. – Namangan, 2021. – 148 b.
6. Gulbahor Ortiqxo'jayeva // Yoshlar kitobi:nazm, nasr, tarjima. – Toshkent: Sharq, 2008. – B.81-86.

7. <https://kh-davron.uz>› uzbek / Samariddin Sayyidzod. Yangi she’rlar.
8. Imomova G. O‘zbek hikoyalarida badiiy sintez shakllari va ijodkorning poetik kontseptsiyasi. Filol. fanlari doktori (DSc) ... diss. – Toshkent, 2021. – 253 b.
9. Jamila Asqarova. “Yoriltosh” ertagi xususida // O‘zbek tili va adabiyoti, 2024-yil, – № 2. – 58-61.
10. Najmiddin Ermatov. Turon sog‘inchi. She’rlar. – Toshkent: Akademnashr, 2024. –144 b.
11. Sarimsoqov B. Folklorizmlar tipologiyasi masalasiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1990. – № 4. – B. 37-45.
12. Sharipova L. XX asrning ikkinchi yarmi o‘zbek she’riyati badiiy taraqqiyotida folklor. Filol. fanlari doktori (DSc) ... diss. avtoref. – Toshkent, 2019 – 73 b.
13. Suxrob Ziyo. Daryo. She’rlar. – Toshkent: Akademnashr, 2024. –144 b.
14. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л., 1986. – С. 364.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Халмурадова Зебинисо Шавкатовна

Старший преподаватель, соискатель

Самаркандского государственного института иностранных языков

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНТРОПОНИМОВ В ТЕКСТАХ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Настоящая статья посвящается анализу антропонимов в текстах художественной литературы. Автор приводит классификацию онимов, среди которых особое внимание уделяет антропонимам, т.е. именам людей. Теоретическое содержание статьи подтверждается многочисленными примерами – контекстами, выбранными из романа известного английского писателя Оскара Уальда «Портрет Дориана Грея». Для достоверного анализа использования антропонимов и других онимов, автор сравнивает текст оригинала и версию перевода, выявляя недочёты в тексте перевода. Приводятся также и положительные комментарии к контекстам с удачным переводом.

Ключевые слова: художественный текст, оним, антропоним, имя собственное, экстралингвистическая информация, адекватный перевод.

Xalmuradova Zebiniso Shavkatovna

Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi, tadqiqotchi

INGLIZZABON BADIY ADABIYOT MATNLARIDA ANTROPONIMLARING QO'LLANILISHI

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola badiiy adabiyotda qo'llanilgan antroponimlar tadqiqiga bag'ishlangan. Muallif onimlarning tasnifini keltirib, asosiy e'tiborini inson ismlariga, ya'ni antroponimlarga bermoqda. Maqolaning nazariy qarashlari mashhur ingliz yozuvchi Oskar Uayld qalamiga mansub "Dorian Grey portreti" romanidan parchalarni misol sifatida keltirilgan. Antroponimlar va boshqa onimlarning ishonarli tahlili uchun muallif atoqli otlar qo'llanilgan asliyat matnlarni ularning tarjima varianlari bilan qiyoslab, tarjima matnlardagi kamchiliklarni aniqlagan. Adekvat tarjimaga erishgan tarjima matnlarga esa ijobiy tavsiflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, onim, antroponim, atoqli ot, ekstralingvistik ma'lumot, adekvat tarjima.

Khalmuradova Zebiniso Shavkatovna

Senior teacher, researcher of Samarkand State Institute of Foreign Languages

THE USE OF ANTOPONYMS IN THE TEXTS OF ENGLISH LITERATURE

ABSTRACT

The present article is devoted to analysis of antroponyms in the texts of literature. The author presents classification of onyms, paying main attention to the analysis of antroponyms, i.e. names of people. Theoretical content of the article is proved by numerous contexts selected from the novel "The Picture of Dorian Gray" by famous English writer Oscar Wilde. For approved analysis of antroponyms and other onyms the author compares original texts with translation version, thus defining lacks and faults in translation. Positive comments are given to extracts with successful translation.

Key words: literary text, onym, antroponym, proper name, extra-linguistic information, adequate translation.

Имя собственное или оним представляет собой слово или словосочетание, которое указывает на наименование конкретного объекта [Суперанская 2012: 67]. В отличие от обычного слова, имена собственные не требуют перевода [Ермолович 2001: 43], но в актуализации семантического значения они подчиняются языковым закономерностям [Власова 2001: 212-213].

Проблема имени собственного является одной из актуальнейших проблем современной лингвистики. С одной стороны, своеобразие имени собственного, а, с другой стороны, обретение качеств имени нарицательного, приводит к научным спорам среди лингвистов по поводу отнесения их к группе имён собственных или имён нарицательных. Исследование имён собственных, их взаимосвязь с другим единицами языка выделяет особое место онима в корпусе языка [Cook 2004: 120].

Имя собственное может выражать обычное номинативное значение, которое выражает любое другое имя нарицательное. К примеру, английское имя собственное Criton в структуре фразеологизма *admirable Criton* обозначает умного человека, знатока или мудреца. Имя Dora во фразеологизме *Dumb Dora* означает глупую, наивную девушку. В узбекском выражении *Ashir tarnov* имя Ashir номинирует высокого мужчину.

Значит, имя собственное может придавать качества и характеристики, которые присущи именам нарицательным. Они обычно используются для характеристики различных объектов и явлений окружающего мира. Многие лингвисты считают, что несмотря на номинативную функцию имён собственных, их нельзя отнести в общей нарицательной лексике [Обруева 2011: 22].

Имена собственные обладают лексическим значением не в устной речи, а в языке. Лингвист объясняет это тем фактом, что для обретения лексического значения в устной речи имени собственному требуется дополнительное содержание.

Имена собственные подразделяются на группы: антропонимы – имена собственные людей, топонимы – названия мест, гидронимы – названия морей, рек и океанов, космонимы – названия небесных тел и планет, фитонимы – названия растений, зоонимы – названия животных и т.п.

Среди заимствованной лексики в художественном тексте встречается множество имён собственных:

"Yes", he continued, "I am less to you than your ivory Hermes or your sister Faun. You will like them always..." [Wilde "The Picture of Dorian Gray": 47]. В данном контексте имя собственное связано с греческой мифологией: Гермес, согласно греческой мифологии, покровитель торговли, Фавн – покровитель лесов и пастбищ, он изображается в виде человека с рогами, козлиными ногами и бородой. В тексте перевода также используются данные имена собственные, однако они приводятся без комментариев и объяснительных замечок:

- Ha, ha, - deb davom etdi Dorian. Sizning kumush Favningiz yoxud fil suyagidan ishlangan Germesingiz menga qaraganda siz uchun o'n chandon qadrliroq [Uayld "Dorian Greyning portreti": 43].

Приведём ещё один контекст с использованием антропонимов:

So the lad was looking rather sulky, as with listless fingers he turned over the pages of an elaborately-illustrated edition of Manon Lescaut that he had found in one of the bookcases [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 79]. Manon Lescaut – «Манон Леско» - это роман французского писателя, аббата Антуана Франсуа Прево.

В тексте перевода данное имя приводится, однако без комментариев и пояснений. Если даже читатель не знаком с романом “Манон Леско”, контекстуальное описание создаёт впечатление о нём. Такие лексемы, как “varaqlab o‘tiribdi”, “bu kitobga”, “kitob javonlarining biridan” помогают читателю понять о чём идёт речь:

U hamma joyga kechikib borishni o‘ziga odat qilib olgan edi. Dorian ranjigan bir ahvolda qovog‘ini uyib, parishonxotirlik bilan “Manon Lesko”ni varaqlab o‘tiribdi. Bu kitobga juda chiroyli rasmlar ishlangan bo‘lib, Dorian uni kitob javonlarining biridan topib oldi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 69].

Антропонимы зачастую непосредственно связаны с историческими личностями и определённой исторической эпохой:

The formal monotonous ticking of the Louis Quartorze clock annoyed him. Once or twice he thought of going away [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 79]. Louis Quartorze clock – часы периода правления короля Людовика XIV (1638-1715).

В тексте перевода упоминается имя корля:

Lyudovik o‘n to‘rtinchi uslubidagi soat bir maromda chiq-chiq yurib turibdi. Lekin bu ham Dorianning g‘ashiga tegyapti [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 70].

Проанализируем ещё один пример:

There was a rather heavy bill, for a chased silver Louis-Quinze toilet-set, that he had not yet had the courage to send on to his guardians, who were extremely old-fashioned people and did not realise that we live in an age when unnecessary things are our only necessities [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 158]. Chased silver Louis-Quinze toilet-set – серебрянный набор инструментов для парфюмерии во времена правления короля Людовика (XV век).

Именно такое значение сохраняется и в переводе:

Dorian yaqinda nasiyaga Lyudovik XV uslubidagi kumushdan ishlangan pardoz-andoz buyumlarini xarid qilgandi. Ular shu qadar qimmat ediki, pul qog‘ozini Dorian vasiylariga jo‘natishga botinmadi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 141].

В нижеследующем отрывке приводится большое количество антропонимов, они связаны с изобразительным искусством, архитектурой, философией, археологией, искусством и литературой:

It was such love as Michael Angelo had known, and Montaigne, and Winckelmann, and Shakespeare himself [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 200]. Michael Angelo – Микеладжело Буонаротти (1475-1564), итальянский скульптор, художник, архитектор и поэт. Montaigne – Майкл де Монтэн (1533-1592), французский философ. Winckelmann – Иоганн Винкелман (1717-1768), немецкий археолог и историк-исследователь античного искусства.

В тексте перевода эти имена встречаются в оригинальной форме, однако никакой дополнительной информации не приводится:

Bu muhabbatni Mikelanjelo ham, Monten ham, Vinkelman ham, Shekspir ham kuylab o‘tishgan [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 180].

В художественных произведениях изображаются исторические события и географические места [Yo‘ldoshev 2021: 160].

She had all the delicate grace of that Tanagra figurine that you have in your studio, Basil [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 130]. Tanagra figurine – маленькие статуэтки, найденные во время раскопок в городе Танара в Греции.

В версии перевода вместо топонима используется другое слово:

Uning navniholdek nozik qaddi-qomati sizning studiyangizda ko‘rganim inja haykalchani eslatardi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 115].

В англоязычных художественных текстах часто используются итальянские антропонимы:

When the invention of oil-painting was to the Venetians, the face of Antinous was to late Greek sculpture, and the face of Dorian Gray will some day be to me [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 20-21]. Здесь под словом Venetians имеются в виду представители венецианской школы изобразительного искусства; Antinous – Антиной, замечательный юноша, грек, любимчик императора Адриана (117-138). После смерти Антиноя Адриан приказал смастерить его памятник и чеканить монеты с его изображением. Далее Антиной превратился в символ красоты.

В переводческой версии данные слова представлены следующим образом:

Bir vaqti-soati kelib Dorian Greyning ham chehrasi men uchun juda katta qimmat kasb etishga aminman. Venesiyaliklar uchun tasviriy san’atda moybo’yoqning kashf etilishi yoki yunon hakaltaroshligi uchun Antinoyaning qiyofasi juda muhim bo’lgani kabi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 18].

В следующем оригинальном тексте названия растений даются на латинице:

After a time the bee flew away. He saw it creeping into the stained trumpet of a Tyrian convolvulus [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 43]. Tyrian convolvulus – название растения-сорняка. Переводчик не сохраняет латинского названия этого растения и предлагает перевод:

Oradan ko’p o’tmay ari nariga uchib ketdi. Dorian uning uchib borib, chirmovuq guliga qo’nganini ko’rdi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 39].

В следующем тексте встречается латинское название научной теории:

Mysticism, with its marvelous power of making common things strange to us, and the subtle antinomianism that always seems to accompany it, moved him for a season; and for a season he inclined to the materialistic doctrines of the Darwinismus movement in Germany, ... [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 223]. Darwinismus – дарвинизм.

На основе калькирования название данной научной теории адекватно представлено в тексте перевода:

Mistisizmning juda ajib bir qobiliyati bor – u oddiy, jo’n narsaga sirlilik baxsh eta oladi, uni ajoyib-g’aroyib bir narsa qilib ko’rsatadi. Unga xos bo’lgan murakkab mulohazalar zanjiri ham Dorianga ma’qul ko’rsatdi. Hayotining boshqa bir davrida Dorian nemis darvinizmining materialistik nazariyalariga moyillik ko’rsatdi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 200].

В нижеследующем отрывке приводятся латинские названия драгоценных камней:

The garnet cast out demos, and the hydropicus deprived the moon of her colour. The selenite waxed and waned with the moon, and the meloceus, that discovers thieves could be affected only by the blood of kids [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 229]. Hydropicus – (лат.) гидрофан или опал; meloceus – (лат.) мелоцей.

В тексте перевода названия драгоценных камней не приводятся на латинице. Переводчик использует словосочетания “bir tosh”, “boshqa bir tosh”:

Yana bir tosh bor emishki, oy to’lganda zo’rayib, oy qaytganda zaiflasharmish. Boshqa bir tosh esa o’g’rini fosh etarmish. Bu tosh uloqning qoniga botirilgandagina kuchini yo’qotarmish [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 205].

В процессе чтения художественных произведений читатель приобретает экстралингвистические знания и расширяет свой кругозор. К примеру, в следующем отрывке представлена информация о Brantome – Пьер Брантом (1540-1614), французский писатель:

When the Duke de Valentinois, son of Alexander VI, visited Louis XII of France, his horse was loaded with gold leaves, according to Brantome, and great light [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 231].

В переводе антропонимы представлены в оригинальной форме:

Brantomning yozganlariga ishonadigan bo’lsak, Aleksandr VI ning o’g’li gersog Valentinua Lyudovik XII ning huzuriga mehmon bo’lib kelganda, uning oti boshdan oyoq oltin bezaklar bilan yasatilgan edi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 206].

Приведем другой пример:

He read of the room that was prepared at the palace at Rheims for the use of Queen Joan of Burgundy, and was decorated with “Thirteen hundred and twenty-one parrots, made in broidery, ...

[Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 235]. Queen Joan of Burgundy – Иоанна Бургундская, супруга французского короля Филиппа VI.

Переводчик правильно передал данный французский антропоним:

Dorian Reym qasrida qirolicha Ionna Burgundskaya uchun tayyorlab qo'yilgan xonaning tavsifini o'qidi. Devorlarga ilib qo'yilgan ipak gilamlarda bir ming uch yuz yigirma bitta to'tiqush va besh yuz oltmish bitta kapalakning surati naqsh qilingan [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 208-209].

В следующем отрывке также говорится об исторической личности:

Edward II gave to Piers Gaveston a suit of red-gold armour studded with jacinth, a collar of gold roses set with turquois-stones, and a skull-cap parseme with pearls [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 232]. Piers Gaveston – Пьер Гавестон, любимчик короля Эдуарда II.

Сравним с переводом:

Edvard Ikkinchi Pirs Geyvstonga sof oltindan yasalgan sovut sovg'a qilgan ekan. U ko'pgina javohirlar bilan bezatilgan ekan. Sovg'alar ichida oltin atirgullardan yasalgan to'g'nag'ich ham bo'lib, uning har joy-har joyiga feruza toshlar qadalgan ekan [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 207]. В тексте перевода французское слово “parseme” переводится как “bezatilgan” (украшенное).

Нижеприведённые заимствования передают историческую информацию:

Where, the huge velarium that Nero had stretched across the Colosseum at Rome, that Titan sail of purple on which was represented the starry sky, and Apollo driving a chariot drawn by white gilt-reined steeds? [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 233]. Velarium – материал, используемый для навеса от дождя в амфитеатрах. Nero – Нерон (37-68 гг.), римский император. Colosseum – Колизей, исторический памятник в Италии.

Приведём версию перевода:

Neronning buyrug'i bilan Kolizey ustidan tortilgan velarum qani? Bu velarum haddan tashqari katta qizil matodan iborat bo'lib, unda yulduzli samoning surati va oltin jabduqli oq otlar yeldirib borayotgan arava ustidagi Appolon tasvirlangan edi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 208]. В тексте перевода французские заимствования приводятся в оригинальной форме, однако никакого пояснения не приводится. С другой стороны, контекст создаёт семантическую опору и вносит ясность в описываемые объекты [Shodikulova 2021: 423].

В художественных текстах антропонимы могут передавать информацию политического характера:

Catherine de Medicis had a mourning-bed made for her of black velvet powdered with crescents and suns [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 235]. Catherine de Medicis – Екатерина Медичи (1519-1589), супруга французского короля Генриха II, которая стала управлять страной после его смерти вместе в несовершеннолетним сыном.

Отрывок из версии перевода:

Yekaterina Medichining jasadi solingan tobut ustiga qora duxoba yopilgan bo'lib, u hilol va quyosh suratlari bilan bezatilgan [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 208].

Топонимы играют важную роль в художественном тексте поскольку создают реальную атмосферу и картину действий и происшествий:

After a few years he could not endure to be long out of England, and gave up the villa that he had shared at Trouville with Lord Henry, as well as the little white walled-in house at Algiers where they had more than once spent the winter [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 239]. Trouville – курортный город во Франции.

Обычно топонимы сохраняют своё название в тексте перевода:

Bir necha yil o'tgach, Dorian Angliyadan boshqa hech bir joyda uzoqroq muddat turlolmaydigan bo'lib qoldi. U lord Genri bilan Truvilda bir qasrni ijaraga olgan edi – bundan voz kechdi [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 211]. Как видно, переводчик разбил одно длинное предложение на два простых предложения в тексте перевода.

Рассмотрим ещё один контекст с топонимом:

He showed me a letter that his wife had written to him when she was dying alone in her villa at Mentone [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 261]. Mentone – Ментона, курортный город Франции.

В переводе топоним сохранил свою форму:

Uni Glosterning хотини Mentondagi qasrida uzilay-uzilay deb yotganida, o‘limi oldidan yozib yuborgan ekan [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 211].

В следующем контексте приводятся имена монархов и известных людей: Here was Philip Herbert, described by Francis Osborne, in his Memoires on the Reigns of Queen Elizabeth and King James, as one who was Caressed by the Court for his handsome face, which kept him not long company [Wilde “The Picture of Dorian Gray”: 243]. Philip Herbert – Филипп Герберт, граф Монтгомери и четвёртый граф Пемброк (1584-1650), король Яков I. Francis Osborne – Френсис Осборн (1593-1659), английский писатель, автор морально-нравственных памфлетов.

Сравним с версией перевода:

Mana Filipp Gerbert. Uning to‘g‘risida Frensis Osborn “Qirolicha Yelizaveta va qirol Iakov hukmronlik qilgan yillar haqida xotirotlar” kitobida yozgan. Uning yozilishicha, Gerbert “o‘z husni tavajjuhi vajidan saroyda ardoqli odamlardan biri bo‘lgan, biroq bu husn unga vafo qilgan emas” [Uayld “Dorian Greyning portreti”: 215]. В переводе сохраняются двойное “п” в имени Филипп. Переводчик вносит изменения в структуру предложения и даёт комментарий к именам известных личностей.

Таким образом, антропонимы в текстах художественной литературы придают повествованию реальную атмосферу и передают знания экстралингвистического характера, связанного с историей, географией, наукой, литературой, искусством, образом жизни и т.п.

Литература:

1. Власова Н.А. Современное фразеогнездообразование в русле антропологической парадигмы. // Фразеология в аспекте науки, культуры, образования. Тезисы докладов международной научно-практической конференции. – Челябинск, 2001. – С.211-216.
2. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. – Москва: Р. Валент, 2001. – 200 с.
3. Обруева Г.Х. Фразеобразовательные возможности ономастики в современном английском языке (семантико-структурный и функциональный анализ): Дисс. ... канд. филол. наук. – Самарканд, 2011. – 151 с.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – Москва: Либроком, 2012. – 366 с.
5. Cook G. Discourse and Literature. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 340 p.
6. Oscar Wilde. The Picture of Dorian Gray. – Санкт-Петербург: Издательство Каро, 2012. – 400 с.
7. Oscar Uayld. – Dorian Greyning portreti (Ozod Sharafiddinov tarjimasi) – Toshkent: Zabarjad media, 2023. – 336 b.
8. Shodikulova A. Matnda kogeziya xodisasining voqelanishi // Buyuk ipak yo‘lida umuminsoniy va milliy qadriyatlar: til, ta’lim va madaniyat. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand-Shanxay, 2021. – B. 422-424.
9. Yo‘ldoshev U. Badiiy matnda qo‘llangan allyuziyalarni tarjima qilish strategiyalari (latifalar tarjimasi misolida) // Buyuk ipak yo‘lida umuminsoniy va milliy qadriyatlar: til, ta’lim va madaniyat. – Samarqand-Shanxay, 2021. – B. 159-162.

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

8 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 8, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 8, ISSUE 1

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000